

**PARISTÓL -
GENOVÁIG**
EGY ÚJSÁGÍRÓ NAPLÓJÁBÓL

ÍRTA
BENDA JENŐ

LÉGRÁDY TESTVÉREK KIADÁSA, BUDAPEST.

Légrády Testvérek nyomása, Budapest.

ELŐSZÓ.

Két esztendővel ezelőtt ott álltam azoknak a gyilkos békéknek a bölcsőjénél, amelyek lassú sorvadásra és fokozatos romlásra ítélték nem csak a legyőzötteket, hanem a győző államokat is. Én is ott voltam a Chateau de Madrid szomorú internáltságában, amikor a mi kiküldötteink átvették a trianoni béke képtelen föltételeit, közelről láttam, Apponyi Albert vezetése alatt a magyar békedelegáció milyen emberfölötti, küzdelmet vívott azért, hogy a kősziklákat meglágyítsa, a vizözönt apadásra bírja, a hegyet helyéből kicsalja és az antantot az ostoba módra kegyetlen békeföltételek megváltoztatására rávegye. Nem sikerült. A trianoni békét alá kellett írni. Amint a versaillesi, a saint-germaini és a neuilly-i szerződések egyetlen egy jottájából sem engedett a győzők gögie és elfogult rövidlátása.

Az elmúlt két esztendő lassan kezdi megértetni a világgal, hogy abban a nehéz perben, amelyben a talpig vértezett győzők és a meztelenre levetkőztetett legyőzöttek álltak egymással szemben, a legyőzötteknek volt igazuk: az egyoldalúan diktált békék nyúge alatt a világ soha sem tud kibontakozni abból a nyomorúságból, amelybe a háború döntötte. Ez a derengő belátás hozta létre a genovai konferenciát. A világ reménységei nem váltódtak be Genovában sem, még itt is túlságosan erős volt az a mentalitás, amelyik annak idején a Parisban diktált békéket létrehozta. Azonban egy dolog mégis bizonyos: egy korszak záródott le és új kor-

szak kezdődött Genovában. Akármilyen lassan és nehezen, akármennyi bukácsolás, visszacsúszás és tévelygés árán, a világ útban van a megértés és az elválasztó ellentétek kiegyenlítődése felé.

Paristól—Genováig ... Ez a könyv ennek a szomorú, megpróbáltatásokkal teli korszaknak állít emléket, átívelvén azt az időt, ami a békeszerződések aláírását a konferenciától elválasztja. Lengyelország élet-halál harca a vörös támadás ellen, d'Annunzio Fiuméje, magyar hadifoglyok szenvedése, Baranya fölszabadulása, a versaillesi béke terhe alatt vonagló Németország és végül maga a genovai konferencia vonulnak el az olvasó szeme előtt. Egy újságíró följegyzései arról, hogy amikor a „Pesti Hírlap” kiküldetésében járt-kelt. mit tapasztalt a békék súlya alatt szenvedő nagy világban? Milyen poklot szabadítottak az emberiségre az elhibázott békeszerződések — ez a hangulatközösség fogja össze egy könyvben az itt megíelt írásokat. Maga a könyv valamivel több és valamivel kevesebb, mint a „Pesti Hírlap” -ban megíelt cikkek összessége. Hiszen a cikkek között sok volt olyan, ami az elfutó nappal érdekességét veszítette és viszont, ma már a könyvben sok mindent meg lehetett írni, amit a napi aktualitás idején mellőzni volt kénytelen az újságírói tapintat és diszkréció. Egészében véve a könyv folytatása „A béke kálváriautján” címmel a párisi béketárgyalásokról megíelt kötetemnek. Keserves tragédiánk, hogy a kálváriaut nem fejeződött be a békeszerződés aláírásával, hogy két esztendő alatt nem lett könynyebb a magyar sors és nem enyhült a magyar bánat!

Budapest, 1922. július.

A szerző.

ELSŐ RÉSZ.

A vörösök Varsó alatt.

(A Varsóba induló utast rémhírekkel ijesztik. — Pesszimizmus a bécsi lengyel követségen. — „Nem tanácsolom, hogy Varsóba utazzék.”)

Bécs, 1920. augusztus 5.

Ma, amikor a menetjegy-irodába mentem, hogy a becs—varsói expressvonatra a jegyemet megváltsam, egy úr csodálkozva ezt kérdezte tőlem:

— Azt hiszi, még eljuthat Varsóba?

— Miért ne?

— Hiszen ott már régen vörösök vannak!

— Ugyan! Nem hiszem én azt! Sohasem olyan fekete az ördög, mint amilyenre festik!

Nem tudom, ez az ördög milyen fekete. De az bizonyos, hogy nagyon feketére festik! A mai lapok tele vannak Lengyelországról szóló rémhírekkel. Egy távirat szerint az oroszok már el is foglalták Varsót.

A kínzó bizonytalanságban szeretnék hallani valami bizonyosat. Ezért ebéd után elmegyek a bécsi lengyel követségre. A Rennwegstrasse mellékutcájában, a Metternich-gasse egyik bérkaszárnijának harmadik emeletén vagyunk. Szűk udvari szoba: a sajtófőnök hivatalos helyisége. Dr. Parmes sajtófőnök azzal az olvadó udvariassággal és barátságos nyájassággal fogad, amelyik a lengyel urak sajátsága. Elmondom neki a jövetelem célját. És a sajtófőnök erre ezt feleli:

— Nem tanácsolom, hogy egyenesen Varsóba

utazzék. Menjen egyelőre Krakóba, ott is értékes politikai információkat szerezhet. Néhány nap alatt tisztázódik a helyzet. Esetleg teljes biztonságban utazhatik tovább Varsóig. Ha nem: a lengyel kormány is önhöz költözik Krakóba!

Megszoktam azt, hogy a diplomaták — különösen ha újságíróval állnak szemben, — mindig csak félig mondják meg az igazat. A sajtófőnök óvása ezért gondolkozóba ejt. Hátha mégis a rémhíreknek van igazuk? Abból, amit ettől az úrtól hallottam, hozzáadva a hozzáadandókat, arra kell következtetnem, hogy nagyon rossz híreket kaptak hazulról. Pedig sajnálnám, ha le kellene mondanom áríró, hogy Varsót a mai válságos napok alatt meglássam. Különös lázak, különös ijedelmek, vájjon „milyen szint festenek az arcára ennek a szegény, sokat szenvedett városnak, amelyik már annyi válságos órát élt meg a világháború kitörése óta? Elhatározom, hogy nem fogadom meg a sajtófőnök tanácsát. Mégis csak Varsóba utazom.

(Lengyel világ a varsói expressvonaton. — Lengyel tiszték civilben. — Ragyogó optimizmus. — A határ. — A lengyel kormány még Varsóban van.)

A Bécs—varsói expresszen, 1920. augusztus 6.

Csehországon keresztül robog velünk az expressz. Már ez a vonat is külön lengyel világ: a leglágyabb, legszebb szláv idióma kedvesen selypít és muzsikái körülöttem. Az emberek mind ismerik, örömmel üdvözlik, megölelik, megcsókolják egymást. Engem is lengyelül szólítanak meg és nagyon csodálkoznak, amikor más nyelven felelek, olyan természetesnek tartják, hogy itt mindenki közénk tartozik. Gyermekek lármásan nyargalnak végig a folyosón, álmos nézésű asszonyok papiros zacskódból szilvát majszolnak. A folyosókon és a fülkékben a lengyel beszédbe éppen csak annyi német, francia és angol szó keveredik, amennyi ok vetetlen szükséges egy luxusvonat nemzetközi jellegéhez. Cseh szót csodálatosképpen nem hallunk. Mintha nem is az ő országukban járnánk!

Egy galambösz, kipödrött bajuszos öreg bácsi és egy vörös nyírott baiuszos fiatalabb úr ülnek a fülkémben. Mindakettőről messziről meglát-szik a civilbe öltözött katona. Később, amikor megismerkedünk, kiderül, hogy mindketten a lengyel hadsereg tisztjei, külföldi misszióból térnek haza Varsóba. Megtudják, hogy magyar vagyok. A közmondásosán ismert lengyel szívélyesség és nyílt-szívű barátkozó kedv egy fokkal még melegebb lesz velem szemben. A társalgás megélénkül.

— Magyarország velünk fog masírozni! — mondja nagy örömmel és határozott bizakodással az öreg úr.

És már benne vagyunk a politikában. Az öreg úr azt mondja, hogy a cseh és német újságok hírei túlzottak, a lengyel helyzet korántsem olyan kétségbeejtő. Varsót semmiesetre sem fogják olcsón és harc nélkül föladni, hiszen ha sikerül is a vörösöknek a város elé érkezniök, a város alatt még ott vannak a prágai előerődök.

Kedves és megható az öreg úrnak ez a ragyogó, rózsaszín optimizmusa, amit nem homályosít el semmiféle kétség felhője. Végül egy szürke tisztikabát kerül elő a bagázsijából.

— Tizennégyben vettem Budapesten! — mondja és büszkén hozzát teszi: — Nagyszerű anyag! Nem lehet elnyúzni!

A köpenyeget a feje alá gyűri és egy pillanat alatt olyan édesdeden alszik, mintha minden a legnagyobb rendben volna Varsóban és Lengyelországban.

Este hat óra. Oderberg. Az utolsó, cseh állomás.

Pár perc múlva a lengyel határon át robot velünk a vonat. Gyönyörű fenyőerdőben haladunk tovább. Dziedzice. Az első lengyel állomás. A határátlépéssel járó kellemetlen formások. Megtudjuk, hogy a lengyel kormány még mindig Varsóban van.

Remélem, reggel még ott találom.

(Kémfogás a vonaton. — Háborús ország, ahol semmi sem árulja el a háborút, — Megérkezés Varsóba. — Üres szállodák, tele utcák, — A hadsereg-főparancsnokság. — „Most már egészen biztosak vagyunk a sikerben.” — A magyar követségen. — „Utazzék el, mert a vörösök minden magyar embert felakasztanak.” — Néptelen toborzóhelyek, megostromolt zálogházak. — A lengyel lélek.)

Varsó, 1920. augusztus 7.

— Nos, elhiszi már, hogy minden baj nélkül megérkezünk Varsóba? — kérdezte tőlem mosolyogva a fiatalabb katonatiszt, amikor Varsó határában csinos villa-sor mentén futott velünk a vonat és az utasok kiszállásra készülődtek a kellemes ringatással száguldozó Pullman-kocsi folyosóján.

Az első pillanatban csodálkozva néztem rá és alig ismertem meg. Lengyel tiszt uniformisban lépett ki abból a fülkéből, amelyben az éjszakát töltötte. Szemmel láthatólag nagyon boldog volt, hogy végre megint az egyenruháját viselheti.

Homályos emlék motoszkál a fejemben arról, hogy éjjel, valamelyik kis állomáson, nagy jövés-menés támadt a kocsink folyosóján. Az idegen nyelvű hangzavarban a két katonatiszt szavát is hallottam. Megkérdem tőlük, mi történt?

— Egy bolsevista kémét fogtunk, akit már Bécs óta figyelemmel kísértünk! — felelik a tisztek. És elégedetten mosolyognak hozzá.

A Pullman-kocsiban most már alig öten-hatan lézengünk. Varsóba ma csak az utazik, akinek elkerülhetetlen dolga van a városban. A nagy néparadat az ellenkező irányba mozog: a lengyel fővárosból zsúfolt vonatok szállítják a menekülőket. Ez a helyzet komolyságát mutatja. Ezenkívül azonban hiába keresem a közelünkben dúló háború jeleit. A mellettünk elsuhanó állomásokon hadseregnek, katonának sehol semmi nyoma. Csapatszállító vonat, sehol, egyetlen egy som. Az üres, unott pályaudvarokon semmi jele annak, hogy egy élet-halál harcban álló ország nagy hadseregének a háta mögött járunk. Végre valamelyik állomáson három vagy négy vagon menekült. Álmos szemű asszonyok

állnak a teherkocsi ajtajában es lomha, közönyös tekintettel mérik végig a mellettük elszáguldozó expresszvonatot. Egy másik állomáson nyitott tehervaggonokon összetört és kerekükkel fölfelé fordult szekér-roncsok, három vagy négy összelőtt ágyú. Mindössze ennyi intőieit küld elénk az egész Európa sorsa fölött határozó háború.

És már megérkeztünk Varsóba, a Wiedenszki-pályaudvarra. Az élettől fáradt, elaggott konflisó lassan, kínosan kocog velünk végig a Marszalkowska-ulicán. A villamosok sűrű rajban búgnak el mellettünk. Az utcán gyors ütemű eleven élet. Háború? Ki mondja azt, hogy itt háború van?

A szállodában szobát kérek. Végig vezetnek egy egész emeletson. Tetszésem; szerint válogathatok a szobák között. Egy héttel ezelőtt még anynyi vendég volt itt, hogy a folyosókon és a portás fülkéjében is aludtak. Az emberek napról-napra megvesztegették a portást, hogy a kiadott szabályrendelet megszegésével, három napnál továbbra is megtúrje őket. Akkoriban a vörösök még Brest-Litovsk és Bialystok körül jártak és ide Varsóba menekült a Volgán túli részek minden tehetősebb, megriadt lakója. Az ijedt vándormadarak azonban az orosz közeledés hírére tovább röppentek. Alig néhány nap alatt a szállodák megint kiürültek. Visszhangosan kong minden lépésem, amikor a csomagjaimat cipelő hotelszolgá kíséretében végigmegek a folyosón.

A hotelszolgá nyájas mosollyal kihátrál a szobámból. Nesztelenül beteszi maga után az ajtót. Egyedül maradok. S ez a bezáródó ajtó, mintha a kripta kapuját tenné be utánam. A beálló mélységes, siket csöndben egyszerre félelmetes jelentőségre tesz szert ez a kis hotelszoba. Mintha megdermedt volna itt minden élet azoknak a rémületétől, akik tegnap, tegnapelőtt kapkodva csomagolták össze íabb futásra, megmentett csekély kis holmijukat. A félelem messziről jött velök. Kelet felől, ahonnan fölégetett falvak, megkínzott emberek, kirabolt kastélyok, úriházak, megbecstelenített asszonyok, lányok emlékét hozták magukkal. És hiába vitték a rémületüket tovább, nyugat felé. Va-

lami itt maradt belőle a négy fal között. Az idegeimre nehezedő súlyos, siket csöndességben én is érzem, hogy megdöbbenő, fenyegető szörnyűség leselkedik mindnyájunkra ebben a városban.

Sietve elmegyek hazulról. És az utcán egyszerre újra vége a lidércnyomásnak. Gyönyörű napsugaras idő. Egy kicsit hűvös van, de a sziporkázó fényben derúsen tündöklük minden: a Piac Saski-n, a tér közepén tűznyilakat sziporkázik a katedrális templom bizánci stílusban egymás fölé halmozódó, öt hagyma formájú aranyozott kupolája. Elérkezem abba a nagy ütőérbe, amelyik a Zamkowy-térről kiindulva Varsó nagyvárosi életének legfontosabb életcsatornája: a Krakowskie Przedmiescié-n és a Nowy Swiaton végig hullámszik a sok gondtalan ember, elegáns gavallér és a legutolsó párisi divat szerint öltözött mosolygós szép asszony.

Betérek egy cukrászdába. Nagyszerű csokoládét kapok, valóságos habtorony van rajta. A tiszta vaj ízétől illatos apró kalácskákat ropogtatok hozzá. Mindezek betetőzéséül szívbeli gyönyörűséggel gyűjtök rá egy hollandi szivarra, amit az imént vásároltam a trafikban. És jól eső, gondfelejtett érzéssel nézek végig a nobilis stílusban épült termen, amelynek kellemes, otthonias hangulatot kölcsönöznek a faburkolaton és a bútorokon elömlő tompa barna színek. Mennyi szép asszony ... A lengyel nők híresek a szépségükről! Tarka színű fagyalthoz az édes tészták tömémentelen sokaságát ropogtatják az apró fehér fogacskák. A lengyel édességek kiválóságát a Bedecker külön sorokban ajánlja az utazók figyelmébe. És a vörösök közel léte nem ártott meg a nagyszerű süteménynek. A fekete ruhás, fehér köténytyes kiszolgálólány odalép az asztalomhoz iéts lengyelül jelent valamit. Mosolyogva intek neki, hogy nem értem. A leány is mosolyog és rámutat a falon egy föliratra. Az is lengyel nyelvű írás. Vissza intek, hogy azt sem értem. Tanácstalan mosolylyal nézünk egymás szemébe. Akkor megszólal a mellettem levő asztalnál egy diszkrétén elegáns, fekete ruhába öltözött hölgy franciául:

— Elle veut dire, qu'il ne pas permié de fumer ici!

Vagy úgy! Azt akarja mondani, hogy itt nem szabad dohányozni!

— Merci bien Madamme!

Egymásra nézünk. És most már a fekete ruhás hölgy is mosolyog. A kiszolgáló leány pedig szorgalmasan bólongat a fejével. Egy pillanatig habozva pislogok a fekete ruhás hölgyre. Maradjak itt és dobjam el a szivaromat? Milyen finom, milyen illatos ez a hollandi szivar! És milyen pompásan szellel! Kár volna érte! Fizetek és vastag füstfelhőket eregetve megint elindulok az utcán.

Vissza a Saski-térre. A katedrálissal szemben meglehetősen idomtalan emeletes épület. A Palac Saski. Régen a szász származású lengyelkirályok palotája. A nagy összeomlás előtt a varsói kerületi parancsnokság hivatala. Ma itt van a hadsereg főparancsnokság. Innen irányítják a vörösök elleni háborút. A palota frontján a térnek egy négyszögletes bemélyedése. Néhány sötét katonai autó várakozik itt a stáb tisztjeire. A kapuban fegyveres őrség. Néha egy-egy ordonánc jön ki a palotából. Az udvaron csoportokban ácsorgó katonák. Nyugtalan sürgés-forgásnak, nagy készülődésnek semmi nyoma. Almos békehangulat. Nehezen tudom elhinni, hogy még is innen csinálják a háborút. Miután kellőképpen igazoltam magamat, a palotába minden különösebb nehézség nélkül bejuthatok. Az egyik földszintes utcai szobában egy vezérkari kapitánnyal ülök szemtől szemben. A kapitány térképet tereget az asztalra. Előzékenyen, kedvesen így magyarázza meg nekem a harctéri helyzetet. Egyenruhája elegánsan megfeszül rajta, csupa szín. finomság és előkelőség az egész ember. Végtelenül udvarias és figyelmes. Kék szemében szláv bánat borong, amíg Lengyelország eddigi szerencsétlenségéről beszél. Amikor azonban azt kérdezem tőle, hogy komoly-e Varsóban a helyzet és mit gondol, bejönnek-e ide az oroszok, nagy határozottsággal ezt feleli:

— Kizárt dolog! Néhány nappal ezelőtt, nem

mondom, fenyegető volt a helyzet. De most . . . Most már egészen biztosak vagyunk a sikerben!

Eltávozom, hogy fölkeressem a magyar követ-séget. A Novy Swiat egy kis mellékutcájában föld-szintes udvari lakás. Az udvaron autó. Az autó mel-lett a soffőr cigarettázik. Becsengetek. Lengyel szolgálja nyit ajtót. Nagy rendetlen összevisszaság. Az előszoba tele szétszórt papirossal. Az első hivatalos szobában, ahová bevezetnek, erős kopácsolás: nagy deszkaládákat szegeznek le. Mit jelent ez? Azt je-lenti, hogy a követség személyzete már tegnap este Krakkóba utazott. Csak a követ: Gróf Csekonic Iván maradt itt egy titkár társaságában. S ő is útra készülődik. Beküldöm a grófhhoz a névjegyemet. A követ ezzel a fölkiáltással fogad:

— Az Istenért! Mit keres itt?!

— Eljöttem, hogy körülnézzek egy kicsit. In-formálódni akarok a lengyel viszonyokról. Beszélni szeretnék néhány vezető politikussal.

— De most?! Éppen most?! Ha néhány héttel ezelőtt jött volna! Most azonban már csak egy ta-nácsot adhatok: utazzék el még ma este! A legelső vonattal. Mert különben én nem felelek semmiről.

Csak az imént dobtam el a pompásan szelelő hollandi szivar csutkáját. A jó szivar, a habos cso-koládé, a szép asszonyok parfümjétől illatos utca verőfényes derűje, a vezérkari kapitány nyugodt op-timizmusa úgy megnyugtatta az idegeimet, mint egy langyos fürdő. Már hozzá kezdtem annak a távirat-nak a megfogalmazásához, amelyikben bejelentem a „Pesti Hírlap” olvasóinak, hogy Varsóban nincsen semmi baj, szó sem lehet a város elestéről és a len-gyelek egészen bizonyosan legyőzik a vörösöket. Ezekután a követ nyilatkozata megdöbbsent:

— Olyan komoly a helyzet? — kérdezem cso-dálkozva.

— A lehető legkomolyabb. Azt látja, hogy a követség személyzetét már elküldtem Krakkóba. Az angol, a francia és a többi követség urai is elutaz-tak. Mindenütt csak a követ maradt egy titkárral. És mi is csak egy telefonértesítést várunk, hogy el-utazzunk, Posenbe. A lengyel kormány maga is

készen áll arra, hogy bármelyik pillanatban Posenbe költözzék.

A követ az ablakhoz lép és kimutat az udvarra:

— Látja, itt van készenlétben az autóm. Ha az a telefon értesítés megjön, én azonnal gépre szálllok és itt hagyom Varsót. Arra pedig nem lesz időm, hogy önt a városban megkerestessem. Már pedig nem ajánlom önnek, hogy a vörösök kezébe kerüljön. A bolsevikok minden hatalmukba eső magyar embert fölakasztanak.

Azt felelem, hogy addig nem mehetek el innen, amíg a dolgomat el nem intéztem. Informálódnom kell a varsói és a lengyelországi helyzetről, hogy én is tájékoztatni tudjam a „Pesti Hírlap” olvasó közönségét. Gróf Csekonics Iván erre nagyon kedvesen vállalkozik arra, hogy a Lengyelország sorsát irányító kormányférfiakkal találkozást közvetítsen számomra.

Most már kissé megváltozott szemmel nézem a varsói utcák hétköznapi nyugalmát. Csodálkozva veszem észre azt, amit eddig meg sem figyeltem: sehol sem látok katonát. Újoncok fölvonulása, a városban átmasírozó csapatok, trének, ágyuk, minden egyéb, ami természetes volna a hadszíntér tőzsomszédságában: mindez hiányzik innen. A falon lengyel nyelvű plakátok. Egy ismerősöm lefordítja őket a számomra: szép bombasztos frázisokban buzdítják az embereket arra, hogy a vörösök elleni élet-halálharcra lépjenek be a hadseregbe. A Krakowskie Przedmiescie-n a Bristol előtt molnárkék egyenruhában francia tisztek ácsorognak. A lengyel hadsereg, átszervezésére kiküldött Weygand tábornok tisztjei. A franciák jókedvűek és gondtalanok. Ebből azonban felesleges volna következtetéseket levonni. Ő nekik könnyű, fölös számban állnak rendelkezésükre a katonai autók. Abban a pillanatban, amikor válságosra fordul a helyzet, száz kilométeres sebességgel elszáguldoznak. Mi közük Lengyelországhoz? Mi közük Varsóhoz és azokhoz, akik ide vannak szegezve ehhez a végveszedelem torkában vergődő városhoz?

Imitt-amott dus zászlódíszes kapuk előtt egy-

egy lengyel katona, A bejárótól jobbra-balra ordító plakátok sokasága. Megkérdeztem, mi van itten?

— Toborzóhely! — felelik.

Megállok egy időre. Perc múlik perc után. De nem látom, hogy egyetlen egy jelentkező is belépne az ajtón.

Nagy trombitálással és lármával nehéz társzerek gördülnek végig a korzón. A szekér hátán nyári selymek és batisztok színpompájában virító hölgyek virágos csokra. Egy-egy utcasarkon a szekér megáll, a hölgyek leugrálnak és persellyel a kezükben megrohanják a járókelőket. Ezt a mosoly-szórással és bájos zsorválással kísért utcai támadást jól ismerjük Budapestről: a hölgyek a háború céljaira gyűtenek. Persellyel a kezükben elvegyülnek a korzó gavallérjai között. Ismerősök egymásra találnak. Ismeretlenek megismerkednek. Kedves évődő flirt és vidám, gondtalan csacsogás. Jótékony bazárok hangulata,

— Ezek itt mind varsóiak! — mondja egy ismerősöm. — Nincs közöttük egyetlen egy vidéki sem. A vidékiek, a menekülők már úgy érkeztek ide, hogy ízelítőt kaptak abból, mit jelent a vörös győzelem. Volt, aki saját szemével látta, hogyan gyilkolták meg az urát, vagy a gyermekeit. Érthető, hogy odább álltak. Semmi kedvük sem volt arra, hogy bevarják a vörösöket. De ezek itt ... Ezeknek sejtelmük sincs arról, hogy mi várakozik rájuk!

— Különös, szinte kísérteties ennek a városnak a gondtalansága és a nyugalma! — jegyzem meg elgondolkozva.

— No igen. De ezt meg lehet érteni! Varsó többször cserélt gazdát a világháború alatt. S a varsóiak azt hiszik, hogy ha a város nem is állja az ostromot, most sem lesz máskép.

— És a katonák? Ma kinevetett egy vezérkari kapitány, amikor azt kérdeztem tőle, nem fél-e attól hogy Varsót ki kell üríteni.

— Nem mindig őszinték ezek az emberek. Ön külföldről jön, idegen újságíró-, hazafias kötelességüknek tartják tehát, hogy ön előtt el ne árulják aggodalmukat. Ha ugyan vannak aggodalmaik. Mert különös népség ez a lengyel! Legjellemzőbb vonása

a tunya fatalizmussal kevert optimizmus. Szép hazafias szólammal bátorítják önmagukat és egymást. Azután, amikor a frázisokon fölleskedtek, azt hiszik, már mindent el is intéztek, minden úgy lesz, ahogyan óhajtják és ahogyan lenni kellene. Azzal tisztában vannak, hogy a fiatal Lengyelországnak most kell megharcolnia első igazi élet-halál harcát. Ebben a harcban győzni kell, különben elpusztulnak. Mégis: tétlen hanyagsággal századrészét sem végezték el annak, amit meg kellett volna tenniök. De azért nem kételkednek a sikerben. Mert hinni a győzelemben nagyon kellemes. A kétely pedig kellemetlen lelki izgalmakkal jár.

— És ha azután a nyakukba szakad a katasztrófa?

— A katasztrófa? Akkor ennek a nagy önbi-zalomnak és nyugodt bátorságnak egyszerre vége lesz. Abban a pillanatban, amikor itt a Novy Swiaton visszhangozni fognak az orosz ágyuk, kitől a pánik ...

A Piac Warecki egyik háza előtt hosszú sorban állnak az emberek, férfiak, kislányok, asszonyok, gyerekek. Megkérdezem, mi van itt?

— Zálogház! — feleli az egyik ácsorgó.

— Mit akarnak itt ezek az emberek? Kölcsönt?

— Dehogy kölcsönt! Azért jöttek ide, hogy kiváltsák a becsapott holmijukat!

— De miért ilyen tömegesen? Mit jelent ez a tolongás? — folytatam a kérdezősködést.

— Hát tudja, — így hangzik a felelet — ha bejönnek a bolsevikok, azok innen mindent magukkal visznek! Az emberek szeretnék megmenteni a kis holmijukat!

Így mondta: „ha bejönnek a bolsevikok.” Az ő számára az, hogy a vörösök még is elfoglalják Varsót, meglehetősen bizonyos tény, amivel számolni kell. Úglátszik a szegényes holmijukat féltő kis emberek még sem olyan nagyon optimisták ...

Este a vendéglő, ahol vacsorálok, kong az ürességtől. Az étlapon azonban hosszú sora a fogásoknak. Természetesen nem hiányzik az elmaradhatatlan céklaleves sem. A kasszánál a pulton ét-

vágycsiklandozó bőségben sorakoznak a különféle előételek, hideg húsok, halak, majonézek, tengeri rák, kaviár és más efféle. A sörük jó. A bor hallatlanul drága. Sietni kell a vacsorával. Mert kilenc óra-kor van a záróra. Tíz óra után senkinek sem szabad az utcán mutatkoznia.

Ha az étlap elfelejtette velünk, erről, megint eszünkbe jut, hogy ostromlott városban vagyunk ...

(Beszélgetés két lengyel miniszterrel. — Jan Dom ski helyettes külügyminiszter. — Stanislaw Grabski. — Könyörgő körmenetek. — „Oh Mária... Mária!...”)

Varsó, 1920. augusztus 7.

Ma sikerült a lengyel kormány két vezető állásban levő tagjával beszélnem. Az egyik Jan Domski helyettes külügyminiszter. A másik Stanislaw Grabski pénzügyminiszter. Természetesen mind a kettő bízik a végső sikerben és Lengyelország végső győzelmében. És egyik sem mulasztja el, hogy amint ez ilyen esetben szinte kötelező, néhány semmitmondó jó szót szóljon Magyarországról.

Vasárnap van. Ma találkozom első jelével annak, hogy a semmivel sem törődő, egykedvűség külszine alatt ez a város mégis érzi azt, hogy szörnyűséges veszedelem fenyegeti a feléje hömpölygő vörös áradat. Délután könyörgőkörmenetek voltak, amelyekben a vallásos lengyelek Varsó és Lengyelország megmentéséért fohászokdtek. A Zamek Krolewski, a lengyel királyok ősi palotája előtt van egy szép, ódon patinájú, hatalmas térség. Délután négy órakor ide vonultak föl Varsó minden templomából a procesziók. Hozták magukkal a zászlóikat, szentképeiket, templomokban őrzött ereklyéiket. Hamarosan az egész teret betöltötték nyugtalan zsi bongással, lelkes himnuszokkal, piros, sárga, kék zászlók, aranyozott képkeretek, ragyogó festékszínek tarka kavardásával. A tér közepén áll harmadik Zsigmond király barokkos szobra, akinek a dicsőségét a szobor lábánál tritonok trombitálják. A tritonok vízmedencéjét kiszáritotta a háború és a háború után következő sok-

féle nyomorúság mindenféle ínsége. Erre az alkalomra zöld gályákkal és virággirlandokkal díszítették föl a szobrot, innen beszélt a néphez Varsó érseke. Azután újra fölbomlott a tömeg, minden processzió szép rendben, úgy, ahogy érkezett, megindult a saját temploma felé. Elöl a papok hajadonfőn, gazdagon hímezett palástokban, azután a kereszt, majd az aranykeretes szentképek, mindegyik szentkép két rúdra támaszkodó állványon, a két rud négy vége ájtatos hívek vállán nyugszik. Azután a templomi zászlók, amelyekről fehér és rózsaszínű szalagok csüngnek alá. A szalagokat fehér ruhás lányok sora tartja a menet két oldalán kifeszítve.

— Oh, Mária ... Mária ... hangzik elnyújtva a tömeg ajkán.

Vékony asszony- és leányhangok magasan kicsapnak az énekből. Amikor befordulnak a sarkon és eltávolodnak tőlem, az ő szopránjuk szárnyán még újra és újra visszazáll hozzám a refrain:

— Oh Mária ... Mária!

(Az öreg Varsó. — Ghetto a régi lengyel nemes urak palotáiban. — Lárma, bűz, szemét. — S. Jana temploma. — Az Ulica Canonica. — Wladislaw Patek, Lengyelország volt külügyminisztere. — Egy gondtalan délután. — Parlament a leányiskolában. — Gyűlölik a cseheket. — Lehet-e ma Budapestre életveszedelem nélkül utazni? — Az orosz repülőgép. — A szerelem nem alszik...)

Varsó, 1920. augusztus 8.

Első utam a hadsereg főparancsnokságra vezet. A vezérkari kapitány ismerősöm, ma is csupa bizakodás és optimizmus. A kapott információkból sürgőnyt küldök a „Pesti Hírlap”-nak. „Varsót meg erősítik. Bizottságot alakítottak a város védelmére. A helyzet komoly, de semmi esetre sem reménytelen.” — így szól az információ. Ezt megírom egy sürgöny blankettán és ott hagyom továbbítás céljából. Magam impressziójából, kevésbé optimista résztvevők véleményéből Inában írnék meg akármit,

az soha sem érkeznek meg Budapestre. Szigorú cenzúra működik.

Ma délelőtt a Piac Zamkowy mögött, az öreg városrészben kóboroltam. Régi lengyel urak és kihalt lengyel dinasztiák Varsója! Szűk utcák útvesztője. Egy érdekes, ódon tér. Modern házak tömkelegének szorító gyűrűjében egy darab középkor, önmagában is külön és teljes város. Ai piacon régi nemesi paloták, íves ablakok, kovácsolt vasrács erkélyek, doromboló macska hátához hasonlóan púposodó háztetők. A kapuk fölött régi nemes családok köbe faragott címere. A ház sarkakon Mária szobrok, dombormű kelresztek, ódon fölíratok, jelmondatok, amelyeknek az értelmét nem tudom megfejteni. Körülöttem piszok, sár, szemét, gyermekzsivaly, konyhabűz. A lengyel királyság bukása után ez a városrész lett Varsó Ghettoja. És ma is itt van a zsidó negyed. Hosszú, fekete kaftányos alakok suhannak el mellettem. Az ablakokból az ismert zsargonban kiabálnak át egymáshoz kócos es mosdatlan asszonyok. Az egyik, kecses gótivekkel épült palota remekbe vert vasráccsal szegélyezett erkélyén, rozoga nádszéken, patriarcha külsejű, öreg zsidó üldögél. A napon sütkérezik és hosszúszerű pipájából pöfékelve héber betűs újságját olvassa.

Tizenegy órára Wladyslaw Patek, volt lengyel külügyminiszter kéretett magához. Itt lakik az öreg városrész kapujában az Ulica Canonicá-n. Ez az utca olyan lágy hajlással simul az ódon S. Jana katedrális oldalához, mint egy ölelő kar. A zsidó negyed lavínája elmarad mögöttem. Az öreg város többi részének piszka ide nem árad utánnam. A templom falában régi uralkodók és nemes családok kőcíme között virágokkal ékesített szobor. A fejem fölött, a veneziai sóhajok hídjára emlékeztető, zárt folyosó vezet át a templom kórusáról a keskeny sikátor túlsó oldalára. A túlsó oldalon csupa apró, derűs tisztaságtól ragyogó öreg, egy emeletes házikó. Az ablakokban virág és madárkalicka. Valamikor itt laktak azok a kanonokok, akiktől az utca nevét kapta, Ma az egyik házacska első emeletén lakik Patek, a volt külügyminiszter. Patek la-

kására magammal viszem a „Kanonokok utcájának derűs, középkori hangulatát. És ez a középkori levegő akkor sem foszlik szét, amikor már benn vagyok a lakásban, a volt lengyel külügyminiszter dolgozó szobájában. Fakult képek: csipkés galléros lovagok, taláros papok portrait-i a falon. Műkincs számba menő bútorok. És az ódon városrész szűk sikátorai, a dióhéj nagyságú udvar után szenzációs meglepetés a szemnek: az ablakok a Visztulára nyílnak. Végtelen perspektíva: zöld lombok áradata, lomha nehéz folyam. A folyón túl Prága, Varsó külvárosa. S azután a látóhatár aljáig lejtő óriási lapos mező, az irtalmatlan nagyságú orosz síkság. Erre kelet felé Visztulán. Búgon, Volgán, száz más folyón túl sok-sok ezer kilométernyire egészen az Ural vidékéig nincsenek hegyek ...

Amikor Patek belép és nyájas mosolylyal kezét nyújtja, nem állhatom meg, hogy elragadtatásomat ne közöljem vele. Patek a természet szépségéért rajongó ember tekintetével egy pillantást vet az ablakokra. Azután a műértő szerelmes szemével simogatja végig a bútorait.

Wladyslaw Patek erőteljes férfias alakján, egyenruha feszül. Nem ismerem a lengyel disztinkciókat. Megkérdezem, milyen katonai rangja van? A volt miniszter mosolyog:

— Semilyen! Közlegény vagyok! Csak most léptem be a hadseregbe.

Azután megsimogatja hófehér haját, aranykeretes cvikkerje mögött derűsen megcsillan a szeme:

— Nem gondolnám — mondja — hogy az én hatvannégy esztendőmmel sok hasznomat vennék a harctéren. De azért kellett! A példaadás kedvéért!

Leülünk egymással szembe két műremekbe készült fotelbe és politikáiról kezdünk beszélni. Ennek a mesterségnek Wladyslaw Patek művésze Lengyelországban. Pilsudszkinak, a lengyel államfőnek régi barátja, együtt tanultak az iskolában és az egyetemen. Már a cári korszak alatt gazdag ember és nagyírú ügyvéd volt. A „merénylők ügyvédjé”-nek nevezték, mert ő védelmezte az orosz uralom alatt elfogott forradalmárokat. Mint külügy-

miniszter és Paderewski helyettese, résztvett a párisi békekonferencián. Magyarországnak régi barátja. Azt beszélik róla, hogy amikor a nagyhatalmak átadták Apponyinak a békejegyzéket, azzal az indokolással maradt távol a békekonferencia üléséről, hogy neki ott nincs helye, mert Lengyelország nem viselt háborút Magyarországgal. Nem tudom, valóban így történt-e, azonban tény az, hogy Patek a nevezetes történelmi aktus idejére elutazott Párisból. Élénken, kissé szónokiasan folyik ajkáról a szó. A „merénylök ügyvédje”, az jegykori forradalmár és szibériai fogoly, elkeseredett haraggal beszél Lenin hadseregéről! Azután a nyitott ajtón keresztül kilép az erkélyre. Én is követem. Egy pillanatig némán figyeljük az imbolygó fűzek mögött húzódozó folyam hömpölygését. Hosszasan elnézünk Kelet felé, ahonnan — a végtelen síkságról — az oroszok megérkezését várjuk. Patek fősóhajt és elgondolkozva ezt mondja:

— Azt hiszem holnap este innen már hallani fogjuk az ágyuk dörgését!

A volt külügyminiszter a búcsúzásnál melegen megrázza a kezemet és mosolyogva idézi egy lengyel dal első sorát:

— *Wenger, polák dwa bratanki!* (A lengyel és a magyar két testvér!)

Délután séta az Ujazdowski-parkban. A zöld sűrűségben elmerengve áll Chopin szobra. A gályák fátyolán keresztül hagymaformájú aranyozott hegyű tornyaival átütözik a Mihály arkangyaltemplomnak keleties isilhouetjete. Asszonyok, lárnyok nevetve fecsegnek a padokon-, apró gyerekei jární tanít mamája a porondos úton. Kis lányok, ős fiúk a szandáljukat lerúgva, kacagva gázolnak a park kis tavának sekély vizében. A tó menedékes partján a zöld fűben hanyattfekve édesdeden alszik egy katona. Álmosító, csendes, békés hangulat. A fejünk fölött azonban bűgva körözik egy gépmadár.

— Orosz repülőgép! — figyelmeztet kísérőm, egy lengyel katonatiszt.

Idelenn a földön senki sem törődik velem. A tóban gázoló gyerekek kacagva fröcskölnek egymás

őzemébe a vizet. A katona horkolva éppen most fordult a másik oldalára ...

Rövid látogatás a lengyel parlamentben. Az Ujazdowski-park tőszomszédságában Institut Aleksandrovics Maryjski néven jóhírű leánynevelő-intézet volt a háború előtt: előkelő lengyel kisasszonyok iskolája. A rögtönzött lengyel állami életben ezt az intézetet sajátították ki a képviselőház céljaira.

A parlament most nem tart üléseket. A kotr-mánynak a fenyegető vörös veszedelem közeledtére sikerült valami összefogás féltét teremteni a képviselők között, azután szétküldte őket. Úgy látszik, nem meri együtt tartani a Házat, mert attól fél, hogy valami apró-cseprő személyi kérdésen megint csak hajótörést szenved a nagy nehezen *megteremtett* szent egység ...

Az épületben így csak a parlamenti újságírókat találok, akik a képviselőház szünetelése idején is összeszoktak jönni az itt berendezett kényelmes dolgozószobájukban. Négy vagy öt kollegát találok együtt. Barátságosan fogadnak. Mint magyar újságíró, rögtön megnyerem a jóindulatukat. Megmutatják nekem a falon azt a propaganda térképet, amelyik minden nemzetiség területét külön színezza Csehországot ábrázolja. A térkép oldalán számadatok, amelyek azt mutatják, hogy ebben a mondva csinált országban milyen erősen kisebbségben vannak, a csehek, akik a párisi békekonferencián megteremtett igazságosztás és a népek egyenjogúságának az elve alapján elnyomnak minden uralmuk alá került nemzetiséget. A csehek ellen általában nagy gyűlölet mutatkozik itt Lengyelországban. Kávéházban, vendéglőben alig tesz az ember szert tegy új ismerősre, az, mihelyt megtudja, hogy magyar emberrel van dolga, rögtön a csehekre tereli a szót és kijelenti:

— Eljön az idő, amikor önök magyarok és mi lengyelek együtt masírozunk be Csehországba!

Most is ez a beszélgetés fő témája. Azt fejtegetik nekem a lengyel kollegák, hogy nekik közös háttérre van szükségük Magyarországgal. És panaszkodják, hogy a tescheni népszavazással milyen méltatlanság érte Lengyelországot. Egyszerre az egyik

kollega egész váratlanul ezzel a kérdéssel fordul hozzám:

— Mondja csak kérem! Lehet-e ma életveszedelem nélkül Budapestre utazni?

Kérdezem, miért ne lehetne? És miből gondolja azt, hogy Budapesten veszedelem fenyegeti az idegent? Természetesen Somogyi Béla esetére hivatkozik, azután Orgoványra. Már pontosan ismeri a Club-kávéház esetét is. Pironkodva kell bizonyítgatnom, hogy ezeket a gazságokat nemi szabad általánosítani. Magyarországon történtek csúnya, gonosz és megvetésre érdemes dolgok. De azért Budapest még sem Wild West és az idegennek nem kell félnie attól, hogy az Andrásy-úton leütik és aztán kirabolják.

A lengyel kollega egy kicsit hitetlenül hallgat. Látom az arcán, hogy udvariasságból nem akar ellentmondani, azonban még is csak jobban és biztosabban érzi magát Varsóban. Negyven kilométernyire a vörös fronttól. Sőt talán most már még közelebb hozzá, hiszen három nap múlt el azóta, hogy optimista hivatalos becsléssel így határozták meg nekem a távolságot.

Amikor a lengyel kollegáktól elválok és kilépek az utcára, erős motorbugást hallok. Az orosz repülőgép éppen akkor szállt el a parlament fölött. Nem tehetek róla. ha nem is becsülöm túl a magyar konszolidációt, más véleményen vagyok, mint a lengyel kollega. Budapesten mostanában még is csak biztonságosabb ...

Az orosz gép kényelmesen körözve figyeli a várost, hogy azután annál bizonyosabban ide kalauzolhassa az útban levő vörös romlást. Végre eltűnik kelet felé. Pár másodperc múlva tompa dörrenéseket hallok. Egy . . . kettő ... három ... Nincs tovább. Az este folyamán megtudom, hogy a lengyel elhárító ütegek lőtték az orosz repülőgépre.

Vacsora után a szállodai szobában cikket írok a „Pesti Hírlap” számára. Az ablakom nyitva. Odakinn lehelet nem mozdul. Ájult, hangtalan, éjszaka. Komisz tollam van: élesen serceg a papiroson. És ez a siket csönd ... A négy fal megint felém sugározza azt a rémületet, amellyel megérkezésem előtt

tovább menekültek innen a vörös offenzíva földönfutói.

Akkor egyszerire nyílik a mellettem levő szoba ajtaja. A falon keresztül csengő női kacajt hallok. Egy varsói kis színésznő lakik oda át. Ohó! A kis nőcske nincsen egyedül! Férfi szót is hallok, csendes pusmogást, kis idő múlva pedig monoton, lágyan döngicsélő, búbanatos szláv melódia duettje száll felém a nyitott ablak irányából. A szomszédban is kinyitották az ablakot. A férfi és a nő együtt könnyökölnek ki az éjszakába és halkán danolgatnak. A csengő szoprán és a dünyögő basszus lágy öszszefonódásán keresztül látom azt a mozdulatot amellyel a férfi a melléje simuló nő derekát átöleli. . . . Már elvégeztem a dolgom. Levetkőzöm. Lefekszem. És a nótának még mindig nincsen vége. A vörös ostrom előtt álló városban ezen az éjszakán a szerelmes pár dúdolása ringat álomba.

(Menekülők lepik el Varsó utcáit. — „Föltétlenül utazzék el még ma este!” — A ledöntött Paskiewicz szobor. — Dasinski helyettes miniszternél. — A háborús trén és a menekülő karaván találkozása. — Indulás Krakó felé. — Könnyek a fátyol mögött.)

Varsó, 1920. augusztus 9.

Varsó képe ma reggelre egy csapásra megváltozott. A Piac Saskin menekültek szekértáborá, Most már nem a gazdagok futnak világgá, hanem a földműves nép: ijedt szemű asszonyok, síró gyermekek ülnek a szekerekre fölhalmozott párnák, dunnák és lisztes zsákok süppedő halmán. A gazda komor, gondterhes képpel az aszfaltra szórt szénával eteti a lovait. A szekérhez kötve kis bornyu, kérődző tehénke bög. A szekér hátsó kerekei között farkát behúzza szűköl egy-egy rémült kuvasz.

A hadseregparancsnokság épülete előtt pedig, ahol eddig legfeljebb 2—3 automobilt lehetett látni, most már száz és száz üres autó tanyázik. Várja, hogy egy intésre minden szükséges holmit rájuk dobáljanak, hogy a háború menetét irányító stáb föl-

kerekedjék és a várost sorsára hagyva elrobojon más, biztosabb hely felé . . .

— Ön még mindig itt van? — kérdezi tőlem megdöbbenve követünk, gróf Csekonics Iván, amikor meglátogatom. — Én azt hittem, hogy már elutazott!

— Mi történt? Mi az újság?

A követ a vállát vonja:

— Hiszen maga is láthatja. Csak körül kell néznie az utcán! Föltétlenül utazzék el még ma este. Talán ez az utolsó alkalom!

Meghívást kaptam Dasinski helyettes miniszterelnökhöz. Ez volt a fő oka annak, hogy mára még itt maradtam. A meghívás úgy szólt, hogy a helyettes miniszterelnök déli tizenkét órakor! szívesen lát a miniszterelnökségi palotában. A lengyel miniszterelnökség a Krakowskie Przedmiescie-n, a régi orosz kormányzósági palotában székel. A palota előtti négyszögű térségen állott valamikor Paskiewics herceg szobra. Paskiewics volt az, aki 1831-ben a lengyel fölkelést Varsó bevételel véglegesen leverte. A győzelmes cárok gögje állította oda ezt a szobrot Varsó legszebb és legforgalmasabb utcájára, hogy a különben is nagyon érzékeny és nemzeti büszkeségében könnyen sértődő lengyel népet szüntelenül emlékeztesse keserves szolgaságára. A fölszabadult lengyelek első dolga persze az volt, hogy a szobrot ledöntötték talpazatáról. Az erőt és hűséget szimbolizáló bronz oroszlánok ma is ott sorakoznak a fekete márvány alap körül, de ma már egész másféle erőt és hűséget jelentenek. A talpazaton Paskiewics helyén lengyel légionárius, aki ébresztő kürtöt fog a kezében. A márvány-talp homlokán pedig ez a fölírás: „Hozz áldozatot a haza oltárára, jegyezz önkéntes adományt!”

A régi kormányzósági palotából is eltűntek a hírhedt orosz kormányzók, akikre folytonosan a merénylők bombája leselkedett. Ma innen igazgatják a független, újjászületett Lengyelország sorsát. A koalíciós kormány elnöke tudvalevőleg a parasztpárti Vitos. Vitos jelentősége azonban nem több eszem kevesebb, mint az, hogy ő reprezentálja a

kormányban Lengyelország legnagyobb parlamenti pártját. Tudatlan, teljesen műveletlen paraszt ember, akinek hasznát veszik olyankor, amikor a vele hasonlórú földműves honatyákat kell valamire rábírní. Egyébként azonban nem sok szava van az államélet igazgatásában. A kormány tulajdonképeni feje és hajtó motorja a helyettes miniszterelnök: Dasinski. Dasinski galíciai származású ember. Eredetileg vegyész mérnök volt. A politikában a szocialistákhoz csatlakozott.

A lengyel szocialista pártot — amelyik ma a polgári pártokkal versenyezve igyekszik a vörös áradat elé gátat emelni. — teljesen a kezében tartja.

Meghajtott fővel, hátra tett kezekkel sétált a dolgozószobájában, amikor beléptem hozzá. Magas, ezikár ember, dus ősz haja hullámosan borul homlokára. Bajuszt visel, a szakállát borotválja. Mozgékony, az intelligencia fényével sugárzó szeme mélyen ül az üregében. Szeme alatt karikák, a homlokán összevont ráncok mutatják azt, hogy mostanában milyen hajszás élete van. A hangja egy kissé rekedt, mint az olyan emberé, akinek nagyon sokat kellett beszélnie az utóbbi dobén. Nagyon szívélyesen, meleg kézszerítással fogad, helyet mutat egy fotelban, de nagyon erélyesen tiltakozik, amikor előveszem a blokkomat és megkérem arra, hogy nyilatkozzék a „Pesti Hírlap” olvasói számára:

— Nem! nem! Semmiféle interview! Csak azért fogadtam, hogy elcsevegjünk egy kicsit!

Ettől az álláspontjától később sem tágít.

— Nagyon szívesen elbeszélgetek Önnel, de szó se legyen a politikáról! Olyan időket élünk, amikor akármit mondanék, csak ártanék vele a hazámnak Talán majd pár nap múlva, ha már nyugodtabb időket élünk!

Ha már nyugodtabb időket élünk! Eszembe jut az, amit már előzőleg mondtak nekem Dasinskiről. A lengyel kommunisták a legreakcionáriusabb polgári politikust sem gyűlölik annyira, mint őt, a konzervatív pártok szövetségesét, a szocialista Dansinkit. Renegátnak tartják.

Bizonyos, hogy nem éli túl azt a napot, amelyiken a vörösök fogságába kerül. Éppen ezért kü-

lönösen mély benyomást tesz rám az az udvarias figyelem, amellyel látogatásomat fogadja. Holott ezerféle gondja, ezerféle dolga, Lengyelország sorsával együtt a saját bőrét is meg kell mentenie, hiszen nem tudhatja, huszonnégy óra múlva nem lesz-e kötél a nyakán? Azt hiszem, Dasinski hidegvérét kevés államférfi bírná ideggel!

A miniszterelnök figyelmét azzal viszonzom, hogy nagyon is kimért idejét nem veszem túlságosan igénybe. Néhány általánosságban tartott kérdés és felelet után elbúcsúzom tőle. És megint kinn vagyok az utcán, ahol a Zamek irányából még mindig végtelen sorban érkeznek a menekülők szekerei ...

Az úti előkészületeket elintéztem. A rendőrség rávezette az útlevelemre azt, hogy a várost elhagyhatom. Kormányintézkedéssel helyet foglaltak le számomra az este induló krakkói gyorsvonatra. A délután még az enyém. Ezt az időt arra használom föl, hogy a Visztula hídjá mellett órákig nézem a háborús veszedelem idáig csapó hullámverését. Acél lemezekből hideg matematikai számítással összekovácsolt oszlop, amit vízszintes fekvésbe döntve hat óriási pilléren átfektettek a nehézkesen, szürkén hömpölygő óriási folyam túlsó partjáig. Ez a híd. Rajta túl Prága, a külváros: két téglavörös, hegyes csúcsba végződő torony, távolabb egy nagyobb és négy kisebb aranyozott kupola. Két templom. Az egyik gótikus, a másik bizánci, mindakettő újabb keletű másolata a történelmi stílusoknak. Ami ezen kívül Prágából látszik, az csak összeturkált földhányás. homokos part, gyárkémény, gyárudvar, fatelep, üres telken berendezett raktár, a szegénység esztétikátlan piszkát és rendetlenségét idáig fitogtató kunyhó és tömeglakás. Innen, erről az oldalról közeledik Varsó felé a veszedelem. És az acél híd négyszögű szája erről az oldalról önti a város felé a menekülő áradatot. végtelen szekérsor. világnak szaladó szegény emberek beláthatatlan karavánja.

Ugyanakkor azonban az ellenkező irányba is szekérkygő indul. És ez is olyan, mintha soha sem akarna vége szakadni. Trénkocsi trénkocsi után, ponyvával letakart ágyú, muníció, géprész és egyéb háborús anyag. Minden a legszebb rendben és ki-

fogyhatatlan bőségben. Őszintén szólva, meglepődöm egy kissé. Eddig szinte úgy látszott. Varsó nem is veszi tudomásul azt, hogy háború van és semmit sem tesz a veszedelem elhárítására. Most már tisztában vagyok vele; éppen ez a nagy nemtörődomség és petyhüdt nyugalom hatott legizgatóbban az ember idegeire. Az volt a látszat, hogy Varsó nem tud, nem is akar esnem is fog védekezni, a vörös hadsereg szép nyugodtan, komoly ellentállás nélkül beszélhet ide. S aztán szabad az útja nyugat felé ... A sok tréncocsi láttára most föllélegzek. Talán még is másképp lesz! Arra felé nézek, ahol a Wladislaw Patek erkélyét sejtem. A volt külügyminiszter közlegény lehet, hogy nagyon is hamar meghallja az ágyuk dörgését ...

... Este nyolc órakor indulás a Wiedenski pályaudvarról. A mai napnak úgy látszik még is hatása volt a varsóiak idegeire: nagy tömeg táboroz a pályaudvar előtt. Kinn a Perronon pedig még mielőtt a krakkói gyorsvonatot betolnák, kétszer annyi ember szorong a sínek között, mint amennyi a vonatra föl fog férni. A vonat elibénk gördül. A tömeg megrohanja a kocsikat. Fegyveres katonák ugranak föl egyik-másik kocsi följáró lépcsőjére. Ezek a boldog protekciósok és a hivatalosan utazók részére rezervált fülkék. Minden ilyen fülke ablakán az odaragasztott cédulán annyi név, ahány ülőhely van odabenn. Megtalálom a nevemet és a helyemet. Lassan a többi öt ülésnek is akad gazdája.

Egyszerre kevéssel a vonat indulása előtt benyit hozzánk egy fiatal katonatiszt. Udvariasan megkérdezi, nem fogadnánk-e be a feleségét, aki Krakkóba utazik és már nem talált egy talpalatnyi helyet sem a vonaton? A fiatal asszony fölszáll. A szeme piros a sírástól. Addig, amíg a vonat el nem indul, az ablaknál áll és le nem veszi szemét az uráról. Fütty; a kocsi lassú mozgásnak indul. A tiszt fölugrik az ablakhoz. Egy csók. A fiatal asszony a zsebkendőjét lengeti. Odakinn a tiszt olyan mereven szalutál, mintha a tábornoka előtt állana ...

A vonat elvész az éjszakába, Helyet szorítunk a fiatal asszonynak. Szóvalan fejbőlintással leül. Arcára húzza a fátyolát. Éppen szembe került ve-

lem. És a fülke tetejéről lecsüngő olajos mécs im-bolygó lángjának a gyöngye világítása mellett is látom, hogy a fátyol mögött szünet nélkül csorog a könnye ...

*(Megérkezés Krakóba. — Teli szállodák, zsúfolt ét-
termek. — Utolértem a varsói menekülteket.)*

Krakó, 1920. augusztus 10.

Álmatlan éjszaka után kora reggel megérkezés Krakóba. Szitáló esőben, dideregve, kellemetlen rossz érzéssel indulok be a városba lakást keresni. Nehezen, nagyon nehezen jutok tető alá. Most itt rohanták meg a szállodákat, úgy mint Varsóban egy héttel ezelőtt. Aki Varsóból tovább- futott, az majdnem kivétel nélkül mind ide jött. Az éttermek- ben, kávéházakban elszánt tülekedés a helyért, az ennivalóért. Minden arcon az a megnyugvó öröm, hogy végre itt elég távolságot vetett maga és a fe- nyegető veszedelem közzé .. ,

Vájjon? Csakugyan? Olyan időket élünk, ami- kor az ember az ilyesmivel soha sem lehet egészen tisztában.

*(Mi történik Varsóban? — A vörösök a város alá,
érkeztek. — Kitört a pánik. — A menekülő tömeg
alatt összeroskad a vonat.)*

Krakó, 1920. augusztus 11.

Azt hallom, hogy a vörösök sikeresen folytat- ják Varsótól északra a megkerülő mozdulatot és a bolsevista előcsapatok már közvetlenül a prágai erődív alá érkeztek.

Ma beszéltem egy úriemberrel, aki tegnap este, tehát huszonnégy órával én utánam! indult el Varsó- ból. Azt mondja, tegnapi már kitört a városban a pánik. Mindenki futni, menekülni akar. Azt a vo- natot, amelyiken ő elutazott, valósággal megostro- molták. A följárókon, a kocsi tetőkön, sőt az ütköző küllőkön is fürtökben csüngtek az emberek. Az egyik

waggon teteje a raja kapaszkodó tömeg súlya alatt beszakadt.

Vájjon Patek hallja-e már erkélyéről az ágyúk dörgését?

*(Nyugodt, semmivel sem törődő élet Krakóban. —
Világvárosi korzó.)*

Krakó, 1920. augusztus 16.

Varsó alatt két nap óta harcolnak. Krakó közben éli a maga nyugodt és semmivel sem törődő életét. Azt hiszem ha a vörösök győznének és elárasztanák Galiciát, itt is az utolsó percig tartana az a minden jóban előre biztos, semmivel nem törődő optimizmus, mint amivel Varsóban találkoztam. A régi váröv helyén park öleli körül az ódon várost. Ez a sétány egész nap tele van sétáló szépasszonyokkal, napon sütkezéző semmitevőkkel. Az idegenek élvezik Krakó romantikus szépségét, a krakóiak pedig kijárnak, hogy megbámulják az idegeneket. Eleven világváros vagy nagy stílusú fürdőhely mozgalmas élete folyik itten. A nagy világkrízisben ez a csöndes szöglet azonban most már az idegeimre megy. Elhatároztam, hogy holnap este elutazom Lembergbe. Vagy ahogyan a lengyelek nevezik: Low-ba.

*(Indulás Lembergbe. — A túlbuzgó ellenőrök. —
Annak a hátránya, ha az ember nem beszél lengyelül. —
Váratlan protekció. — A légionista kisaszszony. —
Amiért megsértődik a légionista kisaszszony.)*

A lembergi gyorsvonaton, 1920. augusztus 17.

A krakói katonai parancsnokság engedélyével jelentkeztem a krakói pályaudvar parancsnokságánál és erre elhelyeztek a lembergi gyorsvonat egy tisztii fülkéjében. Még egy félóra volt hátra az indulásig. S ez alatt a fél óra alatt négyszer, ötször is meggyült a bajom a vonatra felügyelő lengyel katonákkal. Mindegyik azt kérte számon tőlem hogy civil és idegen létemre hogyan kerülök a len-

gyel lisztek részéire fönntartott fülkébe? Természetesen nem tudtuk megérteni egymást. Erre léptenyom odacipeltek a pályaudvar parancsnokához, ahonnan fokozódó bosszankodással küldtek vissza egy-egy altiszttel.

Végre útitársat kaptam, akivel beszélni tudtam, akinek a segítségét kérhettem. Csukaszürke ruhás, fiatal leány, aki otthonos biztonsággal rendezkedett be a tiszti fülkében. Az uniformisok szabására emlékeztető öltözete sejtette velem, hogy hivatalos személyiséggel van dolgom, ezért egy cseppet sem lepődtem meg, amikor ő is a papírjaimat kérte és megfelelő komolysággal átvizsgálta őket. A papírok rendben voltak s erre méltónak talált a protekciójára. Valahányszor újabb ellen örök jöttek és az írásainkat kérték, a kisasszony előre figyelmeztette őket:

— Dziemukarz wengiorski. (Magyar újságíró.)

Amire mindig nyájasra derültek velem szemben az arcok. Így ismerkedtem meg a légionista kisasszonnyal. Hat szemesztert végzett a lembelgi technikai főiskola kémiai szakán, huszonegy éves, az apja bankdirektor, aki a vezetése alatt álló pénzüntézzel együtt Krakóba költözött át, amikor a vörös előnyomulás a várost fenyegette. A kisasszony azonban Lembergben maradt, ahol a hadseregparancsnokság propaganda-osztályában teljesii szolgálatot. Most hivatalos úton van, mint kurír.

Tisztek szállnak be hozzánk. A légionista kisasszony — fontos missziója teljes tudatában — mindannyiunkkal szemben méltósághoz illő komolysággal viselkedik. A tiszteknek bemutat. Azokkal szemben, akik csak lengyelül tudnak, a tolmács szerepére vállalkozik. Közte és a tiszturak között minden bizalmaskodás nélkül kedves, bajtársias fesztelenség uralkodik.

A légionista kisasszony különben egészen helyes fruska! Gesztenyebarna haja rövidre vágva, göndörített fürtökben fekszik kicsiny, rózsás fülére és fehér nyakára. Nagyon finom íves szemöldöke alatt meleg tekintetű fekete szem csillog. Az orra fitos, a szála kicsiny, ajkai húsosak és nagyon pi-

rosak, arca lesült, kicsi keze egészen megbarnult a napon. Szürke szoknyát visel, amit ugyanabból a szövetből varrt és nadrágtartó módjára vállán keresztbevetett pántok tartanak fenn keskeny csipőien. A blúza valamivel világosabb szövetből készült. A kihajtott nyakú blúz elején két kis zseb. Mindakettő tele mindenféle aprósággal: papirossal, tárcával, kis fésűvel. (Tükröt nem látok nála.) A lábán divatos fekete félcipő. Krakóban az elutazásom előtt mesélt nekem valaki arról, hogy közvetlenül a nagy összeomlás után, légionista diákok és diákkisasszonyok milyen hősiiesen védelmezték meg Lemberget az ukránok ellen. Erre terelem a beszélgetést. A kisasszony, aki egyformán jól beszél nemeiül, franciául és angolul, kedvesen elfecseg ezekről az időkről. Közben kislányos pajkossággal elnevetgél egy-egy részleten. Azt például nagyon mulatságosnak találja, hogy a tizenkét-tizenhárom éves gimnazisták vállán a puska nagyobb volt, mint a gyerek. Azon is jót mulat, hogy amikor a lemergi Citadellát a Jura-hegyről ágyúval lötték a légionisták a töltnyek nagyobb kaliberű ágyúba valók voltak, hát rongyokba csavarták és úgy lőtték ki őket.

— Úgy-e furcsa? — mondja a légionista kisasszony és a fülkét újra betölti a csilingelő leányikacagás. — Képzelve el a gránátokat és a srappelleket ebben az öltözetben! Olyanok voltak, mint a rongybabák!

Megmulatja nekem a kitüntetését, amelyet „Orlata” névvel alkottak meg a lemergi harcok emlékére. Lemberg város címere körül négy kiterjesztett szárnyú lengyel sas. Előveszi fényképes igazolványait. Megmondom neki, hogy ezeket ne mutogassa, mert az életben sokkal szebb, mint a fotográfián.

— Az ilyet nekem nem szabad meghallgatni! — feleli a kisasszony és duzzogva pitieszti az ajka szélét.

— Miért nem?

— Mert katona vagyok! — válaszolja halálos komolyan.

A kisasszony ezután összekuporodott azon a két ülőhelyen, amelyet szabadon hagytunk a számára és nyomban elaludt.

(Brodyt újra elfoglalták a vörösök. — Lemberg késhegyig akar védekezni, — Galecki, Galícia fő-kormánybiztosa. — A déli lengyel front vezérei: Ivaskievic fővezér és Thulle vezérkari főnök. — A vörösök áttörték a frontot. — Reggelre utcai harcokat várnak Lembergben. — Lengyel győzelem Varsó alatt.)

Lemberg, 1920. augusztus 18,

Eddig úgy tudtam, hogy a visszafoglalt Bródyn túl a front meglehetősen szilárdan áll. Ezért az volt a szándékom, hogy Lembergől kirándulok a harcvonalba s közelebről is megnézem a lengyel-vörös háborút. Itt azonban, amikor közvetlen a megérkezésem után részletes információkat kértem, kiderült, hogy ez a tervem nem valósítható meg.

— Brodyt újra elvesztettük! — mondotta nekem egy (kollega. — A város ismét a bolsevikok hatalmába került, a Bug vonalára vonultunk vissza. Ebben a pillanatban mindössze harminc-harmincöt kilométerre fekszik tőlünk az új front. S ez a front még meg sem szilárdult. Így hát szó sem lehet arról, hogy engedélyt kapjon a front meglátogatására. Hiszen magát Lemberget is veszedelem fenyegeti!

Nos: ha Lemberget veszedelem fenyegeti, a város külsején ezt éppen olyan kevésbé tudom megállapítani, mint annak idején Varsóban. A normális életnek ugyanaz a zavartalan és gondtalan hullámvérése, egy tempóval talán még élénkebb, mint Varsóban, néhány oktávval pedig mindenesetre lármásabb, mint odafönn. A kelet szeret az utcán élni, nyüzsögni és hangoskodni. Lemberg pedig már lakosságának faji összetételében is kifejezetten magán viseli a kelet bélyegét.

Az emberek itt éppen úgy kereskednek, seftelnek, henyélnek és sűrögnek-forognak, mint a legteljesebb békeidőben. Lehet, hogy az arcok egy gondolattal árnyasabbak, mint egyébkor, ezt azon-

ban az idegen nem tudja megállapítani és akivel szóba állok, az mind ugyanazzal a gondtalan mosollyal és lenéző kézlegyintéssel felel:

— Hogy Lembergbe bejönnek az oroszok? Soha, uram! Ide nem teszik be a lábukat!

Hiszik-e ezek az emberek azt, amit mondanak? Úgy gondolom, legtöbben hiszik. Ez a fatalista megnyugvás és vakon bízó optimizmus úgy látszik, legjellemzőbb vonása s egyben talán legnagyobb erőssége a lengyel léleknek.

— Azután uram, ha be is jönnek! — mondja valaki, akivel erről beszélgetek. — Az idők folyamán átéltünk itt már sok mindenfélét. Alig múlik el év, hogy ne lássunk itt ellenséget! Hát megszoktuk. Ha úgy fordul a dolog, egy kis utcai harctól sem riadunk vissza, de Lemberget nem adjuk! Emlekezzék vissza az ukránokra!

A lembergi újságíró gárdának egy tekintélyes és rokonszenves tagja önkéntesen mellém szegődött kalauzul. Megkérdezem tőle, mennyi lakosa lehet ezidőszerint Lembergnek? Meglepetésemre ezt feleli:

— Annyi, amennyi volt, körülbelül háromszázezer.

— Hát nem menekültek el sokan a városból?

— De igen! Nagyon sokan elutaztak. Hanem jöttek helyettük mások. Itt van például csaknem az egész Brody. Brody lakosai és azok, akik a hadterületről jöttek, egészen biztonságban érzik magukat Lembergben. Sok varsói is van itt, aki az ottani veszedelem elől menekült ide,

— Hogyan lehetséges ez? — kérdeztem csodálkozva.

— Akkoriban itt sikereink voltak és az emberek úgy gondolkodtak, hogy a déli front a legbiztosabb. Az is igaz, hogy ugyanakkor Lemberg-ből viszont nagyon sokan Varsóba menekültek.

Amióta Lengyelországban vagyok, kezdem megérteni, hogy a biztonságérzet egészen relatív valami!

A délutánt arra szánom, hogy fölkeresem a Lembergben található vezető személyiségeket. Újonnan szerzett barátom kalauzolása mellett ez

gyorsan megy. Alig egy-két óra lefolyása alatt a „Pesti Hírlap” részére nyilatkoznak előttem: dr. Kazimier Galecki, Galícia fő kormánybiztosa, aki valamikor lengyel miniszter volt Ausztriában s Ferenc Józseftől kapta meg a valóságos belső titkos tanácsosi címet; Robert Thulle, a lembergi katonai parancsnokság vezérkari főnöke, aki a várost, valamikor az ukránoktól megtisztította;) Vencel Ivaszkiewicz tábornok, a déli front parancsnoka, pompás marcona típus, aki azelőtt a cári hadseregben szolgált s még ma sem beszél más nyelven, csak oroszul. Mind bizakodva nyilatkoznak a jövőről. A volt orosz tábornok az interwiew végén azzal lép meg, hogy magas katonai állásához mérten, szokatlanul bátran és harciasan nyilatkozik Magyarország mellett:

— *A magyarokat most is szomszédainknak érezzük és testvéreinknek tekintjük őket* — mondja. — Azt hiszem, eljön a pillanat, amikor Magyarország és Lengyelország együtt fog küzdeni egy közös ellenség ellen s ezzel az a közösség, ami most csak érzésben mutatkozik meg, fegyverszövetséggé fog átváltozni.

A búcsúzkodásnál még újabb nyomatékkal megismételte a tábornok:

— Az egész lengyel nép a legnagyobb rokonszenvennel viseltetik a magyarok iránt.

Amikor a tábornoktól kijöttünk, a lépcsőházban egy aranygalléros katonatiszt félreintette mellőlem a lembergi kollégát. Néhány perces suttogás és komoly tanácskozás. A kolléga gondterhes arcral tér vissza hozzám.

— Sajnos, ma este nem vacsorálhatok önnel — mondja — Sürgős ülésre hívták össze a város védelmi bizottságot.

— Történt valami?

— Éppen most mondták nekem, hogy az oroszok áttörték a Bug-vonalat és ebben a pillanatban nincsenek messzebb a várostól, mint tizennyolc-húsz kilométernyire. Lehet, hogy reggelre Lembergben utcai harcok lesznek. Természetesen arra kérem, addig, amíg Lembergben van, senkinek

se szóljon erről, mert ez a hír könnyen pánikot idézhetne elő a városban.

Kis szünet után hozzát teszi:

— Önnek természetesen azonnal el kell utaznia. Holnap ilyenkor talán már késő volna. Sokal irányából az oroszok megkerülő mozdulatot kezdtek, el akarják vágná a leMBER—krakói vasútvonalat. Este tízkor indul egy gyorsvonat Krakóba. Most elmegyünk a rendőrfőnökhöz. Az lefoglal egy helyet az ön számára!

A rendőrfőnök dr. Josef Keinlender, maga is sűrgeti, hogy utazzak el az esti gyorsvonattal. Eögtön a jelenlétemben ki telefonoz az állomásra, a detektív-szobába s elrendeli, hogy foglaljanak le a számomra egy elsőosztályú ülőhelyet. Legyek kinn az állomáson indulás előtt egy órával és az ő nevében jelentkezsek az őrszobán!

Még egy jó óra odáig! Van egy kis időm arra, hogy körülnézzek a lassanként alkonyati árnyakba boruló utcákon.

. . . Azt mondják, tizenyolc-húsz kilométer ... vájjon hány nap, vagy hány óra szükséges ahhoz, hogy Budienni kozákjai ezt a távolságot megfussák?

Egyszerre tragikus színbe öltözik előttem a város imponáló nyugalma és gondtalansága. A sétányokon egykedvűen üldögélnek az esti pihenőjüket élvező öreg emberek és vénasszonyok. Hosszú, ősz szakállas zsidók álmos szemmel pipáznak, az asszonyok kötögetnek. Az egyik kiaszott parkban mezítlábas gyerekek hancúroznak pokoli lármával körülöttem. Egy repülőgép köröz a város fölött. Amikor pontosan a fejünk fölé ér, az utca-kölykök úgy emelik a karjukat, mintha puskával céloznának a gépmadárra:

— Puff! puff! — sívítják hozzá vékony gyermekhangon. Ez ma még játék. Néhány óra múlva azonban, talán véres komolyság ...

... Künn az állomáson minden rendben van: az egyik detektív már megkapta a megfelelő utasítást. Beültet az étterembe. Addig, amíg a vacsorámat hozzák, elmegy és megváltja a jegyemet. Hiába kí-

nálom, nem akar velem vacsorázni, egy pohár sört sem fogad el. Azután kivisz a még teljesen üresen és sötéten álló vonathoz. Miután elhelyezett, megáll a fülke ajtaja előtt és az indulásig el nem mozdul onnan, nehogy — tekintettel a lengyel nyelvben való tudatlanságomra — valamilyen félreértés lezárítson a vonatról. Újra alkalmam van arra, hogy hála-lásan megfigyeljem és megcsodáljam azt az aprólékos figyelmeséget és gondosságot, amellyel a lengyelek az ilyenféle ügyeket a legnagyobb veszély és országos gond közepette is intézni szokták.

A fülke lassan megtelik. Nemsokára a folyosón is zsúfolva állnak az emberek. Megfigyelem: útitársaim, főképpen asszonyok, akiket katonatisztek és pedig leginkább magasrangú törzstisztek kísérnek ki az állomásra. Ma még csak azok menekülnek, akik összeköttetések révén megtudhatták a nyugtalanító újságot.

A vonat percnyi pontossággal indul. Igen, még ezt is föl kell jegyeznem: háború, menekült áradat és egyéb zűrzavar dacára, lengyelországi kóborlásom egész ideje alatt pontosan indultak és pontosan érkeztek a vonatok. Abban a pillanatban, amikor már mozgásban vagyunk, a fülkémbe ülő hölgyek, mintha egy intésre csinálnák, keresztet vetnek. Nem tudom, ez a keresztvetés mit jelent? Megkönnyeb-bült hálaadást azért, hogy elhagyhatják Lemberget? Vagy rövid kis fohászt azokért, akik itt maradtak? Azt hiszem mind a kettőt!

A vonat zihálva nyargal velünk a vak fekete függöny mögé rejtőzött galíciai síkságon. Nekem még a vezérkarnál kapott információ egy foszlánya jut eszembe: „A vörösök Sokal felől megkerülő mozdulatot kezdtek Lemberg ellen.” A vasútvonalnak van valahol egy pontja, amelyik benne szerepel az orosz haditervben: Lemberg és Krakó között itt akarják elmetezni a közlekedést. Ha az oroszok hamarabb odaérkeznek ehhez a ponthoz, mint mi! ...

Még egy nyugtalan fél óra. És azután nincs többé baj: most már egészen bizonyosan szabad az út előttünk!

A következő állomáson hírül kapjuk: a len-

gyekek Varsónál áttörték az orosz frontot, döntő jelentőségű győzelmet arattak, ami úgylátszik végleges leszámolást jelent a bolsevizmus katonai erejével.

Talán most már megszűnik az a vörös lidércnyomás, amelyik eddig elfojtotta Európa lélegzetét . . .

MÁSODIK RÉSZ.

D'Annunzio Fiuméja.

(Magyar nyomok Fiumében. — A Reggenza di Quamero kikiáltása. — Európa legfiatalabb és legkisebb állama.)

Fiume, 1920. szeptember 10.

Magyar nyomok, magyar színek, magyar hangulatok kétesztendővel a nagy összeomlás után még mindig nem foszlottak téliesen szét Fiumében. A vonaton órák hosszat olaszul diskuráltak egy útítársammal és végre rá jövünk, hogy mindketten magyarok vagyunk. Matuglieban a pár nap előtt kikiáltott „Reggenza di Quamero” egyenruhás tisztje miután megvizsgálta az útlevelet, kifogástalan magyarsággal intéz hozzám kérdéseket. Ez megismétlődik a fiumei pályaudvaron is. D'Annunzio új államának a hivatalos nyelve olasz, a fiumei olaszok azonban még nem felejtettek el, sőt ami ennél többet jelent — szívesen is beszélnek magyarul. Talán szívesebben, mint a magyar korszak alatt. Azóta tudniillik rá jöttek arra, hogy nem is volt olyan rossz dolguk a magyar uralom idejében s a quarnerói olaszoknak nem is a magyarság volt az igazi és veszélyes ellensége. Hanem az ősi gyűlölettel és szívós, tudatos munkával előretörő horvát ...

Megérkezésem után értesülök róla, hogy már elkéstem a Reggenza di Quarnero kikiáltásáról. Erredeti terv szerint ennek a deklarációnak csak holnap után, vasárnap, szeptember tizenkettedikén kellett volna megtörténnie első évfordulóján annak a napnak, amelyen D'Annunzio a hivatalos Italia

kényszerű tartózkodása ellenére, a nagyhatalmak elképedésére és a jugoszlávok nagy elkeseredésére légionáriusaival elfoglalta a várost. D'Annunzio azonban attól félt, hogy a jugoszlávok intrika ja az utolsó pillanatban meghiúsítja a quarnerói állam kikiáltását. A deklaráció így váratlan programm változással már tegnap megtörtént. Vasárnap, a „santa entrata” évfordulóján azért nagyszerű ünnepek lesznek, a város már zajlik az Olaszország minden részéből idesereglett küldöttségek zszibongó áradatától. A házakat zöld girlandokkal diszítik, a Piazza Dantén, három hatalmas árbocot állítanak föl: a veneziai San Marcon álló árbocok mintájára. Vasárnap ezekre röpítik föl Európa legkisebb és legfiatalabb új államának a lobogóját.

(Sorvadó kikötő, ünneplő város. — Senki sem tudja miből élnek itt az emberek. — Megfordított zászlók, átvedlett lelkiismeretek.)

Fiume, 1920. szeptember 11.

A fiumeieknek sok mindenféle okuk lenne arra, hogy ne legyen túlságosan jókedvük. Kikötőjük, amelyben milliárd-számra hevernek a beépített magyar koronák, siváran üres, halott kikötő. A D'Annunziohoz pártolt olasz hadihajókon kívül néhány Ungaro Croata-gőzös vesztegel itt hosszú pihenőre eldugaszolt piros sávós fekete kéményével. Valamikor ez a kikötő táplálta pezsdülő életre az egész várost. Tenger vizén ringó hatalmas hajókolosszusok szirénák bugása, hajóharangok csilingelése, lokomotívok füttye, vasúti kocsik ütközőjének csörrenése, rakodó hajók testébe vezető pallón, súlyos zsákok alatt görnyedő munkások félmeztelen teste, fehérbordájú kirándulójajók, piszkos, feketére festett parti gőzösök, fehérruhás, pirosnapernyős lányok, kacagó asszonyok, fehér admirálisi ruhába öltözött nyaralók, ez az egész kedves, eleven és színes nyüzsgő élet hová tűnt el? A mólók üresek, a rakodókra vezető vasúti sínek között araszos fű, ameddig a szem ellát, sehol egy

hajó, sehol egy vitorla, még egy halászbárka sincs sehol, sehol ... És a halott kikötőből a halál hidegsége árad a városba is. Megbénult a szív, amelyik a tápláló vért a nagy vállalatok és üzletek ütőerein keresztül a legutolsó kikötőmunkás, vagy újságárus magánháztartásának hajszálerecskéibe szétlővelte. Bágyadtan vérszegény, ájuldozóan tengődő lett az egész város. Miből élnek itt az emberek? Ez rejtély a számomra és erre a kérdésre nem tudnak megfelelni azok a fiúmeiek sem, akikről ezt megkérdeztem. Kinek valamije van, lassan eladogatja. Kinek semmije sincsen, egy kicsit koldul, egy kicsit koplal, egy kicsit csempészkedik. És mindannyija sóhajtva gondol vissza arra az időre, amikor itt még jobb világ volt s azzal vigasztalódik, hátha lesz még jobban is?

Egy dologban nincsen hiány Fiumében. És az a sokfajta ünnep. A házak homlokán örökösen ott lengnek a zöld-fehér-piros színű olasz zászlók, alig vonják be, máris újra ki kell tűzni őket, mert megint itt van valami újabb hazafias céció, új alkalom arra, hogy a kikötőben megdördüljenek a hajóágyúk, hogy D'Annuzio szónoklatot mondjon és a nép elfelejtve minden gondját, minden baját, gyönyörködjek az ünnepi pompában és megmámorosodjék a dallamos olasz szavak retorikájától. A sok-sok vadonatúj címeres olasz zászló között néhány vedlett zöld-fehér-piros lobogó, amelyen még nincsen rajta az olasz címer. Ezek nemrégiben még magyar zászlók voltak. Csak meg kellett fordítani rúdjukon őket, hogy a magyar államiság helyett az olasz államiságot hirdessék és cserébe István királyért vagy március tizenötödikéért D'Annunziót és venti settembre-t ünnepeljék.

Ha ezeket az átvedlett zászlókat nézem, nem tehetek róla. folytonosan az jár az eszembe, mennyi lehet ebben a városban az átvedlett lelkiismeret!

A „santa entrata”, előestéjén D'Annunzio szerenádot kap. A tengerészekről kapja, a kikötőben horgonyzó olasz hadihajók matrózaitól, akik, amikor a reguláris olasz csapatok a „szent bevonulás” után parancsot kaptak arra, hogy elhagyják a várost, megtagadták az engedelmisséget. D'Annunzio-

hoz csatlakoztak és ottmarasztalták hajóikat is. Fekete és fehér uniformisban vonul el előttem egy matrózcsapat föl a hegyre, a kormányzósági palotához. Már sötétedik és a tűzfényes, enyhe nyári alkonyatban lágyan peng kezük alatt a mandolin. Kedves, szentimentális nápolyi nóták. Magasan kicsapó tenorhangok keverednek férfias basszusokba. Színes lampionok világítanak a menetben, a lampionokon különböző fölírások. Az egyik lampionon ezt olvasom: „Per l'anniversario della disertazione marinaia: Alala!” (A tengerészek átpártolására: Alala!)

(A „santa entrata” évfordulója. — D'Annunzio lovon, a vezérkar élén, — Egy miniatűr hadsereg. — Operette hangulat. — Táncoló páncélos autók s vizet fecskendő lángszórók.)

Fiume, 1920. szeptember 12.

Ködös, borús reggel után szétfoszlottak a felhők és Fiume ragyogó napsütésben ünnepli D'Annunzio bevonulásának évfordulóját. Az ünnepély központja a Piazza Dante, az utcán rengeteg tömeg, a programme pontos megismétlése annak a történelmi eseménynek, amikor D'Annunzio légionáriusai élén megérkezett a városba, hogy a félig elvesztett Fiumét visszaadja az olaszoknak.

A csapatok D'Annunzióval élükön a város Abbázia felé eső határáról közelednek. Szirénák bugása, a kikötőben horgonyzó hajók harangjainak csilingelése jelzi, hogy a vezér megérkezett. D'Annunzio zöldesszürke ezredesi egyenruhában lovgol a csapatok élén. Törzskara környezi, utána dzsidások haladnak lóháton kék lobogós lándzsákkal. Fejük fölött éles berregéssel repülőgépek keringnek. D'Annunzio vezérkarával megállapodik a Piazza Danten, arccal a tenger felé,

S azután következik a nagy fölvonulás, a hadsereg szemle. Mindezt a legjobb helyről, a régi Adamich-molóról a Consilio Nazionale páholyából nézem végig. Velem szemben, az Európa kávéház előtt

áll D'Annunzio. Homlokán fehér csillaggal megjelölt pej paripa alatt s szalutálva fogadja csapatait üdvözlését. Tökéletes, minden fegyvernemmel és technikai készséggel felszerelt hadsereg vonul el előttünk — miniatűrben. Az egész díszmenetben van valami felejthetetlenül kedves és bohókás, ami karnevál színeket kever a komoly katonai parádéba. Jönnek például a rettenetes és ijesztő külsejű páncélos autók, nehéz testüket zöld galy borítja, páncéltornyukon zöld-fehér-piros színek. És amikor a rémes szörnyetegek D'Annunzio elé érnek, vidám nótába kezd a katonabanda, a páncélosautók tornya pedig forgásnak indul . . . Mintha az ijesztő hadigépek jókedvű táncre kerekednének . . . Azután az arditi csapatok, D'Annunzio kedvenc katonái. Kihajtott gallérú csukaszürke uniformisuk alatt fekete ing, a fekete ing mellén fehér halálkoponya . . . A fejükön fekete bosnyáksapka, erről kétaraszos fekete zsinóron fekete bojt csüng alá. Arditi: ez azt jelenti: „a vakmerők.” A sok feketeség és a halálfej azt szimbolizálja, hogy ezek a legények úgy rohannak a csatába, hogy mindenről lemondtak és vissza sem akarnak térni többet ... A csapatszemlén a halálfejes hősök apró, félig tipegő, félig szaladó sietős lépésekkel jönnek, két karjukat, a fejüket, a lábukat úgy dobálják, mintha minden ízületük gummiból volna, fekete sapkájukon veszettül himbálózik a fekete bojt és hol a hátukat, hol a mellüket verdesi ... A gépfegyverek futólépésben vonulnak el a vezér előtt és közben a katonák válláról sortüzet ropogtatnak . . . Azután a szörnyűségek szörnyűsége: a lángszórók, amelyek a csatában, mint a mesebeli sárkány ronda és irtózatos örökösei, élőhust perzselnek, látó szemet vakítanak, égő gyeheñfi? árasztanak. Ők is karneválos kedvűek máma, amikor katonák vállán elibünk érkeznek, emésztő tűz helyett vizet fecskendeznek D'Annunzio tiszteletére. Az ut két oldalán sikongatva ugrik szanaszét a kíváncsi publikum.

D'Annunzio mozdulatlan ül a lován, jobb tenyerét állandó szalutálással merevíti a homlokához. És a fölvonulás tovább tart: Repülőtisztek jönnek, azután tengerészgyalogság, jókedvű, erőteljes

barna gyerekek. Alpesi legionáriusok, triesztiek, trentobeli fiúk, gravozaiai, polaiak, isztriai, spalato-i, zárai, sebenicoi, curzolari, velencei katonák. A nép különösen a spalato-i legényeket fogadja zajos lelkesedéssel. Az ő városuk még fölszabadelésre vár. Vadászok jönnek futólépésben, tollas csákovával a fejükön. Kerékpárosok, könnyű tüzérség, nehéz ütegek, földíszített autók, a fiumei polgárokból toborzott nemzetőrség és végül a küldöttségek az olasz városok képviselői, akik az ünnep alkalmából idese-reglettek. A tömeg feje fölött a velencei vörös zászló is fölbukkan az arany oroszlánnal. A fölvonulás véget ér. D'Annunzio kíséretével a tér más pontján helyezkedik el, a tömeg utána áramlik. A magas pónákra most vontatják föl az, új állam, a Keggenza di Quarnero lobogóját: vörös alapon farkába harapó aranykígyó; körülötte a göncölszékér hét csillaga és ez a fölírás: Quis contra nos? (Ki ellenünk?) A piros alapról hosszú szalagokban lógnak le az olasz és fiumei színek. Az egész kép háttere a lejtősen emelkedő város; fehér házak, a kormányzósági palota homlokán olasz lobogó leng a tipikusan olasz város fölött. A tömeg igaz olasz szenvedéllyel ujjong. Megfordulok. Most a kikötőt látom, ahol veszteglésre ítélt föllobogózott hajók vesztegelnek. Csönd. Mozdulatlanság. Egyetlen gőzös nem indul. Egyetlen egy sem érkezik. A halott vizén még egy bárkát sem talál a szem ... Ez a látvány hátam mögött az extázisában tomboló ujjongó, ordító tömeggel rendkívüli és megdöbentő. Azt is mondhatnám, hogy kísérteties . . .

*(Egy fáradt komédiás. — D'Annunzio mint szónok.,
— A vak kapitány előadása a Teatro Felice-ben. —
Mámoros tömeg és virágzuhatag.)*

Fiume, 1920. szeptember 13.

Ma ott voltam, amikor D'Annunzio a kormányzósági palota dísztermében, Arbe küldöttségét fogadta. Csukaszürke katonaruhájában nehézkes lépésekkel jött előre, fél vállát előre nyújtotta, a kar-

jait, mintha ólomsúlyok volnának, úgy lógatta a combjai mellett. Öreg volt és ráncos, fáradt és unott, de fölviannyozódott és a szája erőszakolt mosolyra galvanizálódott, amikor fölharsant a teremben a kiáltás: „Éja! Éja! Alala!” A karja affektált lendülettel nyúlt föl a magasban, úgy, amint ez Fiumében hozzátartozik az ilyen üdvözlési ceremóniákhoz, azután beszélni kezdett. Néhány szót mondott csak rövid pár mondat után már a legmagasabb extázisba lendült. Sűrűn hallok ezt a két szót: „patria”, „morire”. Azután egyszerre vége mindennek, hirtelen kezét fog a küldöttség tagjaival, hadsegédje és kabinetfőnöke kíséretében újra elmegy mellettem vissza, belső szobáiba. Arca most már fakószürke a fáradtságtól és az unalomtól, az erőszakolt mosoly eltűnt az ajkáról. Mintha nem is ő lett volna az, aki az előbb még dübörgő tapsok között beszélt a hazáról és a halálról . . . Öreg komédiásokra emlékeztem, akik egy hatásos szerep után ilyen összetörten, ilyen világundorral térnek vissza a színpad koturnusos világából a kulisszák közé, a hétköznapi éleibe . . .

Bizonyos azonban: ha komédiás is, egyike a legszuggesztívabb erejű, legnagyobb és legpompásabb komédiásoknak. És a legnagyobb erejű fezőnok, akit életemben valaha hallottam. D'Annunzio mint íróművész a raffinált artisztikum és újszerűség hajszolásában sokszor homályos és dagályosan érthetetlen. D'Annunzio, a szónok, viszont mindig egyszerű, tiszta és világos. Ami pathos, ami túlfűtött hév megmutatkozik a beszédében, az egészen természetesnek tűnik föl, hiszen olasz szónok beszél olasz hallgatóságához. Dante nyelve nemcsak elbírja, hanem meg is kívánja a pathos-t. Fiumében pedig, ahol a legfiatalabb légionárius is úgy érzi, hogy történelmet csinál, még a privát életben sem szokták levetni az emberek a koturnust.

Ma este a Teatro Fenice-ben hallottam D'Annunziót beszélni. Maga a milió is érdekes. Egy kapitány hazafias előadása, aki a háborúban szemét veszítette. A színpad kulisszái édeskés parkrészletet mutatnak, mesterséges lombok és rózsafüzérek áradatában áll középben a vak kapitány, aki arról

beszél, hogy az ő számára nem ragyog a nap, nem virítanak a virágok, le kell mondania arról, hogy gyermekeit lássa, de mégsem panaszkodik, büszke arra, hogy áldozatot hozott az olasz hazáért! A szónokló kapitány mögött a színpadon ott ülnek D'Annunzio tábornokai és főtisztjei, a tisztek mögött pedig kis zászlókkal kezükben félkörben sorakoznak a különböző katonai csapatok képviselői. Egy ősz fejű veterán, az öreg Rebuzzi, aki — amint ezt nekem már előzőleg a sokszor meginterjúvolt érdekesség nyugodt biztonságával elmondotta — hatvanhárom esztendő, önként jött vissza Amerikából, hogy harcoljon az olasz szabadságért. Mellette az ellentét kedvéért D'Annunzio legfiatalabb katonái. Tascó gyerekçk, akik alig bírják a vállukra akasztott karabélyt. Köztük a kis Bruno Bonora. Mindössze tizennégy éves, harcolt a montenegróiak és albánok ellen, egyszer meg is sebesült.

D'Annunzio egy elsőemeleti páholyban ül és amikor a vak kapitány befejezte beszédét, innen szól a fiumei néphez. Lassan, a hatást kiszámítva beszél. Minden tetszetősebb frázis után rövid szünet. A nézőtér tombol. A férfihangokat túlszivítják a vékony, hisztériás asszony-sikolyok. Zöld-fehérpáros zsebkendők lebegnek a levegőben. (Fiumében ma minden hazafi ilyen zsebkendővel jár.) Virágot dobnak föl a páholyba. Valahonnan a magasból a röpivek áradata fáradt keringéssel ereszkedik le a földszinten ülő emberek fejére. A második emeleten, közvetlenül D'Annunzio feje fölött, a karzat párkányán átvetett lábakkal ül egy rongyokba burkolt siheder és elgondolkozva szívja a cigaret-táját. Amikor D'Annunzio egy-egy szebb és kerek-kebb frázist mond, előre hajlik és nyakát nyújtogatva igyekszik azon, hogy meglásson valamit a Commandantéból. Ilyenkor otffelejtvé, hűlőfélben hervadozik szája szegletében a cigaretta.

— Il capitano Turini! Éja! Éja! Alala! — kiáltja emelt hangon D'Annunzio.

A nézőtérén fölugrálnak az emberek, a zöld-fehér-piros zsebkendőket rázzák a levegőben, fenn a második emeleten a rongyos ember a kialudt ciga-

rettát eldobja a szájából és mindent túlharsogó zajjal csapdossa össze a tenyerét.

— Éja! Éja! Alala! — ordítja a tömeg. Ez a furcsa és egészen egyedülálló üdvkiáltás a D'Annunzio legszemélyesebb kitalálása, ő tanította rá légionáriusait és a fiumeieket.

A színpadon az öreg Kebuzzi magasra emeli légionárius-süvegét és harsogó hangon ordítja:

— A mi dicsőséges Commandanténk, aki nagy és erős, akié a jövő, akié a győzelem! Éja! Éja! Alala!

A tömeg tombolva visszhangozza: Éja! Éja! Alala!

És most ,se vége, se hossza ennek a kiáltozásnak. A színház előtti tér is visszhangzik tőle, amikor D'Annunzio keresztül tör a tömegen, autójába száll és alig találja helyét a rájazúdított virágzuhatag között. A vékony, idegekbe markoló asszony-sipítások a legerősebbek, kipirult, hisztériás, izgalomtól remegő nőszemélyek mindenütt az élen. Szegény, gyámoltalanul előre baktató vak kapitány Turini nyakában két asszony csüng egyszerre és cuppanós csókot nyom az orcájára. Mind a két asszony öreg is, csúnya is. Szegény vak kapitány azonban ezt már nem látja. Csak a meleg asszonyajkak csókját érzi. Íme a legnagyobb és legfájóbb katasztrófának is van néha némi pirinyó előnye!

(Fiume. — Olasz város. — Ahol mindenki bolond egy kicsit. — Irredenta olaszok D'Annunzio környezetében. — Idealisták és naplopók. — A légionisták terrora. — A fiumei magyarok.)

Fiume, 1920. szeptember 14.

Mondják, hogy az olasz honfoglalás napjában magyarnak, horvátnak egyformán rossz dolga volt Fiumében. Az első mámor részegségében ugyanaz a gyűlölet lázadt mindenki ellen, aki nem volt olasz. Erre az időre esik a magyarok kiutasításának túlnyomó része. És ez időre esik a magyarok sanyargatásának és megalázásának bántó,

kellemetlen emléke. Azóta talán enyhült valamit a helyzet, bárha az itt lakó magyaroknak még mindig nem sok okuk lehet az elragadtatásra.

Külsőségekben természetesen mindent levakartak az utcák képéről, ami a magyar uralomra emlékeztetett. A házak faláról teljesen eltűntek a magyar utcanevek és új olasz jelzőtáblák kerültek a helyükre. (Ennek az a következménye, hogy ma telivér fiumeiek is gyakran zavarba jönnek és nem tudják, hogy egy-egy újonnan elkeresztelt utcát hol keressenek.) Viszont az is igaz, hogy a magyar szó ma már minden kellemetlenség veszedelme nélkül hangzik a fiumei utcákon, amit annál is inkább értékelhetünk, mert a horvát beszéd nem élvezi ugyanazt a kiváltságot. A horvát nyelv ijedten megbújik a privátlakások zárt szobáiban: az olaszságára ébredt városban szenvedélyesen tüzel és buzog a jugoszlávok ellen való gyűlölet.

Sok, nagyon sok horvátot kiutasítottak Fiúméből. Még többet minden különösebb formáság nélkül egyszerűen világgá üldöztek. A horvát kereskedők üzleteit lerombolták és kifosztották. Bizonyos azonban, hogy a városból nem tudták teljesen kitisztítani őket. Az utcáról eltűnt a horvát szó. A horvát veszedelem azonban ott lappang a felszín alatt. Úgy mesélik nekem, hogy a horvátok szívósan meglapulnak, állandó ugrásra készek s addig, amíg az olaszok mámorosan ünneplik saját olaszságukat, lassan öntudatos politikával készülnek az ő honfoglalásukra és tömegesen összevásárolják a fiumei ingatlanokat és vállalatokat.

Az azonban kétségtelen, hogy most, D'Annunzio égisze alatt, Fiume igazi olasz város; olaszabb, mint eddig akármikor. A fiumei utcán ma olasz lélek él, olasz temperamentum forrong, pezseg, bugyborékol. A benszülöttek — az olasz benszülöttek is természetesen — lassan sorvadoznak, mert nem táplálja őket a halott kikötő. Ám, ha ők csendesen félre is vonulnak a város olasz jellege, az olasz karakter túlaradó dagálya ő nélkülök is tökéletes. Hála azoknak a jövevényeknek, akik az olasz eszme védelmére előőrsöt állni az Adria túlsó oldaláról érkeztek, akik azzal a szándékkal jöttek, hogy Fiumét

megmentsék Olaszország számára a fiumeiekkal egyetértve, ha lehet, de a fiumeiek ellenére is, ha másképpen nem megy a dolog. Hála az ötven féle különböző olasz dialektusnak, olasz dalnak, hangos hejehujának. Fiume ma túlcsapongó kedvű olasz város illúzióját kelti a jövevényben.

Egy kicsit bolond, egy kicsit szenvedélytől túlfűtött ma ebben a városban mindenki és D'Annunziónak csak rajongó hívei vagy vad haraggal acsarkodó ellenségei vannak. Az olasz temperamentum amúgy is hajlik a féktelen lelkesedésre és a túlsó gyűlöletre; Fiume pedig, a maga bizonytalan helyzetében, természetszerűen kiváltja az emberekből mind a kettőt.

Kik a rajongók? Az én benyomásom szeriní elsősorban, sőt majdnem kizárólag az idegenek. Azok, akik messze Olaszföldről érkeztek Fiuméba. Egy részük azért jött ide, hogy az évforduló és az önálló Reggenza kikiáltása alkalmából D'Annunzio előtt hazafias egyesületek és asztaltársaságok üdvözlétét tolmácsolja, a másik rész pedig, hogy belépjen a költő-parancsnok önkéntes légiójába. Ezek az emberek az ünneplő, fellobogózott várost úgy tekintik mint egy nagyszerű, hazafias színjáték óriási színpadát, amelyen nekik maguknak kisebb-nagyobb szerepet kell eljátszaniok. A D'Annunzio-frázisok szárnyain mindannyian a hazafias paroxizmus éteri magasságáig lendülnek.

Különös szerepet játszanak D'Annunzio kíséretében a régi irredenták, azok, akiket az osztrák és magyar hatóságok valamikor felségárulás címén kerestek, fiatal görzi, trieszti, fiumei fiuk, akik a háború kitörése után a határon túl szöktek, olasz hadseregben a monarchia ellen küzdöttek. Köztük egy név, amelyik hóhér kézből nyerte el a martirkoszorut. Gino Battisti van itt, hadnagy fia annak a Cesare Battistinak, aki reichsrathi képviselő volt, fegyverrel kezében esett osztrák fogságba és bitón halt meg a trentinói katonai fogház udvarán. Halk beszédű, sápadt arcú csinos és jól nevelt fiatal ember az ifjú Battisti.

— Cesare Battisti meghalt a szabadságért! — mondja nekem, amikor bemutatnak bennünket egy-

násnak. — Nemcsak az olasz szabadságért. Hanem minden nép szabadságáért!

Azután elmeséli, hogy „Legione Cesare Battisti” név alatt trentinói önkéntesekből egész légió van D'Annunzio hadseregében. Hárman vannak testvérek, akiket a trentinói hóhér keze tett árvákká. Van egy tizenkét éves kishúga és egy kilenc éves kis öccse. Édesanyja Trentinoban lakik. Ő maga most múlt tizenkilenc éves, de már részt vett a háborúban, harcolt Dél-Tirolban, az Isonzónál, a Piave mellett. Nem sebesült meg egyszer sem. És most eljött, hogy a jugoszlávok ellen harcoljon D'Annunzio zászlója alatt.

D'Annunzio légiójában különben fölös számmal akadnak önfeláldozó hősiességgel telített lelkes fantaszták. Mutattak nekem például egy tisztet, aki téli időben egy repülőgép futó kerekei közé kötözve repült át az Adria fölött Fiuméba. Három repülőgép három katonatiszttel együtt szökött meg Olaszország egyik repülőteréről. Útközben azonban az egyik gépet súlyos baj érte, ott kellett hagyni valahol Venetia közelében. A másik két gép nem volt berendezve arra, hogy több utast vigyen magával, a harmadik tiszt tehát oda kötöztette magát az egyik gép acélvázához. Teste meggémberedett és teljesen megmerevedett, amire Fiuméba megérkeztek. Hónapokba került, amíg a kórházban visszaadták az egészségét. Ha igazságosak akarunk lenni, nem szabad elfelejteni ezekről a rajongókról. De hiba volna az is, ha azt hinnők, hogy a légió legnagyobb része ilyenekből telik ki. Éppen ellenkezőleg. Olaszországban is sokan vannak olyanok, akiknek a katonáskodás gondtalan, fényes életet jelent, míg a civileket szürkeségébe visszatérve, egyszerű senkik és semmik lesznek. Ezeknek létérdekük az, hogy minél tovább folytathassák a katonásdit és kapva-kaptak az alkalmon, hogy ezt D'Annunzio mellett megtehesék. Egy este a fiumei utcán két légionárius jött velem szemben.

— A casa si deve lavorare. — mondotta az egyik. — invece qui ... „Otthon dolgozni keli, míg itt ...” tovább nem hallottam, de könnyű volt kitálnom, mit akart ezzel mondani.

A legionáriusok ráfeküdtek Fiuméra és attól kezdve, hogy itt elhatalmasodtak, a nyilvánosság előtt csak dicsérni lehetett D'Annunziót és nem bírálni, vagy éppen szidalmazni. Bizalmas megnyilatkozásokból azonban úgy látom, hogy maguk a fiumeiek úgyszólván osztatlan egészségben ellene vannak. Igen, egy esztendővel ezelőtt, amikor Fiume sorsa még bizonytalan volt, amikor nemzetközi csapatok tanyáztak a kikötőben és a jugoszlávokkal barátkozó franciák állandóan provokálták az olasz önérzetet, amikor még azzal kellett számolni, hogy a város az entente eredeti terve szerint a délszlávok birtokába kerül, D'Annunziót úgy üdvözlétek, mint a fõlszabadítót. Most is elismerik azt az érdemét, hogy Fiumét megmentette az olaszágnak, azonban — talán némileg hálátlanul — abból a véleményükből sem csinálnak titkot, hogy a költő most már megtette a kötelességét és elmehet. Tiszta van azzal, hogy a kikötő blokádja s a blokád nyomában járó nyomorúság elsősorban annak tulajdonítható, hogy D'Annunzio ellenzi a nagyhatalmakkal való megegyezést. Ma este egy trattoriában vacsoráltam. Az olasz konyha olaszágú gőzében kizárólag olasz szó hangzott körülöttem. Itália valamennyi dialektusa. Az Aim túlsó partjáról érkezett zarándokok állandó tanyája ez a kis füstös vendéglő. Leült mellém egy fiatal ember. Olaszul köszönt és olasz nyelven beszélgetni kezdtünk. Érdeklődött, ki vagyok, mi vagyok, milyen céllal jöttem Fiumébe? Amikor meghallotta, hogy magyar újságíróval van dolga, óvatosan maga köré nézett, hozzám hajolt és tört magyarsággal ezt mondta:

— Nézze körül várost ... nézze kikötőt ... minden holt ... város holt ... kikötő holt ... és szabadság? ... ez szabadság, nem merek mondani, amit akarom? Ezt írja meg, ha hazamegy!

Fiumei olasz volt, aki még a mi iskolánkban tanult meg úgy ahogy magyarul. Ma a „santa entrata” évfordulóján már a fiumeiek legjava része így gondolkodik. Talán csak az egészen fiatal éretlen fiúk és a nők, különösen a csúnya és öreg hiszterikák kivételek. A Fiumében rekedt magyarok egy-

szerűen gyűlölik D'Annunziót. Mindannyian panaszkodnak amiatt, hogy milyen kíméletlenül, igazságtalanul és kegyetlenül intézik a sorsukat azóta, hogy D'Annunzióval együtt a legvadabb olasz szovinizmus ragadta a gyeplőt kezébe a városban. A magyar existenciákat letörték, egyre-másra indították útnak a vonatokat a kiutasított magyarokkal. Ha valamelyik légionárius tisztnek lakás kell, egészen bizonyos, hogy egy magyar úri családot dobnak ki miatta az utcára. Ugyanakkor azonban, amikor elpanaszolják nekem keserveiket, kérve kérnek, nehogy megírjak belőle valamit, sőt rimánkodnak, egyáltalában ne írjak semmi rosszat Fiuméről és D'Annunzióról, hiszen egészen biztos, hogy őket gyanúsítanák a kedvezőtlen információ megadásával.

(Velencei éjszaka a fiumei kikötőben. — Hogyan él D'Annunzio? — A költő, aki megtagadja múltját és népszerű akar lenni. — D'Annunzio a középkori ember. — Renaissance köztársaság a huszadik században.)

Fiume, 1920. szeptember 16,

Velencei éjszaka a kikötőben ... A halott kikötő különösen alkalmas erre a célra, jövő-menő hajók nem zavarják meg a tükörsima vizén cirkáló, színes lampionokkal díszített bárkákat. Nyáriasan enyhe, sciroccotól párás éjszaka fekete palástjába burkolva összesimult szerelmes párok siklanak tovább az apró csónakokban. Földíszített gályákról harmonikusan száll föl a lágyan lejtő olasz dal. Messziről, nem is sejtjük honnan, egy-egy halk asszonysikolyt, öblös férfiacagást hoz felénk a szél. A külső móló mellett horgonyzó fehértestű hadihajók kieresztik fényszóró csápjait. A lenyes sugárkévek egymást keresztezik. Végig tapogattják a part mellett rozsdásodó halott hajókat, amelyek két esztendő óta hiába várják azt a pillanatot, amikor újra kifuthatnak messzi, idegen vizekre. A lomha pihenésre felejtkezett hajók, amikor a fény rajtuk pihen, mintha a tenger mélyéből szál-

lanának föl, úgy bukkannak ki egy pillanatra a vak sötétségből. Mintha egész néma, ijesztő raját látnók a repülő hollandi kísérteties hajójának ... Azután akárcsak egy fekete bársonyfüggöny, megint összecsap körülöttük a szurokszínű éjszaka. A reflektorok tapogatózó sugárzása már a parton kóborol, végigsiklik az Adamich-mólón, ahol tengerésztisztek karján virágos batisztba öltözött, mandulaszemű asszonyok nyúlánk teste villan meg szemünk előtt egy-egy pillanatra. Most a Corso bukkán föl a tovább vándorló nappali világosságban. Itt a katonabanda harsogó muzsikája mellett D'Annunzio katonái a helybeli konyhatündérekkel járják a foxtrott-ot és az one stepp-et. A fénykéve fölkapaszkodik a hegyre a kormányzósági palotához vezető meredek úton, ahol fekete hangyarajban nyüzsgő a nép a tündéri fényben ragyogó palota kivilágított homlokzata felé ...

A móló kópárkányán ülök egy újonnan szerzett olasz barátommal. Lábunkat a tenger vize felett lógatjuk. Eddig szó nélkül szívtuk kurta fapi-pánkat. Az olasz időnkint halkán beledudolt a kivilágított gályákról felénk szálló áriákba. Most, hogy a tüzes ujjak a kormányzósági palota felé mutatnak, az olasz mosolyog és ezt mondja:

— D'Annunzionak ma szentestéje van!

Azután, a kérdő pillantásomra így folytatja:

— Ebben a tekintetben középkori ember. Vagy mondjuk így: renaissance ember. Imádja az ünnepek fényét és pompáját, a tömegek örömét az utcák ragyogását, a nagy teátrális hatásokat. Talán ez az oka annak, hogy egy esztendő óta ki nem fogyunk a hasonló ünnepekből Fiumében.

Azt tudja, hogy D'Annunzio meglehetősen megvetéssel és lenézéssel szokott beszélni arról az időszakról, amikor örökszép dolgait megírta? „Amikor én még verseket fabrikáltam ...” vagy: „amikor poétáskodtam és nem voltam a népem vezére” ... Így beszél arról a múltról, ami világhírt szerzett neki. Most sem veti meg, ha az Írásait dicsérik, — hiszen nagyon fogékony mindenféle bók és elismerés iránt, — igazi örömet azonban csak az szerez neki, ha

valaki mint hadvezért, mint szónokot, vagy mint államférfit dicséri.

— Pedig nézzen körül egy kicsit ebben a mi Reggenza di Quarnerónkban! Nem ott találja mindenütt a nyomát annak, hogy a háttérben egy nyugtalan költői fantázia működik, az akarja újjá teremteni ezt a világot a maga ízlésére és a maga gyönyörűségére? A renaissance kis condottieri köztársaságai élednek újjá manapság Fiumében. És mindez a költő akaratából, aki ahelyett, hogy megírná, most az életben akarja megalkotni és végig élni a maga fantasztikus látomását. A Piazza San Marco nagy zászlóárbcait másolatban odaálmodja a Piazza Dante-re. Bravói elkalandoznak messzi tengerekre és a pirata ősök példáját követve beszállítják az idegen lobogó alatt idegen kikötők felé vitorlázó hajókat Fiuméba. És a „bocca di leone”. Emlékezik a bronz oroszlánfej nyitott szájára Veneziában, a dogepalota falában, amelyikbe éj időben, lopva dobták be a névtelen följelentéseket? És akinek a nevét egyszer elnyelte az oroszlán szája, az elveszett ember volt. Erről mi is tudnánk mesélni itt Fiumében! De ezen a csodálatosan szép estén ne beszéljünk politikáról!

— Csevegjünk tovább D'Annunzióról, aki addig, amíg költő volt, szerette a meglepő, szokatlan hatást és ezt a hajlamát új hivatásában is megőrizte. Mint államfő is új pittoreszk életformákra keres. Hallotta, amikor a tömeg soha sehol nem hallott módon „Éja! Éja! Alala!” kiáltással üdvözli D'Annunziót, amire ő hirtelen mozdulattal derékszögű töréssel válla fölé kapja a karját és ezzel köszöni meg a hívek ovációját? Ebben a kiáltásban, ebben a groteszk marionetteszerű mozdulatban benne van az egész Reggenza di Quarnero jellemzése.

— És a szimbólumok. Tele vagyunk mindenféle szimbólummal. Az új zászlón a farkába harapó kígyó. Ez az örökkévalóság. A kígyó teste alkotta körben a Göncölszekere. Ez a nagyság. A kormányzó palota háta mögött zöldrefestett tyúkketrecben egy bús, megtépett sas gunnyaszt. Ez a római sas. Róma városa küldötte ajándékba a költőnek.

— Látta D'Annunzio levélpapirosát? Egészen különös hieroglifák vannak rajta. Ezeknek a jelentőségét csak ő maga tudja. Mert hallatlanul babonás. És ebben is hasonlít a régi olasz városok apró tirannusaikhoz. Egész kormányzati rendszere valami csodálatos keveréke a modern eszméknek és a régi, sőt legrégebbi formáknak. Az agora és a fórum Romanum újra jogaikhoz jutottak Fiumében. Tulajdonképpen D'Annunzio akarata a törvény, de azért soha sem mulasztja el, hogy ehhez legalább külső formáság szerint meg ne nyerje a nép jóváhagyását. Ha valamilyen fontos elhatározás előtt áll, egyszerre megjelennek a plakátok, amelyek ezt hirdetik: „A Commandante ebben és ebben az órában beszélni fog a néphez!” Erre az időre feketélik a tömegtől a kormányzóság kertje és a palota előtti tér. D'Annunzio megjelenik a palota erkélyén és elmondja, mi fölött kellene határozni? Végeredményben a nép természetesen azt határozza, amit ő akar. D'Annunzio szerint ez a legjobb módja a népgyűléseknek. A határozat meghozatala után a Commandante lemegy az utcára a tömeg közé és ott egyenkint elcseveg az emberekkel.

— Ilyenformán történt a Reggenza di Quarnero kikiáltása is. Szeptember 8-án lemondott a Consilio Nazionale és ezzel nyilvánvalóvá; vált közte és a kormányzó között az a szakítás, amelyik a fől-szín alatt már régen lappangott. D'Annunzio népgyűlésre hívta össze a fiumeieket, Kijelentette, nem tűri el, hogy néhány gyáva és hitvány alak miatt Fiume szenvedjen. Ezért ugyanazt mondja, amit most egy esztendeje Ronchinál, a fiumei expedíció megindulásakor mondott: „Adesso io comando!” (Most én parancsolok!) Célja az, hogy éltető lendületet (atto di vita) adjon a városnak. És kihirdette az önálló régensséget. Beszédét ezzel fejezte be: „Azt szeretném, ha ti, akik itt vagytok, mindnyájan a kezetekkel érinthetnétek a szívemet! De ez lehetetlen. Bízatok tehát bennem! Töletek csak egy kegyet kérek: engedjétek meg, hogy közöttetek éljek!” Természetes, rettentő tombolás és lelkesedés lett a dolog vége, pedig a tömegben sokan voltak, akik már megalégték ezt a rendszert és jobb szeret-

nék, ha kevesebb ünnep és kevesebb szónoklat mellett több munka és kereseti alkalom volna Fiumében.

— Nem csoda, ha az, akinek ilyen sikerei vannak mint szónoknak, nagyon bízik a szó erejében. És ebben a Commandante külszíne alatt megint megmutatkozik a költő, akinek mindig legjellemzőbb vonása volt, hogy minden sorát agyoncizelálta és formálgatta. Annak az egyetlen fiúknak, a melyik itt megjelenik, szigorúan megtiltották, hogy D'Annunzio beszédeit gyorsírási följegyzések vagy a munkatársak beszámolója alapján közölje. Legfeljebb arról szabad írnia, hogy D'Annunzio miről beszélt, de magát a beszédet csak akkor közzéteheti ha a Commandante azt már otthon maga papirosra vetette. Minden sor iras, ami a D'Annunzio neve aláírásával kerül ki a nyilvánosságra, az ő személyes munkája. Maga írja a levelek és táviratok legnagyobb részét is. Ilyenkor bezárkózik szobájába, még adjutánsainak sem szabad belépniök hozzá. Emberei néha a legfontosabb ügyekben sürgősen szeretnének vele beszélni. És nem lehet bejutni hozzá, mert D'Annunzio valami plakáton dolgozik, vagy sajtókezűleg válaszol valamelyik huszadrangú hazafias egyesület hozzá intézett üdvözlő iratára.

— Életmódja meglehetősen egyszerű és katonás. Nagy öröme telik abban, hogy egészen egyedül nekivágjon az ó városrész szűk sikátorainak, ahol az ódon olasz utcarészletek kulisszái közt tovább szöheti középkori álmait. Szeret beülni a névtelen kis trattoriákba, ahol ismeretséget köt az ilyen csap-székek szokott vendégeivel, a hajósokkal, kikötőmunkásokkal, egyszerű, tanulatlan emberekkel. A kormányzósági palotában mindössze két szobát foglal le a maga számára. Ez a lakosztály a második emelet jobb sarkában fekszik. Van egy hálószobája, egy dolgozója, azután egy kis előszobája, ami arra a célra is szolgál hogy itt fogyasztja el a reggelijét, Ebédelni és vacsorázni tisztjei társaságában a palota első emeletén, a tisztí menzában szokott, A társaság akkor ül le az asztalhoz, amikor D'Annunzio megérkezik és nyomban széteszlik, amint a Commandante föláll a helyéről.

— A legtöbbször még étkezés után is együtt maradnak egy kis fesztelen beszélgetésre. Vacsora után gyakran koncerteket szoktak rendezni a palota dísztermében. Ezeknek a koncerteknek a műsorán mindig ugyanaz a művésznő szerepel: Baccarat Lujza, velencei zongora-művésznő, aki hónapokkal ezelőtt egy koncertre jött át Fiumébe s azóta itt maradt és a kormányzósági palota vendége. Fialat, huszonzét éves, mozgékony, fekete hajú, nagy fekete szemű teremtés, igazi olasz típus, leányos báj és egyszerű közvetlenség ömlik el rajta. A fiumeiek már jól ismerik, mert D'Annunzio autóján szokott bejárni a városba bevásárolni. Azt mondják, halálosan szerelmes a Commandante-ba!

Erre megkérdezem:

— Hány éves tulajdonképpen D'Annunzio?

— Ötvenhét esztendő!

Messze elnézek a fekete vízen, ahol a hadihajók reflektorai tapogatózva keresik az éj sötétjében megbújó és öblükben szerelmes párokat rejtegető bárkákat. Azt hiszem, egy kis irigységet érzek a Commandante iránt, aki már ötvenhét éves és még mindig ennyire magához tudja kapcsolni a nők szívét ... A Piazza Dante-ről és a környező utcákból sistergő rakéták szállanak az égnek. A parton néhány csirkefogó azzal mulat, hogy a rakétákat a vizen cirkáló csónakokra irányítja. A színes szikrákat szóró fénycsóvák lendülő ívvel zuhannak a tengerbe, a piros és sárga tüzfény néha percekig kavarg a tenger áttetszően zöld hullámai között. Nem egyszer csak egy arasz választja el őket a csónakoktól, amelyekben sikongatva ugrál föl helyéről az asszony nép. A Piazza Dantén kurjongatnak a fox-trotot táncoló katonák, valahol ágyuk dördülnek meg a messze éjszakában, egy földízített gálya méltóságteljesen elvonul előttünk. A gályában mandolinszó mellett édeskés szerelmes dalba fonódnak össze a csengő asszonyhangok és férfias basszusok.

Éjfél után, alig kerülök ágyba, éles sortűzdörrenésekre riadok. A sortűzre sortűz felel és ez a koncert eltart egy jó félóráig.

Másnap megtudom, hogy Buccarinál a jugo-

szláv csapatok erre az éjszakára támadást vártak és rálöttek az olasz katonákra, Ebből származott a csetepaté.

Ilyen az élet ma Fiumében.

(Beszélgetés D'Annunzioval. — Jelszava: „aki bírja, marja!” — D'Annunzio a magyarokról. — „Amikor még költő voltam...” — A Commandante a pestises betegek közt. — A kis kaviár.)

Fiume, 1920. szeptember 18.

D'Annunzioval beszélni a mostani mozgalmas fiumei napokban, egyike a legnehezebb dolgoknak. Először az ünnepségek sorozata, tisztelgő küldöttségek végtelen raja. Azután az új állam kialakulásával együtt járó hosszú tárgyalások. Mindehhez hozzá kell számítani a D'Annunzio nyugtalan temperamentumát: mindent maga akar intézni, mindenütt személyesen akar ott lenni. Már egy hetet töltöttem Fiumében és valahányszor megjelentem a kormányzósági épületben, az adjutánsok, akiktől megkérdeztem, vajjon azon a napon fogad-e Gabrielle D'Annunzio, pontosan ugyanazokkal a szócikkal feleltek:

— Non lo credo! Il signor Commandante e molto occupato! (Nem hiszem! A kormányzó úr nagyon el van foglalva!)

Végül levelet írtam Gáбриellé D'Annunziónak, amelyikben előadtam, hogy a „Pesti Hírlap” részéről jöttem le Fiuméba, napok óta hiába várom azt az alkalmat, hogy vele beszéljek, pedig a magyar közönséget bizonyára nagyon érdekelné, hogy Fiume mai urának mi mondanivalója van számára? Reggel kilenc órakor — megbízható ember útján — gondoskodtam arról, hogy levelem D'Annunzio saját kezébe kerüljön. Két órával később megkaptam az értesítést, hogy a signor Commandante délután hat órakor fogad. Ezzel azonban még nem volt vége az odisszeának. Tíz perccel a kitűzött óra előtt új értesítés érkezett hozzám.

A kormányzó nagyon sajnálja, közbejött akadályok miatt másnapra kénytelen halasztani az audienciát. Még két nap telt el, — két nap, miközben a signor Commandante előszobájában mindig ugyanazokat a várakozó arcokat láttam — végre aztán megnyílt előttem a legbelső ajtó s ott álltam Gabriellé D'Annunzio előtt. Az arditi csapatok csukaszürke egyenruhájában fogadott. A katonablúz mély kivágása szabadon hagyja fehér ingmellét, alacsony duplagallérját és hosszú, fekete nyakendőjét. Fesztelen, élénk fogadtatás. Mialatt a terem közepén álló zöldterítés asztalhoz ültet, kedvesen bocsánatot kér azért, hogy ilyen sokáig megváratott. Maga is az asztalhoz ül, cigarettával kínál és várja a kérdéseimet. Megkérem, beszéljen valamit az új quarnerói régensségről. D'Annunzio szájában gyorsan peregnek a gyönyörűen muzsikáló olasz szavak:

— Egy esztendő óta mindenféle békés és háborús eszközzel megkíséreltük azt, hogy Olaszországgal, az entente-nal és az ellenséges államokkal *elismertessük Fiume olaszságát*. Ez az egy évi birtoklás nem került ellentétbe semmiféle befejezett ténnyel, mert sem Olaszország, sem a szövetségesek, sem azok a heterogén népek, amelyek a környéken laktak, nem kísérelték meg, hogy a mi birtoklásunkkal szembehelyezkedjenek. Az én jelszavam az volt, hogy *aki bírja, marja*. A múlt év szeptember tizenkettedikén jöttem Ronchiból Fiuméba. Egy esztendő óta *szembehelyezkedem Olaszország hivatalos politikájával és a szomszédos népek akarataival*. Mindezt *háborgatás nélkül megtehettem*. És most egy év múltán jogom van azt hinni, hogy Fiumében *megmaradnak azok az állapotok, amelyeket itt megteremttem*. Azok, akik ellenségeink voltak, franciák, amerikaiak, amikor velük erről beszéltem, bevallották előttem, hogy *legyőzöttnek tekintik magukat*.

— Signor Commandante! — kérdeztem ezután — hogyan képzeled el Fiume jövőjét?

— Amint ön is tudja, *szabad kikötőt* akarunk

itt csinálni. Ilyen módon itt *kikötője lesz a magyaroknak éppúgy mint a románoknak vagy a cseheknek. A horvátoknak és a szlovének is, ha ezek a népek megszabadulnak a jugoszláv igától.*

Ezután külön kérdés nélkül a magyarokról és Magyarországról kezdett beszélni:

— *A magyarok a mi régi barátaink.* Igaz, hogy volt idő, amikor a magyarok — a háború alatt — ezt elfelejtették, *a magyar katonák sok rosszat követtek el Olaszországban.* A harctereken annak idején nekem is volt alkalmam meghallgatni, a meggyötört emberek, olasz nők panaszait. Ezt természetesen *elfelejtettük, amikor a háborúnak vége lett.* Most újra éled bennünk azoknak a *nagy magyaroknak emléke, kik részt vettek Olaszország újjáteremtésének dicsőséges munkájában és Garibaldi oldalán küzdöttek a mi oldalunkon. Es az olasz-magyar tradíciók. A humanizmus. Corvin Mátyás. Magyarország Szent Erzsébet.* Abban az időben- *amikor még költő voltam* inkább és nem vezér, aki élére áll a népének, *elmerültem a magyar humanizmus és Corvin Mátyás korának a tanulmányozásában.* Azt tudja, hogy Corvin Mátyás nagyon szerette a zenét? Én mindenfelé összekerestem a régi zenélő számokat. És a mi régi olasz zene-instrumaink legszebb darabjai Magyarországról kerültek hozzám. Van különben a gyűjteményemben egy darab, amiről az a zenekereskedő, aki nekem eladta, azt állítja, hogy a Sapho lírája volt.

D'Annunzio nyugtalan, csapongó fantáziája most ismét a politikára ugrott vissza:

— Én tehát azt hiszem, hogy nekünk mindent elfelejtve *közelednünk kell a magyarokhoz. Megvan köztünk a gondolkozás és a kultúra közössége. Barátoknak kell lennünk!* Ha Magyarország véglegesen lemond Fiume birtokáról, semmi nehézsége sem lesz annak, hogy az önök hazája szabadon használja a kikötőnket, hiszen a mi országunk a legszabadabb ország lesz az egész világon! Más részről azok az idegenek, akik részt vettek a mi ünnepségünkön, nem tagadhatják, hogy a mi városunk tiszta, telivér olasz város! Mondhatom, hogy bár

mutakoztak itt ellenszenvek, megnyertük ezt a földet. Bizonyosra veszem, hogy mi magyarok és olaszok *megértjük egymást*. Hiszen végül a természet is hasonlóknak alkotott bennünket. A merész bátorság, a nagylelkűség, a szép grandiózus élet szerete. Ezek közös vonásai a magyar és az olasz léleknek. Azután a tradíciók. A renaissance, amelyet a nagyszerű Mátyás király átültetett Magyarországra is.

Megemlítettem a Commandantenak, hogy dél előtt is itt vártam az előszobájában. Az ajtaja zárva volt, az adjutánsok egyre lestek, hogy megkezdje a kihallgatást. Egyszerre azonban kiderült, hogy a bezárt ajtó mögött a szoba üres, a signor Commandante megszökött az adjutánsaitól és egészen egyedül elment a járványkórházba, meglátogatni a pestises betegeket. D'Annunzio nevetett:

— Igen! A tisztjeim mindenáron meg akarták akadályozni, hogy oda elmenjek. Reggel azonban a szokott időnél korábban keltem föl és egymagam, a tiszték nélkül kimentem a kórházba. A legnagyobb és legédesebb megilletődést köszönöm ennek a reggelnek! Mert láttam azt a természetes és egyszerű örömet, amelyet okoztam. Ez a benyomás minden fáradtságért kárpótol! Mind ezt mondták: „Commandante! Vártuk Önt! Mert éjjel megálmodtuk, hogy el fog jönni!” Tehát tudták, hogy jövök! És boldog vagyok, hogy egy pillanatig sem kételkedtek a szívemben! Két katonám jobban van. A harmadik bizony, nem tudom, megmarad-e? Ez is szegényke, összeszedte az erejét, hogy velem beszéljen, hogy megmutassa nekem *a pestis okozta daganatokat* és azt a szegény nyelvét, amelyik annyi szenvedést okoz neki! Egy Abruzókból való kis káplár. Valóságos hős! *Nem akarja megengedni, hogy az orvosok megtapogassák, nehogy azok is megkapják tőle a ragályt!*

Az adjutáns már több ízben bejött a szobába, hogy a Commandantét ezzel figyelmeztesse az idő múlására. Az egyik hajón este hét órára matrózai várták D'Annunziót. A Commandante még szakí-

tott magának annyi időt, hogy megajándékozzon egy dedikált arcképével. Erőteljes, karakterisztikus vonással írta rá a fotográfiára a következőket:

a Eugenio Benda
Gabriele d'Annunzio
 Rome d'Italia,
 settembre 1920.

Az előző napokban, amikor már nagyon boszszantott, hogy nem tudok bejutni D'Annunziohoz, egy ízben mérgemben ezt mondtam a Commandante adjutánsának:

— Úgy látom D'Annunzio nem akar fogadni! Kezdem-hinni, igazuk van azoknak, akik azt mondják róla, hogy nem szereti a magyarokat!

Az adjutáns erről a kijelentésről beszámolhatott D' Annunzionak, mert most, amikor a dedikált fényképet átnyújtotta nekem, kedves, évődő mosolylyal megkérdezte:

— Még most is az a véleménye, hogy D'Annunzio nem szereti a magyarokat?

Szíves búcsúval elbocsátott.

Az előszobában még mindig együtt ültek azok, akik sorsos társaim voltak a háromnapos hiábavaló várakozásban. Irigy szemek fogadtak, hogy én már túl vagyok rajta. A nyitott ablakon keresztül auto-robogást hallottunk s muzsikás futamban megszólalt a Commandante gépkocsijának ismeretes jelző trombitája. Az orrok meghosszabbodtak. Az adjutáns megjelent az ajtóban, hogy kihirdesse: a signor Commandante ma már nem ad több audenciát.

HARMADIK RÉSZ.

Trianoni sebek.

I.

Szibériai magyar hadifoglyok.

*(Vasutas sztrájk olasz földön. — „Non'si porta!”
— Hirtelen harag, könnyű kacagás.)*

Pontebba, 1921. április 27.

Az ember este fölszáll Bécsben a vonatra és reggel, amikor a határon gyanútlanul fölébred, azt veszi észre, hogy zsákutcába került: az olasz vasutakon sztrájkolnak. Pontosabban meghatározva, nem egész Olaszországban, csak Venezia Guillia-ban, ami más szóval azt jelenti, hogy régi Olaszországban nincsen sztrájk, csak az Ausztriától meghódított területek vasutasai (szüntették meg a munkát. A Tarvisiová átvedlett Tarwisban mégis biztatnak bennünket: ezt a treno direttot még átengedik a sztrájkolok. És hosszú, sokórás késés után megindul a vonat.

— Csak föl ne robbantsanak bennünket! — sóhajtva egy hölgy a kupében olaszul és gondterhes pillantásokat vet a hóval fedett hegyoldalakra.

Pontebba. Az utolsó osztrák állomás. Most már csak néhány kilométer választ el bennünket Chiusaforte-től, a régi olasz terület első állomásától. Ha odáig eljutunk, nyugodtan folytathatjuk az utunkat. Az ácsorgás azonban gyanúsán hosszúra nyúlik. A vonat elé fogott két mozdony körül nagy tömeg csoportosul és hangosan vitatkozik. Nagyobb-

részt fiatal sihederek, akik katonakorukból megmaradt szürke kamásnit és térdnadrágot viselnek. A régi biedermeier divat módja szerint csavarják nyakuk köré a fekete nyakkendőt. Ezek a sztrájkolók. Hangos vita a gépészekkel és a fűtőkkel. Ezek az emberek Udinében laknak, haza akarnak menni a családjukhoz. A sztrájkolók azonban nem engedik. Mind a két gépet kikapcsolták, mind a két gépnek elvágta a Westinghouse-fékét, A gépek a legszigorúbb blokádnál maradnak, közben a vezetők összeülnek egy hivatalos szobában, hogy határozzanak a vonat sorsa fölött. Addig, amíg a tanácskozás tart, izgatott viták támadnak az utasok és a sztrájkolók közt.

— Közönséges disznóság, hogy a vonatokat megállítják! Nekem reggelre Milanóban kell lennem!
— ordítja egy utas az ablakból

Egy kis kavarodás, tipikusan olasz lármázás nekiperülés mind a két oldalról. Már-már a legrosszabbtól lehetne tartani, amikor egy hatalmas, borotvált arcú fickó fölnevet:

— Miért nem utazott el tegnap! Ma már Milanóban volna!

Mindenki nevet. Az utas is. A sztrájkolók is. Vidámságba enyhül a késhegyig menő nagy harag. Ez is tisztára olasz dolog.

Véget ér a tanácskozás. A hivatalos szobából kirohannak a vezérek. Egyszerre öten is kihirdetik a határozatot:

— Non si parta!

Nem megy tovább a vonat! A gépek elindulnak a fűtőház felé. A sztrájkolók zsebredugott kézzel nevetnek a megdöbbenő utasok arcába. A dolog azonban inkább kedélyes, mint fenyegető. Utasok és sztrájkolók kis csoportokba verődve tárgyalnak és nevetgélnek egymással

Füttyszó. Erős zakatolás. Osztrákokat szállító különvonat robog át az állomáson. Ezt a sztrájkolók még elengedték Tarvisio felé. A gép homlokán vörös zászló leng. Mi azonban helyben maradunk. Délután három óra, négy óra, öt óra. A helyzetük reménytelen.

Beesteledünk. Az utasok elrendezkednek éjsza-

kai szállásra a kupékban. Mély csend. Csak az őrt-
álló karabinierik lépése hallatszik. Mintha foglyok
volnánk.

És valóban nem vagyunk mások. Foglyok,
Pontebbában, addig, amíg a sztrájkoló uraknak úgy
tetszik. Vájjon megérkezem-e még idejében Triesztbe,
hogy a szibériai rabságból hosszú, földközi úton
hazaérkező magyarokat fogadjam?

*(Vasút helyett talyiga. — Megeszik előlünk az ebé-
det. — Egy albán küldöttség. — Trieszt felé Yené-
zián át. — Egy fénytelen veneziai éjszaka.)*

Venezia, 1921. április 28.

Minden más országban bosszantó és kellemet-
len, ha kalamitások késleltetik az utazást. Olaszor-
szágban ezt is megbocsátja az ember. Az úti ka-
landokban romantika van, Itália pedig a romantika
földje, ahol a változatos meglepetéseket nem sza-
bad rossz néven venni. Hozzá tartozik az ország stí-
lusához. Huszonnégyórás veszteglés Pontebbában.
Aki nagyon siet, hadd mérgeződjék. Nem vagyunk-e
a dolce far niente földjén? És milyen csodálatosan
szépek köröskörül ezek a hegyek! A sztrájkoló vas-
utasok pedig nem is olyan rossz fiúk, vidáman el-
fecsegnek az utasokkal, komolyra váló arccal mu-
togatják a hegygerincen elvonuló lövészárk-nyomo-
kat. Itt voltak az „osztrákok” (Olaszországban min-
den ellenséget még ma is „austriacchi” néven emle-
getnek), ott az olaszok. Maga a falu még most is
romhalmaz. Pusztán égnek meredő falak között alig
hogy megkezdődött az újraépítés munkája. Az uta-
sok lassan megszökösnek a vonatról. A legköze-
lebbi állomás, Chiusaforte, tizennégy kilométernyire
van. Onnan az út szabad, mert a sztrájk csak Ve-
nezia Giulia területére terjed ki, régi Olaszország
földjén rendszeren közlekednek a vonatok. Ki autón,
ki szekeren, ki gyalog átvergődik ezen a területen.
Mi is útnak indulunk: nyolc-tíz utas és kétszerany-
nyi bőrönd egy talyigán. Senki (sem mérgeződik,
mindenki jókedvű. Egy trattoria előtt a sztrájkolók

kalaplengetéssel üdvözlik a furcsa kis karavánt. Az utasok visszaintegetnek és a sztrájkot éljenzik;

— Eviva io scioppero !

A talyiga, szörnyen ráz. De nem a világ legzebb tájéka a Fellah völgyének ez a darabja?

Ebéd egy kis trattoriában, ahol nyitott tűzhely füstös kondérjában főzi meg a levest egy nyolcvanéves vén boszorkány. Egy luxus hotel éttermében valahol talán hamarabb jutnánk evéshez és a menü is jobb, változatosabb volna. De nem tesz semmit! A környezet egy darab tipikusan falusi élet, olasz élet. ötszáz esztendővel ezelőtt ugyanezen a helyen ugyanígy csilapították éhségüket az országút vándorai. A kamrában még akadt néhány szelet hús, azt a vén boszorkány roston sütögeti a számunkra. Mialatt fanyar vörös bor mellett az ebédre várakozunk, négy idegen úr lép be a füstös kis szobába és engedélyt kér arra, hogy asztalunk mellé telepedhessék. Alig foglalnak helyet, a kocsmárosné már hozta nekik az ebédet: olajjal öntözött; és roston sült borjúszeletet, aminek az illata erősen csiklandozta az orunkat. Éhesek és türelmetlenek vagyunk, lármásan sürgetni kezdjük a mi ebédünket is, amire kiderül, hogy a kocsmárosné összetévesztett bennünket: az új jövevényeknek adta azt a pecsenyét, amit mi rendeltünk. Hús nincs több a háznál, be kell érnünk szalámival, keserű salátával és olajba sült rántottával. Keservesen esik a lemondás, mert már másfél napja hasonló étlapon élünk. A társaság egyik temperamentumosabb tagja nem mulasztja el, hogy megjegyzéseket tegyen az idegenekre, akik elérték előlünk az ebédünket. Ez azonban nem ártott meg a jövevények étvágynak, akik egykedvűen folytatják a nekünk készült ebéd elfogyasztását. Ebéd után, kibékült gyomorral, mégis megindul a kölcsönös barátkozás. Kiderül, hogy egy albán küldöttséggel van dolgunk. Honnan jönnek, milyen dologban járnak, nem közlik velünk. Most Trieszt felé igyekeznek, hogy onnan hazahajózzanak. Az albán urak nagyon megöriülnek, amikor — névjegyünk kicserélése után. — megtudják, hogy magyar újságíróval van dolguk. Közös bajok, közös

szenvedések kerülnek szóba, a beszélgetés vezérmotívuma az a gondolat, hogy a *Balkánon Magyarországnak természetes szövetségese: Albánia*. Az egyik úr ezt mondja nekem:

— *Az albán közvélemény nagy rokonszenvvel gondol Magyarországra. A szerb gyűlölet a mi számunkra magyar barátságot jelent és azt talán önök is túrják, hogy mekkora gyűlölet van nálunk a szerbek ellen, akik bennünket éppen úgy megraboltak, mint önöket.*

Chiusafortétól kezdve csakugyan szabad előtünk az út. Egy kis kerülővel, Venezián át mégis csak eljutok Triesztbe! Száguld velünk a vonat. Éjfélkor ott állunk a Canale Grande mellett a Foudamenta Santa Lucián és a gondolliere kezére támaszkodva beugrunk egy gondolába.

És megindul velünk az álmok fekete csónakja a Canal Grande-n a Piazza San Marco felé. Fekete vizén, fekete csónak a fekete éjszakában. Régi nemesi paloták, mint az árnyak suhannak el mellettünk, alig látunk belőlük valamit. A világítás rossz, a fény, a ragyogás eltűnt a velencei éjszakából.

(Kevés az idegen Veneziában. — Szegény magyarok, szegény németek! — Fascisták és kommunisták harca. — Menekülő külföldiek. — Háborús nyomok. — „Tutti sono pescecani!” — Éhen pusztultak a San Marco galambjai.)

Venezia, 1921. április 29.

Reggel, amikor kiléptünk a Piazza San Marcora, az a benyomásunk, hogy kevés, nagyon kevés az ember a csodálatos téren és a kevés ember között még kevesebb az idegen. Olaszul beszél mindenki, til-túl francia, angol szó, nagyon ritkán német, magyar soha, még- kivételképpen sem. A Caffé Florian terraszán a cameriere arra is ráér, hogy ennek az okát megmagyarázza:

— A magyarok és németek nem jönnek, mert rossz a valutájuk. Szegények lettek.

— Sono poveri, molto poveri! — mondja a pincér és hangján érzik, hogy tiszta szívből sajnál bennünket.

De hát a franciák és angolok? Miért vannak azok is kevesen? A magyarázat benne van a reggeli lapokban. Fascisták és kommunisták állandó összeütközései, fölgyújtott szerkesztőségek, szakszervezeti ovthonok, revolverharcok, verekedések. Másutt ez forradalom volna. Itt csak annyi, mint Budapesten egy éljenző vagy abcugoló fölvonulás. Tegnap Venezia is visszhangzott a bombák robbanásától és revolverlövésektől. A kommunisták elkövelték azt a tréfát, hogy vörös zsebkendőt akasztottak a Giardino Publico-ban Garibaldi nyakába. A fascisták nagy tömegben fölvonultak és levették a vörös zsebkendőt. Persze ez nem ment egy kis csetepaté nélkül. A kommunisták a Via Garibaldin a háztetőkről téglákat dobáltak a fascistákra, akik revolverből tüzeltek vissza. Sok sebesült. Néhány halott. Benschülöttek föl nem veszik az ilyesmit.

— Signor! higgye el nekem, Velece Olaszország legnyugodtabb városa! — mondja nekem egy ariember, akivel a San Stefano szomszédságában együtt ebédelek egy trattoriában.

Én szívesen elhiszem neki. Az idegenek azonban nem hiszik eh. Tegnap, amikor a Via Garibaldi felől a csatazaj hallatszott, ijedt francia, angol csámcsogás figyelte az eseményeket a Piazza felől. Ma pedig sok-sok gondolat láttam, amint bőrdöngők közt kuksoló utasokkal lágyan siklott a vasúti állomás felé, . . .

Amikor az ember a Lidó felé hajózik és a Giardino Pubbico vonalát elhagyja, öt vagy hat alacsony testű, rozsdásodó hajócskát lát horgonyozni. A monarchia magyar milliárdokkal is táplált büszke flottájának utolsó maradványa., beszerelt, ócskavas sorsára ítélt torpedóhajók és torpedó-ütközők. Nemrégiben még a nagyszerű csatahajók is itt voltak: a Ferenc Ferdinánd, azután a Spaun és a Tegethoff. Miután leszerelték őket, a közönségnek szabad bejáratot engedtek rájuk. Kevéssel ezelőtt azonban ezeket a nagyobb hajókat elvitték. Egy velen-

cei ismerősöm állítása szerint Nápolyba, ahol teher szállító halókká alakítják át őket. Megkérdeztem ettől az ismerősömtől, miért nem alkalmazzák ezeket a hajókat az olasz tengerészetben? Azt felelte rá, mert a fentartásuk, legénységgel való ellátásuk sok pénzbe kerülne. Az olasz államháztartás pedig kénytelen a legnagyobb takarékoskodásra.

Miből látszik még Venezián, hogy háború volt? A pályaudvar tájékán két templom körül deszkaállványzat, most javítják őket. Német bombák rongálták meg őket. A velencések szinte büszkék arra, hogy a repülőgépek bombái több kárt nem okoztak a városban és ennek a magyarázatára egészen új elméletet állítottak föl.

— Bebizonyosodott, — mondotta nekem egy úr, — hogy a víz magához vonzotta a bombákat. A legtöbb bomba a kanálisokba esett, mélyen belefűrődött az iszapba, ott azután ártalmatlanná vált. Úgy-e, az önök lapjai már arról írtak, hogy a város félig romokban hever?

Biztosítom róla, hogy nem, sőt ellenkezőleg: a lapok a legkisebb kárt is sajnálattal említették meg és tiltakoztak az ellen, hogy Venezia műemlékeiben kárt tegyenek. Ezt az olasz ismerős meglehetősen elégtétellel vette tudomásul,

Veneziában nem változott semmi, ami kő, ami víz, ami századokra szól. A város azonban mégis más: szomorúbb, megkopottabb, néptelenebb, mint a háború előtt volt. Az itt járó idegenek is valahogy mások, mint más esztendőben kora tavasszal, amikor a világ legszebb és legelőkelőbb közönsége, korzózott itt a San Marcon. A benszülött velenceiek ellenséges szemmel nézik ezeket a jövevényeket.

— *Tutti sono pescecani!* — mondotta nekem valaki. Mindannyian hadigazdagok, síberek. Ez a fajta pedig akkor is utálatos, ha franciául vagy angolul beszél. És mintha fiatalok nem is jönnének már a lagúnák városába, hová lettek az egymáshoz simuló szerelmes párok? A fiataloknak ma nincs pénzük utazni, kövér hadimilliomosok fotografáltatják magukat a San Marco galambjai között ...

A' Piazza San Marcon az egyik aranyozott

hegyű, zászló-árboc alatt boldog eifelejtkezésben ül egy piroskezű munkásember. Később megtudom, miért olyan piros a keze? Eszcájgpucser egy szállodában. Leülök mellé a kőlépcsőre és vele együtt nézem a galambokat. Pár percnyi hallgatás. Olasz ember azonban nem állja ki sokáig azt, hogy ne beszéljen.

— Haj, haj! — sóhajtja az olasz, — szomorú idők!

— Miért szomorú? — kérdezem.

— Láthatja, signor! — Nincsen idegen Veneziában.

— És miért nincsen?

— Hát ezek a zavarok. Tetszik tudni: a fascisták és a szocialisták. Tegnap is nagy lövöldözés volt. Ma sok idegen elutazott.

— És aztán kik erősebbek? A fascisták vagy a szocialisták?

— A fascisták. Persze: a fascisták

— Miért?

— Mert sokan vannak. És a kormány is támogatja őket!

Szünet. Megkérdezem az emberemtől:

— No és maga? Maga fascista, vagy szocialista?

Az eszcájgpucser bizalmatlan pillantást vet rám és ezt feleli:

— Én nem vagyok sem fascista, sem szocialista. Én egyszerűen dolgozni akarok!

Megint egy kis szünet. Az emberem egy pár perc múlva megszólal:

— Észrevette, signor, mennyivel kevesebb galamb van most itt, mint azelőtt?

— Miért?

— Kipusztultak. Éhendöglöttek. Idegen nem volt itt a háború alatt. A municipio pedig csak két kiló kukoricát ad nekik naponta. Nem volt mit enniük. Megdöglöttek.

Talán ez a legszomorúbb tapasztalatom Veneziában. A San Marco galambjai éhen pusztultak, mert nem volt mit enniük ...

*(A magyar hadifoglyok hajója. — Akik nem kelle-
nek a fenének sem. — Magyarok útja a tropikus
tengeren.)*

Trieszt, 1921. május 2.

Negyvenhét napos tengeri út után „Docteur Pierre Benoit” nevű tizenkétezer tonnás gőzösön ide-érkezett hatszáz magyar hadifogoly. Ma délben, amikor a kikötőbe érkeztem, javában hordozták holmicskájukat a mólón álló magyar vörös keresztes vonatra a messzi Szibériából érkezett magyarok. A vonat, az ismert Máv. vagonok hosszú sora: már egy darab magyar földet jelent számukra, arcuk fölragyog, amikor megpillantják. És minden ember mosolyog, ahogy magyarul szölk hozzájuk. Elfogódik a hangom: szégyen, megkínzott, sokat szenvedett drága magyarok! Arcuk leégett a tropikus tengereken, de a barnapiros szín alatt is meglátszik a nyoma annak a sok nyomorúságnak, amin keresztül mentek. Koravén, fáradt arcok. Fiatal gyermekek, akiknek már szürkül a halántékjuk. Torzonborz, szakállas, fejek, méltók valami elvadult kozákhhoz. És mind, mind magyarok, hatszázan, mártírjai hat-hét esztendő fogolysorsnak! Ruházatuk a legkülönbözőbb. Orosz katonasípkák, katonazubbonyok keverednek kopott, néhol szakadozott civil ruhákkal. Van, aki fehér tropikus sisakot visel, van, akinek a fejében magas, prémes sapka, mintha most is a hómezőkön járna, sőt olyan is akad, aki pagodák formájára emlékeztető, hegyes csúcsban végződő kerek, kínai szalmakalapban érkezett. Különös sárga és zöld árnyalatokat játszó lilakockás szövetből készült ruha egyiken, másikon; — asszonyszoknyákon láttam valamikor hasonlót; — a missziók ajándéka. Ki kabátot, ki nadrágot, ki térdnadrágos sportruhát, ki pedig télikabátot csináltatott belőle. A tiszteket első szempillantásra nem lehet megkülönböztetni a legénységtől, mind egyformán vedlettek, ütöttek, kopottak, gyűrött arcúak. Egyetlen luxusa legtöbbször a gondosan megborotvált arc. És mindannyiának a szája körül valami keserű vonás, a szemében a krisztusi

szenvedéseken keresztülment ember szelíd, mindenbe belenyugvó fáradt egykedvúsége.

Megnézem a hajót. Undorítóan piszkos, barátságatlan járómű. A fedélzeten rögtönzött bódékban a konyhák. Nem számítottak ennyi utasra, a konyhák — bár a fedélzet legnagyobb részét elfoglalják, szűkek voltak. Az ételmezést — ami egyébként is elég komisz volt — az egész úton meglehetősen szűkre szabták. Különösen a kenyérre panaszkodnak a magyarok: pompás fehér lisztből a francia pékek keletlen és ehetetlen csirizes pépet sütöttek. A mélyben a fedélköz ismeretes hálókamarái; emeletes ágyak, több hetes piszok, áporodott, nehéz szag. Tisztek, közlegények itt együtt aludtak. Hét héten keresztül minden éjjel ez a környezet, ez a füledt odú, azután hozzá a tropikus égélj hősége. Sajnálom szegényeket, akik itt utaztak és sok-sok panaszt vároak, amikor az engem kalauzoló tisztí fogolytól megkérdezem:

— Milyen útjuk volt?

És a tiszt — fiatal ember még, de már pókháló ráncok vannak a szeme körül — meglepetésemre ezzel felel:

— Nagyon jó! Ahogy tetszik látni, egészen kényelmes helyünk volt.

Ez a megható, könnyű megelégedés, ez a csodálatos igénytelenség jobban megérteti velem, mint akármi más, hogy embereink milyen nyomorúságukat szenvedhettek el Szibériában.

A hajó kétezernégyszáz hadifoglyot hozott magával. Ebből csak hatszáz volt magyar, négyszáz-húsz jugoszláv, kétszázharminc román, százhatvan lengyel, a többi cseh. A magyar foglyok ügyét Szelke Árpád sorhajóhadnagy, a honvédelmi minisztérium kiküldöttje, intézi nagyon agilisán, tapintatosan s szeretetreméltóan. Most is olyan ügyesen rendezi el a dolgát, hogy a magyarok hagyhatják el a hajót először és foglalják el helyeiket a vöröskeresztes kórházvonatban, amelynek gróf Wosinszky János főorvos a vezetője. A csehek ügyét egész hivatalnokgárda intézi, de úgy látszik, kevesebb sikerrel, mert valamennyi fogoly-szállítmány közül a magyar hurcolkodik legelőször. A szerbekkel, lengye-

lekkel, románokkal a kutya sem törődik, azok egyelőre a hajón maradnak, ami hallatlan örömet kelt a magyarok között.

— Nem baj, — mondja egy nagybajuszos magyar és pipaszára mellől hegyeset köp a tengerbe, — az egész úton úgyis nagyon nagy urak voltak!

Ezek között a hajón ragadt „csehek”, „románok” és „szerbek” között azonban egyszerre csak magyar szót hallok:

— Nem kellünk mi már a fenének sem! — sóhajtja nagy busán egy kis hegyesorrú, hegyes bajszú emberke.

Az elszakított részek magyarságát már útközben beosztották a megfelelő állam foglyai közé, hogy ezzel hazaszállításukat rendszeresebbé és könnyebbé tegyék. Eddig mindenkit, aki magyarnak vallotta magát, Budapest felé irányítottak. Budapestről pedig ezek az emberek sokszor csak a legnagyobb vergődések árán tudtak lakóhelyükre elkerülni. A rendszabály kétségtelenül észszerű, de azért az ember szívébe markol, amikor ránéz erre a sok szép, vérbeli magyarra, A kiket hivatalosan, a cseheknek, románoknak, szerbeknek adtak. És az odaadott magyaroknak is fáj a szívük, talán először kellett érezniük azt, hogy ők most már nem olyan magyarok, mint a többi magyar. És elkeseredve látják, hogy a többi magyar, velük egy katona, egy hadifogoly, magyar fogadtatás után, magyar tiszt vezetése alatt szerveződik, hogy útnak induljon, ők pedig itt maradnak idegenben, idegenek közt, elhagyottan:

— A fenének sem kellünk! — panaszolja a hegyes bajszú, a mellette álló komájának.

— Dehogy is nem kellenek! — szólalok meg a hátuk mögött. Ilyen jó magyar fiúkra nagyon is szükség van odahaza!

A két ember a magyar szóra hirtelen hátra kapja a fejét. Egyik sem szól egy szót sem, csak elvörösödik és füléig szaladó vigyorgással mind a kettőnek fölragyog az arca,

— Hová valók?

— Erdélyországba. Székelyek vagyunk.

— No hát aztán ne engedjék, hogy nagyon is fejükre nőj jön az oláh!

— Azt mar nem engedjük — feleli a hegyes bajuszú és nekikeseredve nagyon cifrán és nagyon hosszasan káromkodik.

Magyar foglyok állnak a kőpart szélén és nézik a tengert.

— Na komám! —, mondja az egyik, — úgy-e jobb itt, mint a túlsó parton?

A másik a fejével bólint és elgondolkozva rázza a fejét, amint vizsgálgatja a menykő nagy vizet. Elmeséli, hogyan utaztak? Vladivosztokban március 12-én szálltak hajóra. Március tizennegyedikén elindultak. Az első nap mindjárt hatalmas vihart kaptak. Mindenki beteg lett a hajón. Kárpótlásul azonban, azután az egész úton csodaszép sima tengerük volt. Március 23-án érkeztek Saygonba, ahol öt napig horgonyoztak. A magyarokat itt egy francia kaszárnyában helyezték el, ahol kitűnő dolguk volt, nagyszerűen ellátták őket, a városban szabadon sétálgattak. Erre most is kellemesen emlékeznek vissza, mert amikor az egyik magyar elpanaszolja, milyen rossz ellátásban, volt részük a hajón, a másik rászól:

— De azt soha sem szabad, elfelejteni, hogy milyen arany dolgunk volt Saygonban.

— Az már igaz! — feleli a másik. — Jól bántak velünk a franciák. Mindig megkérdeztek, elég-e a menázi. meg hogy mit akarnánk enni? A csehek egy másik kaszárnyában voltak és káromkodtak, amikor visszajöttek a hajóra, hogy milyen rosszul bántak velők!

Miért volt ez a megkülönböztetés? Nem tudják, A hadifoglyok legnagyobb részét különben nem is engedték partra. Lehet, hogy azért, mert a szerbek között egy kiütéses tifusz fordult elő.

— Félték-e a járványtól?

— Nem nagyon féltünk, mert reggeltől estig mindig tisztálkodtunk és a szerbek el voltak különítve tőlünk. Inkább attól féltünk, hogy vesztegár alá fognak és később kerülünk haza.

Március 28-án tovább indultak, Borneo. Sumáira szigeteket érintve, április 8-án Ceylon kikötőjében. Colomboban horgonyoztak. Itt az angolok nem engedték partra a hadifoglyokat. A következő

állomás Dzsibuti volt, Szomáli földön: Itt érezték a legnagyobb hőséget, amely egészen 60 Celsius fokig emelkedett. A nagy hőség ellen az emberek azzal védekeztek, hogy ingre-gatyára vetkőztek és így járkáltak a fedélzeten. Bár eleinte restelkedtek miatta, később már az sem feszélyezte őket, hogy egy csomó asszony utazott velök együtt: a hadifoglyok Szibériában szerzett feleségei. A magyarok is vagy egy tucatnyi asszonyt hoztak magukkal, több magyar tiszt is mint házasember tért vissza a fogságból.

A legénység általában rugékonyabb kedélyű és élénkebb, a tisztek sokkal nyomottabb lelki állapotban vannak. Hiába közelednek hazafelé, kedélyükről nem tud fölszállni az a köd, ami a szibériai szenvedések és megaláztatások hosszú sora alatt ereszkedett le rája. És emlékeik folytonosan visszaszállnak a Szibériába hagyott bajtársakhoz, akik Isten tudja, mikor kerülhetnek vissza a hazájukba.

— Évek hosszú sora alatt nem törődtek velünk ... És ezek a szerencsétlenek ... ezek még mikor jönnek haza?!

Mit feleljek erre? Hivatkozzam Magyarország koldus nyomorúságára? Az ország minden szegénysége sem lehet mentés erre a szemrehányásra. Hivatkozzam arra a hivatalos ígéretre, amelyik szerint öszre minden hadifoglyunk itthon lesz? Ezeknek az embereknek elég volt az ígéretekből!

A hadifogoly szemrehányására csak hallgatni tudok s ebben a hallgatásban benne van mindnyájunknak, akik itthon maradtunk, a mélységes szánozkodása és lelkiismeretfurdalása.

(Négy nap, öt éjszaka a vöröskeresztes vonaton. — utazás a kihalt állomásokon át. — Szibériai rémségek. — Ami idehaza vár rájuk. — Akiket hiába várnak idehaza.)

A hadifoglyok vonatán, 1921. május 7. Trieszttől Pápáig a hazatérő hadifoglyok vonatán. Négy nap és öt éjszaka ebben az egészen különös és szomorúan érdekes világban. Végnélküli kórházvonat, minden kocsi falán hatalmas vörös kereszt, ezenkívül a mozdonyon, a vonat hátulján és

közben is egyik-másik vadonon nagy fehér zászló vöröskeresztes jellel. Fontosságuk és különös hivatásuk van ezeknek a jelzéseknek. Venezia Giuilla területén még mindig sztrájkolnak az olasz vasutasok. A magyar honvédelmi minisztérium trieszti kiküldöttének, *Szelke Árpád* sorhajóhadnagynak, ilyen körülmények között különös ügyességre van szüksége, hogy az elutazást lehetővé tegye. Nem elég az, hogy a vasútigazgatóságtól vasutas-katonákat szerzett a vonalvezetésére, biztosítani kell a megérkezést is. Előzőleg meg kell egyeznie a sztrájkolók vezetőivel is, hogy vonatunkat ki ne siklasszák, bombát ne vessenek rá. A piros keresztet zászló arra való, hogy a vonat messziről megismerhető legyen. Az óvatosság azonban még így sem árt, elindulás után. addig, amíg a sztrájkolók területén járunk, senkinek sem szabad az ablakoknál mutatkozni, mert minden megállapodást csúffá tehet egy egyéni akció: megtörténhetik, hogy valaki rálő a vonatra. És az elhagyott kietlenül csendes állomásokon egyéb veszedelem is fenyeget: nem sokkal Trieszt után, alig robogunk ki az egyik kis állomásról, a vonat megáll és egyre növekvő sebességgel hátrál, vissza az állomás túlsó oldaláig, majd megint újra kezdi az útját. Mi történt? Az állomáson szolgálatot teljesítő katona-váltóór a szembejövő vonatok sínjére futtatott bennünket. Ha a mozdonyvezető észre nem veszi, bizonyosan nekiszaladunk egy összeütközésnek. Mert alig megyünk öt percig, elrobog mellettünk egy szembejövő katonavonat ...

Északi hómezők vértanúi, Szibéria rabjai a „déli hadszíntér” történelmi nevezetességű helyein futnak keresztül. Montfalcone, Ronchi, Golrizia, Gyarak, kastélyok, egész falvak ma is romokban hevernek, mezőket borít a rozsdás drót, sziklába vágott kavernák a sínek felé tájtják szájukat, A vonat elég lassan döcög ahhoz, hogy nyugodtan, kényelmesen szemügyre lehessen venni mindent. Hardirab magyarok, akik északon, sík mezőkön tanulták a háború mesterségét, méltányoló megértéssel nézik mindezt, apró jelekből leolvassák, milyen pokol lehetett itt az életük azoknak, akik egymásután verték vissza nagy olasz erő tizenhárom offenzíváját.

— Errefelé cifrább volt a világ, mint az oroszoknál! — jegyzi meg az egyik baka. És három-négy fej komolyan bólintgat erre a megjegyzésre.

Udinében gróf *Wosinszky János* főorvos, a vonat vezetője, nagy bajban van. A vasutasok csak két részben akarják továbbszállítani a vonatot, mert itt a pálya erősen emelkedik és két géppel is csak a kocsik egyik felét lehet fölventatni a meredeken. Ez nem volna baj, az olaszok azonban a vonat egyik felével el akarják vinni valamennyi konyhánkat, a tisztekkel és az orvosokkal együtt, százötven vagy kétszáz baka itt maradna vezető, orvos és élelem nélkül. Félórai hangos lárma és meggyőző rábeszélés, amíg az olaszok beleegyeznek abba, hogy a vonatot úgy bontsák meg, ahogyan a főorvos kívánja. A vonat két fele ezután külön folytatja az útját Tarvisión, Villachon, Brück an der Muhron. Grácon keresztül hazafelé. Új országok, új tájékok szaladnak el mellettünk, a vonat élete azonban változatlanul ugyanaz. Naponta háromszor csajkákkal a kezükben felsorakoznak a foglyok a konyhakocsi elé, hajnalban reggeli, rendszerint kávé vagy kakaó, délfelé ebéd (a lencsének örülnek a kosztosok, de a babra nagyon haragusznak, mert negyvenhét napig csaknem mindennap azt ették a hajón), estefelé vacsora. Hozelits Gyula segédorvos napjában ötvenszer szalad végig a vonat egyik végétől a másikig, a raktárakból kiadja az anyagot, ezerféle kimutatást készít, az embereit biztatja, a foglyok bizalmát tréfákkáál élesztgeti.

Hosszú beszélgetések a végtelen ácsorgások alatt. A hazatérő foglyokat minden érdekli. Ők, akik annyit szenvedtek, annyit nélkülöztek, elsősorban nem a maguk baját panaszojják, hanem megható gyöngédséggel és szorongással aziránt aggódnak, milyen a világ Magyarországon? Úgy-e, még mindig nagy a nélkülözés? Úgy-e, még mindig nincs mit enni odahaza, mindent elvittek a románok és tönkretettek a vörösök? A megnyugtatóst egy kicsit hitetlenül fogadják. Már messze benn jártunk Magyarországon, túl voltunk a pörköltös és cigányzenés fogadtatáson, pompás zsendülő vetések között

futót! velünk a vonat, amikor az egyik hadifogoly, szinte könnyező szemekkel, ezt mondta nekem:

— Igazán nem hittük volna, hogy ilyen jó viszonyok vannak Magyarországon! Nekünk, olyan rettenetes dolgokat meséltek!

— De hiszen mondtuk maguknak Triesztben, hogy nem kell elhinni azt, amit a bolsevisták Magyarországra ráköltöttek.

— Ne tessék rossz néven venni, de annyiszor csalódtunk, hogy bizony mi már csak a saját szemünknek hiszünk.

Visszaemlékeznek Szibériára. Ahány ember a száját, nyitja, annyi kalandos regény, sokszor annyi tragédia. Szibériában folytonosan váltakoztak az urak, de akár a vörösök jöttek, akár a fehérek, vagy akár a japánok, a magyar foglyoknak egyformán rossz volt a dolguk. Mégis — tiszték és közemberek — egybehangzóan azt vallják, hogy magyar vörösök, elvakult honfitársak voltak azok, akik a legvérengzőbb embertelenséggel gyötörték őket. A bolsevisták azért zaklatták őket, hogy lépjenek be a vörös hadseregbe. Azt, aki ellenük nyilatkozott, börtönbe zárták, sokszor kivégezték. Négy-öt ember akad hirtelenében, akiket a vörösök halálra ítélték, entente-missziók közbenjárása mentette meg az életüket. A fehérek viszont minden magyart bolsevistának tekintettek. Azokkal szemben, akik a táborból megszöktek, azután kézrekerültek, vörösök, fehérek, japánok ugyanazt a bestelen módszert alkalmazták. „Mutasd meg, hogy szöktél keresztül a drótsövényen?” A szerencsétlen fogoly megmutatja és akkor egyszerre tíz golyó találja. Két szegény magyar tiszt így pusztult el az egyik fogolytáborban, nem is akartak igazán megszökni, csak fehérnép után mászkáltak a városban. Az egyik tiszt még mozgott. A magyar ezredorvos kiment hozzá, hogy segítsen rajta, japán tiszt félretolta, közvetlen közelről belelőtt a vergődő tiszt fejébe ... Sok rémese után szinte üdülésszámba megy, amikor az amerikai táborokról esik szó. Jó bánásmód, tisztaság, bőséges, jó élelem. Az amerikai parancsnok kihirdette, hogy a szökést nem bünteti, de a szökevényt nem veszi többé vissza a táborba. Két esz-

tendő alatt egyetlenegy ember szökött meg az amerikaiaktól, egy kárpitoslegény. Ez is könyörögve kérezkedett viasza. Az amerikai parancsnok azonban szavának állt. „Maradjon csak ott, ahol eddig volt”, — ezzel utasította el a szökevényt.

Látogatások a tiszti kocsikban. Zárt teherszállító vagonok egymás fölé szerelt ágyakkal. Az ágyakon, csomagokon ülünk, a beszéd témája itt is Szibéria. A magyar fogoly abban a tunya, műveletlen világban könnyen boldogult, ha szabad mozgást engedtek neki. És magyar tiszték, elkényezteted úrigyerekek százféle mesterséget tanultak, hogy eltarthassák magukat. Kolcsak idejében Krasznajarszkban kefeköltő-, cipő-, csont- és fagomb-gyárak csináltak, amelyekben ők maguk dolgoztak. És szépen megéltek belőle. Addig, amíg ott is be nem ütött a vörös uralom. Akkor elkommunizálták a gyárat, azontúl a szovjetnek dolgoztak, huszonöt font liszten, egy font són és két pakli dohányon egy hónapig tengődtek. Akadt, akinek szerencséje volt, egy kis pénzt szerzett. Nagy katasztrófák és változások azt is elvitték.

Villachban van egy pénzváltóállomás. Nyugdíjazott katonatiszt ül benne. Az egyik magyar baka hozzá lép és egy kalapraló szovjetrubelt tart oda neki. Beváltja-e osztrák koronára? Természetesen beváltja. „Mennyi van?” „Számolja meg!” A pénzváltó lelkiismeretesen számolni kezdi a tömérdék bankót. Több percig számol, egész halom bankjegy fekszik előtte, — mennyi lehet? százezer? sok százezer? — és végül kinyújt a magyarnak egy lebélyegzett osztrák kétkoronást. Két osztrák korona, mai árfolyam szerint hatvankilenc magyar fillér. „Mi ez? — kérdezi csodálkozva a magyar. „Ennyi jár érte, itt az árfolyamjegyzés!” A magyar fogja a kétkoronást és elkeseredve a bankóhalmaz tetejére dobja: „Fogja, ezt is magának adom!”

Magyar zászló, cigányzene, Szentgotthárdon drága, jószívű asszonyok és lányok cigarettát, süteményt osztanak, a foglyok között pompás gulyást és kakaót mér ki egy várakozó vöröskeresztes vonat. A rendes ebéd- és vacsoraadagot még meg is duplázák. Ragyogó arccal mondja egyik fogoly a másik-

nak: „Most már nem halunk éhen, komám!” Magyar föld szagától egyre nagyobb az izgatottság, mindenki sietne, mindenki szeretne megérkezni. A? egyik tiszt különösen türelmetlen. „Itt most nem-sokára hírt kell hallanom az enyéimről!” „Élnék még a szülei?” „Nem tudom! Két évvel ezelőtt még éltek. De az anyám nagyon beteg volt. Miatta aggódom!” Néhány állomással később nagyon szomorúan tér vissza a kocsijához: „Rossz híreket hallottam!” „Az édesanyja?” „Nem! Az édesapám! Egy éve már, hogy meghalt. És egy héttel ezelőtt sarlachban meghalt az egyik nővérem. A másik most vívódik a halállal!”

Köröskörül elkomorodnak az arcok. Vájjon kire mi vár odahaza?

A szombathelyi állomáson fekete ünneplőbe öltözött, reszketős fejű öreg nénike, két feketeruhás kicsi lányt vezet a kezénél fogva. Az egyik vagon előtt megáll: „Nem hallották hírét mosonszentandrás Galambos Gábornak?” Senki sem tud róla, A nénike szájaszéle fájdalmasan megrándul és a két gyelrmek kezét fogva, türelmesen megy tovább, vagonról-vagonra. Háromszor, négyszer hallom, amig elvész a távolban a reménytelen kérdés: „Nem hallották hírét mosonszentandrás Galambos Gábornak?”

Vájjon hányan vannak, akiket hiába várnak idehaza?

II.

Baranya fölszabadulása.

(Szentistvánnapi mise a fölszabaduló Baranya megszállására induló csapatok táborában. — Pompás katonák, svábba oltott magyarok. — A díszszemle.)

Kaposvár, 1921. augusztus 20.

Ma, Szent István napján, a Baranya fölszabadítására rendelt csapatok számára ünnepélyes táboiri misét tartottak a magyarszéki táborban, Kaposvártól a megszálló csapatok parancsnokságának

főhadiszállásáról Magyarszék körülbelül negyven kilométer. Alig egy óra kellett hozzá, hogy ma hajnalban egy autó megfussa velünk ezt a távolságot, Kiskeresztúr, Gödre, Kornyeék, Sásd, Oroszló: csupa bájos, derűs baranyai falu, amerre elrobg velünk az ördögszekér. Terebélyes fák, sudár jege nyék szegélyezik az országot. Száz méteres poruszály nyargal a nyomunkban. Szelíden halmos, lankás tájék. Egyforma tiszta, rendes falucskák. Mindegyik falun a nyugodt, munkás gazdálkodás képe. Egyik olyan, mint a másik, alig lehet őket megkülönböztetni. A kis templomok — meghasított szélű bádogtoronytetőkkel — mindenütt a dombra kíváncsoznak, az egyforma falukban az egyforma házak vakító fehérek. Az udvarok hosszában oszlopos tornácok futnak, derűs nagy tisztaságukban olyanok, mintha szűz jégből vagy cukorkristályból faragták volna ki az íveket és az oszlopokat. Az ablakokban muskátli. Eresz alatt zöld dohánylevelek csomói száradnak. A szérűn hegymagas kazlakban áll a kicsévelt szalma. Ahányszor faluba érünk, a fullasztó porban csaholó kuvaszok iramodnak utánunk. Az autó, úgy látszik, meglehetősen ismereten jelenség ezen a vidéken: a kutyák: — ezek az egyébként csodálatosan okos és tapasztalatok szerzésére hajlamos lények — nem ismerik a robbanó motorral hajtott négy kerék félelmetes erejét. Mindannyija a szédítő gyorsasággal forgó küllőknek esik veszett ugatással. Az eredmény öt elgázolt kuvasz: kettő a testéből omló vértócsa sarába fagyva, döglötten marad mögöttünk, három pedig féllábon sántikálva, kétségbeesett vonítással rohan vissza a sövény mögé . . .

Magyarszék előtt már rohamsisakos magyar baka kéri tőlünk az igazolványt. Megérkeztünk a mise színhelyére: vasútállomás mögött lejtős domb-láncokkal keretezett sík mezőn gyülekeznek a csapatok. Nyolc óra. Soós altábornagyot kilenc órára várják. Régen ha valami nagy parádé kezdődött, három-négy órával előbb már glédában állt ott minden katona. Így kívánta ezt a katonai copf. A nemzeti hadsereg, úgy látszik, szakított a régi copffal és meghallgatja a Kaiserliche Armééból gyakran szám-

üzött józan ész: a derék katonafiúkat nem zaklatják és nem fárasztják előbb, mint ahogy okvetlenül szükséges. Alig helyezkedtek el az utolsó csapatok, a megfigyelő állásba kiküldött kürtös már a „Vigyázz!” jelet fújja s ezzel adja hírül, hogy a megszálló magyar csapatok vezénylő tábornoka megérkezett. Megnézem az órát. Pontosan kilenc óra.

Felejthetetlenül pompás, ragyogó kép következik ezután. A háttérben a lejtős hegyoldalak sárguló tarlói, a láthatár felé futó hullámos gerincek lágy vonalait éles felkiáltójelekkel és haragoszöld színű, függőleges) foltokkal szakítja meg néhány jegenyefa. Napfényözön aranypáráiban, ragyogó mezőn pedig a parádés hadsereg. A magyar. A nemzeti. Az első magyar és az első nemzeti Mátyás király feketehadserege, piroscsizmás kurucok hada, Kossuth honvédsége óta. Vonalzóval kimért szabályos négyszögekben a gyalogos zászlóalj, csendőrök, vámőrök, rendőrök, mögöttük a géppuskás osztagok, ezek mögött a huszárok, a tüzérek. Csupa sárgászöld kaki egyenruha, fénylő szíjak, ragyogó gombok. Tábori felszerelés. Vadonatúj bakkancs. Gyalogosok, huszárok, tüzérek fején zöld acélsisakok félgömbje, a csendőr csákó mellett fekete-zöld kakastoll-bokréta, a vámőrök sapkáján egyenesen meredő darutoll. Sok kakiszínű négyszög végén egy fekete: ez a rendőrzászlóalj.

Az országúton lóháton, vágatva érkezik Soós altábornagy és kísérete. A tér legszélső sarkán fordulnak be a mezőre. Az altábornagy mögött merően szélnek feszülő, piros-fehér-zöld háromszögek cikk-cakkjával szegélyezett nemzetiszínű zászló: Soós vezénylő tábornok standardja.

Egy kis lovascsapat nyargal eléje, hogy katonás jelentkezéssel fogadja: Maxon tábornok és kísérete. A két parancsnok lovascsoportja összeolvad, végigléptetnek a front előtt, a katonazenekar a himnuszt játssza, a csapatok megmerevednek és tisztelegnek. Ha egy zászlóalj előtt elléptettek, egy vezényszóra kapják a fegyvert a katonák és lábhoz teszik. Több száz tenyér helyett mintha egyetlen egy óriási tenyér csapódnék egy óriási puskára. A lovascsapat körülkerüli a gyalogosokat, elléptet a hu-

szarok és tüzekek előtt, a trombiták egymásután harsogják a díszjelet „jobbra nézz!” hangzik távolból a vezényszó. „Jobbra nézz!” „Jobbra nézz!” ismétlődik meg sokszor egymásután. És a kis lovascsapat a két tábornokkal élén megeresztett kantárszárral vágat a vasúti töltésnek támaszkodó, zöldgalyas lugasban fölállított egyszerű oltár elé. Maxon tábornok a katonák felé fordulva, még lóhátról kiadja a parancsot;

— Tábori mise!

A következő pillanatban már gyalogosan áll ott az egész fényes társaság. Soós altábornagy levett sapkával lépked az oltár felé. Nyolc-tíz lépésnyire tőle megáll. Nyomban mögötte Maxon tábornok. Szemben az oltárral csak ők állanak ketten, jobboldalt sorakozik a csapatok felől lassan fölszivódó tisztikar, baljukon zsúfolt tömegben Magyar-szék népe. Zöld, piros, kék kartonok, csak régi bibliás képeken láttam ezt a virító zöldet, ezt a harsogó pirosat, ezt a mélységes, derűsen kacagó kéket. És sötétkék ünneplőben a férfiak. Lábszárhoz tapadó szűk magyar nadrághoz fehér strimpfli és papucs. Kevert magyar-sváb öltözék, amint kevert magyar-sváb itt a lakosság és kevert magyar-sváb az érzés. Falu bírója veszekedett a minap egy ilyen kevert magyarral, mérgesen, tüzesen sváboltak, amíg aztán egyszerre a bíró — az okosabb, a tekintélyesebb, — ezzel vetette végét a vitának:

— Was tu mer ráfen, wir szan olle gute Ungarn!

Ami azt akarta jelteni: mit veszekedsz velem, hiszen mind a ketten jó magyarok vagyunk!

Harisnyás jó magyarok lehajtott fővel, ájtatosan hallgatják a misét. Aszott, fekete-selymes néni olvasót csüngtet a karján, nekifelejtkezve betűz egy imakönyvből: minden ima után megcsókolja a százéves, vedlett, kapszos könyvet. Kemény Boldizsár magyarszéki esperesplébános aranyos miselruhában végzi a szertartást; sváb-magyar gyerkőcök piros gallérú ministráns ruhában térdelnek mellette és rázzák a csengőt. (Fehér ing alól kibukkan a fehér strimpfli és a papucs.) Aranykehely a magasba emelkedik, a gyerek csenget, Soós féltérdre

ereszkedik, példáját követi Maxon, majd a tisztikar nagyobb része. (Csak néhány kálvinista-nyak elégszik meg egy főhajtással.) Újra szól a csengő, mindenki fölemelkedik. Messziről kürtjel. És sorra futó vezényszavak: „Vigyázz! Vigyázz! Vigyázz!” Azután: „Zászlóalj imához!” Furcsa csattogó zaj. A tér túlsó oldalán tüérek, huszárok parancsszóra lovaik nyakát taktusra veregetik, hogy a nyugtalan állatokat lecsillapítsák. Az öreg esperes beszél. Szent Istvánról. Ezeréves Magyarországról. Emelt hangon megáldja a nemzeti hadsereget.

A misének vége. Ministráns gyerekek a piros galléros inget egymásról húzogatják, a pap válláról letette aranyos miseruháját, ott áll fehér karingben, a derekán összebogozódott zsinórt bontogatja. A tábornokok már megint lóhátra ülnek, hátuk mögött a parancsnoki standard, a kísérő tisztek csapata. Soós kiadja a parancsot, Maxon tovább adja, a parancá így megy az alantasabb fokozatok felé addig, amíg a zászlóaljparancsnokokhoz nem érkezik. Az oldalt álló zászlóaljak bekanyarodnak, négyezőgbe sorakoznak. „Nagyméltóságú uramnak alázatosan jelentem!” — így adja tudtul Maxon a vezénylő tábornoknak az elrendelt intézkedés végrehajtását. Tömösváry ezredes harsány hangon olvassa a Soós altábornagy napiparancsát. Azután Soós néhány lépést előre lovagol és messze érthetően beszélni kezd;

— Katonák! Katonaszívem örül, amikor itt látlak benneteket.

A beszéd utolsó mondata a kormányzó éltetése, Soós altábornagy a sapkáját lekapja és lendülő ivben int vele, amikor ezt kiáltja. És ezernyi torok háromszor visszhangozza:

— Éljen! Éljen! Éljen!

Aztán a szemle. Soós altábornagy a tér egyik oldalán, a sereget Maxon tábornok vezeteli eléje. Széles gesztussal emeli a kardját, így szalutál, majd földnek fordított kardhegygyel léptet el a generális előtt. Pompás, erőteljes díszlépéssel vonulnak el §. zászlóalj, feszülő nyakak, görcsösen jobb felé meredő arcok, egy taktusra lendülő poros lábak hullámos mozgása az aszalódott zöld gyp főlött. Fickándo

lovon huszárok, tüzérek, a láncok csörömpölnek, zörögnek az ágyukon.

Egy ezredes áll mellettem. Könny csillog a szemében.

— Szebb csapatokat a békében sem láttam — mondom neki.

— A békében? — feleli az ezredes. — Soha, még a békében sem volt a hadsereg fegyelme és szelleme olyan tökéletes, mint most. Magyarázata a dolognak egyszerű; ebben a seregben magyar tiszték magyar legénységet vezényelnek, nyelvben, szellemben, nincsen benne semmi idegen.

Ezt a hadsereget várják nehéz sziviü áhítózással a pécsiek.

Újra negyven-ötven kilométeres sebességgel hazafelé. Csodálatos véletlen: ezúttal egy kutyát sem gázolunk el. Véletlen? Én azt hiszem, az okos kuvaszok már kitapasztalták a négy keréken futó ördögsekér félelmetes voltát és faluról falura értesítették egymást ...

(Falusi idill Magyarorszáken. — A megszálló hadsereg parancsnoksága táborba száll. — Magyar katonák dicsérete.)

Magyarszék, 1921. augusztus 21.

Ma az egész újságíró gárda átköltözött ide: ezúttal már csak egy éjjel választ el attól, hogy meglássuk balkáni rabság nyomorúságából fölszabaduló Pécs városát. Tornácos kis parasztház vendége vagyok, csévelt szalmakazal tövében öreg almafa árnyékában dolgozom, hízó malacok röfögnek mellettem az ólban, tyúk-kotkodácsolás, kacshápgóság. a szép szélesen megépített istálló tetején szerelmesen bűgva forgolódik egymás körül egy galambpár.

— Hej, Jani, vigyázz! Jön a motor! — kiáltja egy elnyújtott asszonyhang. És az országúton eldübörög egy autó: Soós altábornagy most érkezik, most költözött ide át Kaposvárról. A gazdám tempósan forgatja a láncos kút kerekét, nagy kortyot

húz a vödörbe merített pohárból, messze valahol katonák dalolnak.

— Mondja! — szólítom meg a gazdát. — Volt-e a faluban valami baj ezzel a sok katonával?

— Már miért lett volna? Jó magyar gyerekek ezek!

— Magyar gyerek is megnyalja a gyümölcsöt, meg az asszonynépet!

— Már ezek nem, uram! Nem nyúltak ezek semmihez!

Az én becsületes, jóra való gazdám tanúbizony-sága értékes kiegészítője annak, amit tegnap a tábori misén ezredes ismerősöm a nemzeti hadsereg fegyelmeiről mondott.

Messziről ide kéklük a Mecsek gerince. Azon túl Pécs. Gondolom: Mecseken túl is tisztességet szereznek nekünk ezek a fiúk, akiknek hosszú táborozás után sem fogyott el Magyarországon a becsületük.

(Pécs ezer napos rabsága. — Az első fölszabadítók. — A megszálló magyar hadsereg diadalútja. — A fölszabadult város. — Az ünnepi bevonulás.)

Pécs, 1921. augusztus 22.

Pécs földje fölszabadult és ezt a szabadságot úgy hoztuk meg a két évig és kilenc hónapig raboskodó városnak, ahogyan azt vártuk és óhajtottuk: zavartalan, boldog öröm általános, izgalmas hevíletében. Ezertizenhat napig talrtott az idegen uralom. A pécsiék, — akik mialatt ezeket a sorokat írom, *ünneplő ruhában, ragyogó arccal járnak az utcán* és zsbongó örömmel élvezik a szabadság első óráit, — ezernapos rabságnak keresztelték el ezeket a nyomasztó, szomorú időket.

Az első magyar katona ma délelőtt tíz óraker lépte át Pécs határát. Az utolsó szerb pedig a kora reggeli órákban vonult ki a városból. A közbeeső időben sem maradt a rend őrzés gazdátlan, derék magyar csendőrök — a szerbekkel együtt — már két nap óta idebenn voltak a városban. Augusztus huszadikán este húsz csendőr lépte át a sorompó

vonalt — ahol akkor még szerb őrseg állott. Oszlányi József kapitány vezette őket. Pécsiek mesélik: magyar csendőrök, régen látott *kakastollak megpillantására megőrült a város*. Az emberek sírtak és kacagtak, átkozódtak és hálálkodtak, artikulátlan hangok és hörgések gurgurálásával ölelték, tapogatták és simogatták a derék csendőröket, akik ebben a pillanatban nem is voltak csendőrök, nem is voltak közönséges hús- és véremberek. A magyar Állam, a magyar Nemzet testet öltött eszméi voltak, a szorongatás óráiban sokszor megálmódott szentség, *a rabság vége, a fölszabadulás*.

A magyar csendőrök a tomboló nép vállán vonultak be a városba. Mindnyájan, akik később jöttünk, ezt a húsz csendőrt és a vezető századost irigyeljük. A mi szívünket is megdobogtatja a pécsiek öröme, ám az övék volt a rabságból megváltott város első mámorja és magafelejtkezett önkívülete.

*

Magyarszékről hajnalderengéskor indultak el a fölszabadító magyar csapatok. Megcsiklandozta szívemet az öröm és egyben könny szokot .1 szemembe, amikor végignézttem ezt az indulást.

Merev, kurta és szűk parasztágy süppedő toll-örvényében alig néhány órás pihenés. A gazda — akinek talán soha sincs elég korán — félórával hamarabb kelt föl, mint ahogy kellene. Tekenőben mosdás után frissen fejt tej és gyöngén avasodó szalonna, a reggeli. Odakünn alig oszladozik még az éjszakai sötétség, a szérús udvaron az emeletes házakkal fölérő szalmakazlak tövében messzire elnyújtott tagokkal alszik két kuvasz. Későn keléshez szokott éjszakázó emberek, akik gyakrabban feküdtünk le hajnali négy óra után, mint ahányszor hajnali négy órakor kiszálltunk az ágyból, irigyeljük a két kuvaszt és álmatlanságtól szúrós szemünket dörzsölgetve zsörtölődünk. Künn az utcán a reggeli ködben *óriásokká növekedett lovasok húzódnak el mellettünk*, a győzelmesen derengő hajnalban nyüzsgő hangyaboly válik a faluból. *Az altábornagy és kísérete indul, aztán lassan utánuk húzódik a*

gyalogság, tüzérség, huszárság és a trén. Lassú, döcögős út Mánfáig, sok óráig tartó *végtelen kapaszkodás a Mecsek északi lejtőjén fölfelé.* Félórás szünetek. Üde szagot lehelő erdők között heverünk az útszéli árok oldalán. Miért, meddig, mire várunk? Soha sejtelmünk sincs róla. Csak hirtelen talpon lebmink és fölgrálunk a helyünkre, amikor a kocsink — végtelen hadsereg kígyótestének egyik csigolyája — lomhán megmozdul. Szemetelő esőcske kezdődik, azután nyári zápor szaporázza. Aggódva kémleltük az eget: talán elázik az egész bevonulás! Mecsek gerincén, Árpádtetőn, pontosan a hegység élén rögtönzött diadalkapu: zöld lombkoszorú íve fölött nemzetiszínű lobogó. Kétoldalt éljenző örömordíttással *egy bányatelep munkássága.*

És amint számoljuk a távolságot: még hat, még öt, még négy kilométer Pécsig, az utat szegélyező emberösvény egyre sűrűbb és egyre tömöttebb lesz. Reggel hat óra óta állnak itten, esőben, napsütésben, porban kitartanak. A szivárvány minden színében ragyogó ruhákban, rengő, szétömlő szoknyarengetegben sokác és ormánsági asszonyok, akik fejük búbjára rakott széles koníyuk fölött olyan simán laposra kötik meg a kendőjüket, mintha merev deszkalappal feszítenék vízszintesre. Munkások és munkásasszonyok — ezek azok, akikkel bennünket fenyegettek, ezek azok, akiket velünk ijesztgettek — már elvesztették hangjukat a sok ordításban, mégis éljeneznek, *bevonuló magyar katonákra virágot szórnak.* Ez talán nem fontos. Van hazug éljen és van hazug *virág* is. De nézzük meg az arcukat: a legtöbbször magafelejtkezett üdvözült mosoly, vagy komoly, meghatódott elmélyedés. A hadsereg-kígyó most megnövekszik azzal, hogy színes és mozgalmasan kavargó fej illeszkedik eléje: *lovas bandériumok, helyi előkelőségek kocsisokasága.*

A mecsekszabolcsi György-aknánál újra diadalkapu, új szónoklás, új ünneplés. A hadsereg elé vándorolt polgári tömeg az országútról leszorulva, ellepi a tarlókat, úgy hömpölyög a katonák mellett. Irtózatos porfelleg: az eső már elállt, a nap kacérkodva bujkál a vékonyszövésű felhők fátyola mögött. A meesekszabolcsi és pécsváradi utak keresz-

tezésénél megint *üdvözlés, virágszórás, himnusz és éljen*. Az ujjongó tömeg elvegyül a Soós altábornagyot kísérő huszárok és a kíséret nagyrangú, ezüstgalléros tisztjei között. Azután az egész vezérkar galoppozásnak indul: most a Türr-malomban hosszabb pihenő következik a délutáni ünnepélyes bevonulásig. Maguk a csapatok a mecsekszabolcsi út mellett táboroznak; kerek konyhákban főzött gulyásleves kanalazása közben pihenik ki a közel húsz kilométeres masírozás fáradalmait.

*

Maxon tábornok az úgynevezett „biztosító” csapatokkal akkor már néhány órája benn volt a városban, ahol *az entente-misszió közbejöttével átvette a városparancsnokságot*. Húsz szerencsés csendőrtiszt után *Maxon tábornok és emberei voltak az első magyar katonák*, akik az eléjük vándorló néptömeg lelkesedésének forró hullámverését érezték. Valaki, aki még mindig mámoros volt attól, amit ezzel az első csapattal masírozva tapasztalt, így mesélte el nekem az ő útjuk történetét:

— Mánfáról Maxon tábornok vezetésével reggel fél négykor indult el az első csapat. Hat órakerkeztünk az Árpád-tetőre. A demarkációs vonalon már ott állt a diadalkapu, pedig a szerbek az utolsó pillanatig nem akarták megtérni, hogy a szomszédos bányatelepekről odaáramló munkások azt fölállítsák. Egy szerb kapitány parancsolt itt, pökhendi, komisz fráter, aki ezzel kergette el a diadalkapu fölállítására készülő embereket:

— „A diadalkapu csak győztes katonáknak való. A magyar katonák pedig soha sem győztek! Takarodjatok innen!”

— A munkások kénytelen-kelletlen — az országút szélére hurcolták a készen tartott lombfűzereket, nemzeti színű zászlókat és lesbe álltak. Abban a pillanatban azután, amikor a szerbek elvonultak, *egyszerre fölállították a diadalkaput, úgy, hogy ez már készen várta Maxon tábornokot és kíséretét*.

— Előbb még *a szerbek átadták, magyarok átvették az őrseget*. Ez a régi csendőrőrháznál tör-

tent. Szemben egymással fősorakozott a két csapat. A szerbek elnyúlt egyenruhában, vegyes felszereléssel. Az egyik katona vállán szerb puska, a másikén magyar Mannlicher. Unottan és kedvetlenül állnak glédába. A magyarok pedig frissen, hatalmasan, ragyogóan sorakoznak, az acél rohamsisakok alatt nagyszerű, marcona katona-arcok, lépéseik alatt döng a föld, úgy állnak meg, mint a cövek, a vezényszavak pattognak, a fegyverfogások közben csattognak a tenyerek. Amikor ezt látják, a szerb katonák arcára kiül a meglepetés, ami lassankint vigyorgássá torzul. Egy öreg bányászból pedig így tör ki a meglepetés:

— „No, az anyátok kutya szerb istenit! *Most legalább láttok igazi katonát!*”

*

Déli órákban a visszakapott Pécs utcáin. Lassan szemetel az eső, de azért *minden ember az utcán*. Az üzletek zárva, a villamosok nem közlekednek, az ablakokban piros-fehér-zöld díszítésű virágcserepek, a házakon zászló. Magyarruhás lányok, magyarruhás asszonyok, nemzeti színű kokárdák: a hirtelen különkiadásban közrebocsátott helyi lapokat piros-fehér-zöld kerettel árulják a rikancsok. Nyugodt békeidők nemzeti ünnepeinek a képe volna ez, ha a szemek nem volnának szokatlanul fényesek és ha az arcok nem volnának szokatlanul pirosak ...

Az ég lassan kiderül, a tömeg egyre szaporodik. Közeledik az ünnepélyes bevonulás órája.

*

A pécsi Széchenyi-tér augusztus huszonkettődikén délután öt órakor. *A bevonuló hadsereg* élén *Soós Károly* altábornagygyal már áthaladt a város szélén fölállított diadalkapun, egyke közelebb, érkezik hozzánk; itt a téren, a nagy parádé fősínhelyén pedig ember-ember hátán szorong és türelmetlenül várja az eseményeket. Abból az első emeleti ablakból, amelyből az egészét nézem, teljesen kibontakoznak a pompás kép nagyszerű vonalai. Tér közepén, szentháromság szobor ölén nemzeti színekkel

díszített oltár, szobor körül a tér egészen üres: rendőrcordon abroncsa húszszoros és harmincszoros rétegezésben szorítja a házak falához a kíváncsiakat. Az egész gyalogjáró eltűnik alattuk, eleven tarka keretézése az ütésen tartott piac szürke és szelíden lejtősödő kövezetének. Köröskörül perzsák és piros szőnyegek drapériája a nyitott ablakokban, mosolygó asszonyfejek — hetedhét országra szépek — hajolnak ki az ablaknyíláson; gyöngé szélben ingadozó nyakukat nyújtogató, hajladozó eleven virágkelyhek. Mögöttük keményen kihúzva, szalonkabátosan, nemzetiszínű kokárdásan az urak: a város részben elcsapott, részben megregulázott és megfélemlített vezetői, akik ma már újra azok lettek, akik régen voltak.

Fél hat óra tájban éljenzés a Ferenciek-útja felől. Jönnek! Jönnek legelől a bandériumok: Patacs, Pellerd, Cserkút és más közeli falvak fiatalsága lóháton. Az első csapat mellénye piros, ingujja fehér, mentéje zöld. S a három szent színek bandériuma után még néhány. Drága szép magyar legények, kökemény értékes fajta. Az egyik *párjával ül a paripán*, fehér harisnyás lábát huszárosan szétvetve s a legény derekát átölelve kuporodik mögötte egy pártás fejű magyar ruhás leány. Talán a menyasszonya? Harsonákat fújnak a kürtösök és a bandériumok egyenes vonalban átvágva a téren, eltűnnek a szemközt fekvő Király-utca torkolatában. Most a szüntelen éljenzés hulláma megerősödik: huszárcsapat bukkan föl a sarkon. És azután valóságos orkánja az éljenzésnek: *Soós altábornagy és vezérkara belovagol a térre*. Mögötte a vezéri standard.

Őrjöngve, zúgva tombol az éljenzés: egy fogóság ketrecéből szabadjára engedett nép ordít és üvölt ebben az éljenzésben. *És mindenki kezében fehér zsebkendő lobog*. Mintha szigorú parancsra tennék, nincs egyetlenegy ember a téren, aki ne ezt csinálná, a töméntelen zsebkendő úgy csapong és röpdös a tömeg feje fölött, mint egy megriasztott fehér galambraj. És fehér galambok röpdösnek az emeletes házak ablakai előtt, az erkélyeken, sőt magasan messze fejük fölött a városháza toronyerkélyen

is ott lebegnek a fehér zsebkendők. A toronyerkélyen sok-sok színes asszonyruha, mintha óriási virágkoszoru övezné a négyszögű tornyot. Közben a tér fölött csattogó szárnyal röpdösnek az igazi galambok: szegények, nem találják helyüket, megriasztotta őket a dörgő éljen és a sok lebegő zsebkendő.

Soós altábornagy elhelyezkedik a Szentháromság-szobor előtt. Kakiruhás, rohamsisakos magyar tiszték között néhány idegen egyenruha: *Gosseth* angol ezredes, aki ma tapintatos és barátságos magaviselete következtében *a pécsiek rajongásának tárgya*. Forster angol őrnagy, Derain francia őrnagy Mando Arrigo olasz kapitány.

Dobszó, majd katonabanda: *megkezdődik a hadsereg bevonulása*. A tér megtelik az élesen kirajzolt zászlóaljak, osztagok négyszögeivel. A gépfegyverosztatok és tűzérütegek hátrább helyezkednek el. Pattogó vezényszavak, pompás kanyarodások.

— Imához! — hallatszik a vezényszó. A katonák szoborrá merevednek. A zenekar a Himnuszot játssza. Azután a másik vezényszó:

— Pihenj! — és ezernyi katonatenyér egy csapással verődik a katonacombokhoz.

A tér háttérében magyar szemnek szokatlan építésű templom áll. Centrális elhelyezésű kerek kupolája egészen zöld a sok százéves patinától. A kupola mellett azelőtt még égnek szaladó minarett állott. Ez az épület török mecset volt a török hódoltság korában. Ma kelreszt van a kupola fölött s innen a belvárosi plébániából indul ki gróf Zichy Gyula püspök, hogy a szerb hódoltság alól való fölszabadulást a Szentháromság-szobornál fölállított oltár előtt megköszönje. Fehér karinges, fekete szoknyás kispapok után kanonokok, prelátusok és egyéb *nagyrangú papok következnek*. Aranyos és lila papiruhák színes szalagja hömpölyög a sárga-zöld katonacsapatok között maradt keskeny utcán. Mindegyik pap kezében égő gyertya. Végül sárga baldachin alatt, amit aranyvállterítős papok emelnek, dús

aranyhímezésű díszben a püspök, aki a szentségtartót emeli az arca elé.

A papok fölmennek a Szentháromság-szobor lépcsőin. Megkezdődik *a hálaadó szertartás a bevonult nemzeti hadsereg lobogójának ünnepélyes megáldása*. Éneklő kanonokok ajkán magyaros lejtésű régi zsoltosma, püspök néma imája az oltár előtt. Új zsoltosma után a püspök arccal kifordulva beszélni kezd. A hangja gyöngye, egy szavát sem halom, de a karja élénk, heves gesztusokra lendül. És ezekből a mozdulatokból szinte értem a beszédét. Áldó mozdulat a katonák felé, azután hálaadó örömmel égnekn lendülő két kar. Tördelő kezek az elszenvedett igazságtalanságot panaszolják, megrázott ököl az isteni igazságszolgáltatásra hivatkozik, azután a két kar kitarul, mintha szeretettel és megbocsátással keblére akarná ölelni minden meggyötört testvérét.

A püspök megáldja a zászlót. Fönn a város háza tornyában a Himnuszt játsza egy tárogató.

A mispök és a ragyogó papimenet visszatér a temnlomba. A Püspök baldachinja mellett egészen a templom léncsőjéig Soós altábornagy és Maxon tábornok szalutálva lovagol. Azután visszatérnek az oltár elé, mert a katolikus püspök után most még a református és a lutheránus egyház papjai mondanak újabb imát és újabb áldást.

Azután újra változik a kép. A tábornok és kísérete helyet foglal az Irgalmas-utca bejárójával szemben. A csapatok egyszerre eltűnnek a térről; a legkülönbözőbb mellékutcákon távoznak el és valahol egyelőre megállapított ponton *fölsorakoznak a díszmenethez*. A kordon most már csak a Ferenctiek-útja és a Király-utca közé eső egyenes vonalat tartja szabadon. A tér többi részét előnti a kordonabroncsból kiszabadult emberáradat. A fehér ruhás lányok föltja előre tör a tér közepe felé s úgy vegyül el a tömegben mint a feketekávéba öntött egy kanál tejszín. Katonazene, *megkezdődik a szemle*. Még szebb, még pompásabb, mint az a szentistván-napi volt, a magyarszéki táborban. Mert a katonalábak most a pécsi kövezeten dobognak ...

III.

A kiszabadult túsok.

(*Oroszországból hazatérő túsok. — A várakozó állomás. — „Új Mohács pusztított ezen a vidéken!” — Apró tragédiák. — A sírva vigadók. — Tatjana asszony.*)

Pápa, 1921. november 6.

Az állomás már a kora délutáni órákban elkészült parádésruhájával. A frontját zászlók, zöld lombokból font girlandok díszítik, a harmadosztályú váróteremben hármás asztal sor várja a vendégeket. Magyar ruhás pápai szépek készen állnak arra, hogy ezerfajta jóval kiszolgálják az orosz polkban éhhalálig megkoplaltatott magyar fiukat. A győri katonabanda is itt van teljes számmal és a Perronon izgatottan várakozó sokadalom. Mindenki a forgalmi irodában kopogó távirógépek jeladását lesi. „Mikor jönnek?” A túsok vonatja azonban késik. Minden újabb hír lerontja az előző reményiséget. „Csak hat órákor lesznek itt!” — „Csak kilenckor!” — „Csak tizenegykor!”

Szürke őszi felhők alatt lassan sűrűsödik az alkonyat. A várakozó állomásra ráborul az éjszaka. Állomással szemben egy kis korcsma különös eleven életre pezsdül. A kármentős ivóban, meztelen megbarnult asztalok körül a rendes, mindennapi publikum: vasúti hordárok, altisztek, munkások. A fehér abrosszal terített, belső szobában azonban egészen idegen népség. Sok, sok asszony. *Magyar nagyasszonyok*, akik a szívükről elszakítod szibériai hótmezőkön meghurcolt, tetves orosz börtönökben meggyötört drága fiaikat várják. Összetologatott, hosszú asztal körül táboroznak. Anyák a környékről, anyák a fővárosból, anyák az ország messzi túlsó végéből, köztük egy szomszédos vármegye főispánjának a felesége. Tegnap még azt sem tudták egymásról, hogy léteznek. Ma már mind ismerősök, barátnők, egy testvérek. A füstös korcsma szoba borgőzös levegőjében mindannyian újra élednek, visszafia-

talodnak. Az arcuk, amelyet fakóra mosott a tömérdék könny, kisimult és rózsásra pirosodik, a szemük kihamvadt parazsa újra gyullad. Fiaikra várakozó anyák arca visszaálmódja a régi múltba vesző fiatal lányságot. Alig nyúlják meg az eléjük tett ételt, csipős ízű új borban csak épp, hogy megnedvesítik az ajkukat. Boldog, üdvözült mosollyal halk hangon sutognak. Amint így csoportosan együtt ülnek, olyanok, mint a közös galyon összebújó, megtépázott tollú furcsa madarak. Torzonborz szakállas civil úr, akinek a halántékán már erősen őszül a haj a petrogradi és moszkvai börtönök borzalmairól beszél. Volt hadifogoly. Az anyák kerekre nyitott, irtózó szemmel hallgatják. Apák izgalmukat férfiasan rejtegetve, idegesen rágják a szivarjukat s gyors egymásután rendelik a két deci borokat. Egyenruhás tisztek a volt bajtársakat emlegetik. Egy fiatalember olyan Rajongással beszél az öccséről, mintha szerelmes lány volna. „Feleséget hoz magával. Tatjának hívják. A kedvenc nővére meghalt. Hogyan mondjam meg neki?” Egy após áradozva dicséri a vejét, akit a szalmaözvegy asszonyka hét esztenedeje úgy gyászol, mintha halott volna. Százszor elismétli: „Jobban szeretem, mint a tulajdon édes fiamat!” Feleségek, fiatal asszonyok, akiknek a szemeszöglétére korai ráncok finom pókhálója vet árnyékot, egyszer halotthalványak lesznek, azután bíborvörösre pirosodnak; mély, várakozó hallgatásba elmerülve szívük dobogásán számolják a lassan múlt' másodperceket.

Közben hírnökök jönnek az állomásról. Tíz óráig semmi bizonyosság. Tíz órakor ezt jelentik: „A vonat csak most érkezett Eszterházára!” Elkomorodnak az arcok: „Reggel is lesz, amire megérkeznek! Tizenegy órakor kellemesebb jelenteni valója van a hírnöknek: „Most indultak el Csornáról!” Másfél óra múlva itt lesznek!” A kocsmalassan kiürül. Legnyugtalanabbak azok, akik semmiféle távirati értesítést nem kaptak s azt sem tudják, megjön-e ezzel a vonattal az, akire várakoznak. Éjfélkor nyüzsgő élet az ívlámpák fényében ragyogó állomáson. A pápaiak nem sokat alusznak ezen éjszakán.

Egy órákor *a vöröskeresztes vonat besiklik az állomásra.* A zenekar a Rákóczit játssza. A várakozó tömeg éljenez. Az érkező foglyok a kocsik lépcsőin állva sapkájukat lengetik és visszaéljeneznek. Az anyák, az apák, a feleségek, a testvérek tekintete nyugtalanul ugrál egyik emberfüzérrel a másikra. Vájjon itt van-e? Hol van? Ki tudja, mennyire megváltozott? Vájjon melyik a sok sápadtan világító arc közül?

A vonat megáll. A foglyok leugrálnak és a sínek között csoportosulnak. Egyszerre vastag gyűrűvel veszik körül őket a várakozók. Mindenki rohanna annak a karjai közé, akit keres. De a zenekar a himnuszt játssza. A kalapok lerepülnek, mindenki megkövül. Mellettem egy hazaérkezett tiszt arcán végig folyik a könny. Nem mozdul. Le sem törli a sűrű egymásután gördülő cseppeket.

Himnusz után szónoklatok, hivatalos üdvözlések.

Amíg a beszédek tartanak, a hadifogoly-gyűrű külső szélén halk suttogás, óvatos, hullámozó mozgolódás. Apák, anyák, feleségek és egyéb hozzátartozók nem érnek arra rá, hogy a szép szavakat figyeljék. Neveket súgnak a legelső hadifogoly fülébe. Az elhangzó válasz most úgy hangzik, mint egy ítélet: „Velünk jött! Ott lesz valahol a túlsó oldalon!” Azután a szomorú döntés: „Nem jött velünk, talán a következő transzporttal!” Az éjféli pályaudvar villanyfényében száz ember lelkendező öröme, másik száz fájó csalódása. Az a fiatal ember, aki az öccsét keresi, elcsukló zokogással ölel magához egy vékonypénczű, borotvált fiút. Mellettük egy kis figurájú, fekete prémsapkás asszonyka tágranyitott szemmel nézi őket s ügyetlen mozdulattal nyújtja oda a sógor csókjának a homlokát . . .

Azután megint figyelő állásba merevedik, mindenki: *egy visszatérő tús üdvözli a hazai földet.* Szürke katonaköpenyege nyitva, orosz mezők szelétől kicserzett barna-vörös arcán gyér szakáll, fedetlen fején hosszú, ritkuló szürkés haj. És a hangja a visszafojtott zokogástól elcsuklik, amikor harsogó kétségbeeséssel kitör a szó belőle:

— Új Mohács pusztított ezen a vidéken! Vége a régi dicsőségnek! Új könnytől, új vértől nedves ez a rög, amelyen a visszatérők nagy áhítatával állunk! Magyar testvéreim! A megkínzott, megcsúfolt magyar haza visszatérő hű fiai nevében csak egy óhajtást hozok: legyünk egyek az új Mohács forró tüzeiben! Jaj annak, aki nem érti meg az új időt! Jaj annak, aki még most is pártharcot teremt, amikor minden hiéna a testvérharcot lesi! Jaj annak, aki még most is többre értékeli a cifra szavakat, mint a tetteket! Mi a rabságból dolgozni jöttünk haza. Dolgozni fogunk, hiszen Magyarországnak ma erre van szüksége. Ez a nemzedék fölemeli, vagy sírba teszi Magyarországot. Hadd lássa a világ, hogy a Duna-Tisza közén nem temetni akarnak, hanem föltámadni!

Amíg ezt elmondja, hangja néha másodpercekre megcsuklik. A magyar levegőtől megittasodott hadifogoly lelkéből forró elragadtatás, mélységes elkeseredés és vakmerő dac robbantja ki a forró, tüzes szavakat. Az életnek, a családnak, a hazának visszaadott túsod könnybelábadó szemmel hallgatják. Orosz földről Magyarországra átültetett, furcsán vágott szemű idegen asszonyok az egészből semmit sem értenek, síró férfiak között azonban nekik is könny szökik a szemükbe s szorosabban simulnak a férjeikhez. És a pillanat megható szépsége megkapja a fogadó közönséget is. Van, aki harsogó zajjal fújja az orrát. Van, aki lopva törölgeti a szemét. Van, aki hangosan zokog. A Kreszti, az Andronyevszky, a Butyerszki néven szomorú hírhedtségre jutott orosz börtönökből hazavergődött, vörös akasztófa alól menekült magyarok becsületes, lázongó hitével mernek-e szembenézni az itthoni hitetlenek? Dolgozó akaratuk előtt nem pirolnak el az itthoni naplopók, komoly munka nélkül gazdagodok? És nekik, akik új Mohács tüzeiben minden magyarok egybeforradását hirdetik, hogyan adnak számot a „cifra szavak” szélhámosai, a gyűlölet-gyújtogatók, a magyart magyartól elválasztó pártmarakodások korcsma-hősei?

A beszédnek vége. Néhány másodpercnyi halóiti csönd a pályaudvaron. Az embereknek először

magukhoz kell térni a meghatódottságtól. Csak azután tör ki a tomboló, harsogó éljenzés.

A hátam mögött mély sóhaj, suttogó hangok. Tatjana újra vászonfehéren, megcsukló térdekkel tántorog. Két túsztársa fogja föl az ingadozó testet, amelyik csak nehezen találja meg újra az egyensúlyát. Most tudta meg, hogy a kedvenc nővérét soha sem látja többé. A bátyja átöleli és mintha törekeny tárgyhoz nyúlna, olyan gyöngéden a hátát veregeti. Tatjana — talán még nem is tudja miről van szó — macskamozdulat sima puhaságával szorítja fejét a férfi fejéhez és átlátszó, vékony fehér kezével az arcát simogatja . . .

A harmadosztályú váróteremben fölállított asztalok *három turnusban vendégelik meg a hazaérkezőket*. Magyar ruhás pápai szépek két keze tele. Leves, vagdalt sült, pörkölt, sütemény — ez az éjjeli vacsora gerince. Ezt a menüt azonban egyéb közbeiktatott-fínomságok tarkázzák. Aki túl van rajta jó fajta szivart füstöl a perronon. A vejét kereső após ragyogó arccal karonfogvást sétál egy tagbaszakadt, hatalmas, bőrkabátos férfival. Illatos szivarok füstjében ragyognak az arcok, magyaros vendégszeretettől fölmelegednek azok a szívek, amelyeket eddig idegenben fojtogatott a könyörtelen, vérszomjas hidegség. Az összetartozó párok belső-séges, halk beszédbe mélyednek. Egy oszlopnak támaszkodva három túsztársa szívja mélységes gyönyörűséggel a szivarját:

— Hét éve most ettem először malacpecsenyét!
— mondja az egyik.

— Hét éve most ettem először háznál készült süteményt! — feleli rá a másik.

A harmadik nem szól semmit, csak a szivarja kéklő füstjét nézi. És önfeledt boldogsággal mosolyog.

Már a harmadik turnus is elkészül a vacsorával. Cigány tüzes nótákat játszik, egy hang kitörő jókedvvel belerikoltgat.

— Nagyon itthon érzi már magát a koma! — jegyzi meg mellettem az egyik túsztárs.

Kihordozzák az asztalokat. Benn a teremben a cigány csárdást húz. És a párok *táncra perdülnek*. Borgózós, pörköltszagú, sűrű füstös levegőben a falakhoz szoruló tömeg közepén kis térség támad, pápai szépek és megváltott magyar rabok dobogva keringnek, fordulnak, a hajba fonott nemzetiszínű szalagok a levegőbe lendülnek.

Hajnali négy óra. A vonat csak reggel nyolckor indul a csóti leszerelő rabárba tovább. Ez a bál eltart odáig . . .

*

Állomáson túl a kis korcsma képe nagyon megváltozott. Annál az asztalnál, amelyik mellett a csendesen beszélgető, nyugtalan szívű anyák vára-koztak, most hangos társaság mulat. Asszonyok is vannak közöttük: anyák és feleségek. Az arcukról azonban most már eltűnt minden gond és minden nyugtalanság: anyák keze, hitvesek keze a régen siratott kedves kezét szorongatja. Két szál cigány nagy buzgalommal tépi a húrt, a kis szoba ablakai megremegnek, amint egy bariton férfihang a nótát harsogja:

— *Recece! Nem vagyok én kapitány!*

Megnézem. Barna-piros, pörgekalapos civil úriember. Nem hadifogoly, vidéki földbirtokos lehet, aki visszakapott valakit, azért duhajkodik ki a széles jókedvét. A hadifoglyok nem hangosak, nem duhajkodnak. Lassan, fokozatosan szoknak bele az új világba, mindegyiknek az arcán csendes, igazi, mély boldogsággal átítatott mosoly . . .

A mi asztalunknál somlai bor mellett csendes halk beszéd. *Tatjana asszony* ül az asztalfőn. A visszatért tús, a Tatjana ura, viszi a szót, élénken, jókedvűen mesél a maga mögött hagyott kalandos világról. A könnyező halottsiratáson már túl van. Azoknál, akik elevenen voltak eltemetve és most érkeztek vissza az életbe, szomorú emlékeken hamarosan úr lesz az ellenállhatatlan erővel föltörő életöröm.

Tatjana asszony sápadt, álmatlanságtól gyűrött arccal elszigetelt magányosságban ül közöttük. Közösen megértett nyelven nem tudunk szólni hozzá:

nem beszél máskép, csak oroszul. Fájóan kérdező tekinteteket vet az ura felé, aki egyszerre bekapcsolódott egy neki ismeretlen és újszerű világba. A körülötte tomboló vigasság is idegen, talán ijesztő is a számára. Egy-egy hangosabb kurjantásra öszszerezzen, fázósan összehúzza magán a kabátot, szemében az eltévedt galamb nyugtalan rémülete ... És a kis szoba ablakai újra meg újra megrezegnek a baritonhang nótájától:

— *Recece! Nem járok én paripán!*

NEGYEDIK RÉSZ.

Királyság köztársaság álarcában.

(Színes karácsonyi vásár Münchenben. — A sördrágulás keservei. — A müncheni gárdaezred karácsonyi ünnepélyén. — Aki Münchent megszabadította a vörösöktől. — Az újra éledő halott király.)

München, 1921. december 13.

A karácsonyt megelőző két utolsó vasárnap Münchenben nyitva maradhatnak az üzletek. „*Suber-Sonntag*” és „*Golden-Sonntag*” a hagyományos neve ennek a két vasárnapnak, talán azért, mert jobb időkben ilyenkor előkerültek az ócska bugyellárísba vagy zsebkendő sarkába gyűjtögetett ezüstök, aranyak, hogy karácsonyi ajándék válják belőlük. A két vasárnap elsősorban a vidékieké volt: a környék népe özönlött be pihenő napján Münchenbe, hogy bevásárlásait elintézzze. Ez idén a müncheni utca képét nem tarkítják olyan sűrűn, mint máskor a rücsakkos vidékiek, a könnyű mozgású, flegmatikus hegyi emberek, akik szájukban pipával, zöld lóden térdnadrágban és tollas kalapban szoktak végigballagni a Kaufungerstrassen. És a Weinstrasse pompás kirakatai előtt sem ácsorognak kíváncsi szemmel azok a jó vidéki családanyák, akik évtizedek óta változatlan provinciális divat szerint vastag szövetből készült bő szoknyát, rókaszörme boát hordanak, a fejük búbján pedig meglepően kicsi posztókalapot viselnek, ami olyan, mint egy tányérformájú furcsa madárfészek. A „*Fliegende Blätter*” kedves figurái hiányoznak a müncheni utcáról, a boltok kirakata-

ban pedig hiában ragyog, csábít, tündököl a béke-idők gazdagsága és bősége: az üzletek üresek. Ebben az évben gyöngé lesz a karácsonyi vásár. Az árdrágító boltosok hosszú orral ülnek a pult mellett s ráérő idejük miatt bátran törhetik a fejüket, mikor voltak nagyobb bajban? Akkor-e, amikor a márka legutóbbi nagy áresésének a napjaiban megrohanták őket a papírpénzüktől szabadulni óhajtó vásárlók, vagy most, amikor a kutya sem nyitja rájuk az ajtót?

Minden drágulás közül tán a *sördrágulás* bántja legjobban a münchenieket. A kellerekben négy márka ötvenbe kerül egy literes korsó, kávéházakban, éttermekben ugyanez öt márka. S hozzá még az a szomorú kilátás, hogy a drágulás tovább tart. A sörgyárak nagy kartell megalkotásán fáradoznak, a kartell pedig — otthoni tapasztalatokból tudjuk — egészen bizonyosan újabb áremelést jelent.

— Valamikor még huszonkét pfenniget fizettem itt egy „Mass” sörért! — mondtam a Hofbräuhausban egy bús sörivónak, akivel a kőkorsómat összekoccintottam

— S mennyivel jobb volt az a sör, mint a mostani! — felelte egy sóhajjal a bús sörivó.

A magas árak következménye, hogy a borfogyasztás ijesztő mértékben kezd tért hódítani a sörivók klasszikus hazájában. Egyre-másra nyílnak meg a „Weinstube”-k, sőt már a sörcsarnokok sem lehetnek meg bor nélkül. „Ein Schöpfen Wein!” — ezt a varázsszót még a Hofbräuhaus pincérlányai is megértik s negyedliteres csiszolt üvegtalpas poharakban rubintfényű bort hoznak az asztalra. Az idomtalan kőkorsók mogorván nézik a kecses és kacéran csillogó jövevényeket. Háború alatt megfosztották őket nikkelfedelüktől. Most pedig tehetetlenül el kell tűrniök ezt a gyalázatot . . .

A tolakodó jövevény azonban messze, nagyon messze van még attól, hogy komolyan veszélyeztesse a komoly és nehézkesen konzervatív kőkorsó uralmát. A Rosenheimerstrasen, a Bürgerbräu-Kellerben például olyan impozáns fölvonulást láttam a habzó itallal teli „Mass”-oknak, ami a legszebb békeidőkre emlékeztetett, A müncheni gyalogos gár-

daezred volt tagjainak az egyesülete tartotta itt *karácsonyi összejövetelét*. Tudni kell azt, hogy Németországban a legtöbb ezrednek már a békében is voltak ilyen bajtársi szövetségei. Az antant fölslatt a német hadsereget, ezek az egyesületek azonban megmaradtak s minden alkalmat fölhasználnak arra, hogy a régi „kameradsaft”-ot tovább ápolják. Sőt a különböző egyletek egymással is szövetségben vannak s közös szervezetben behálózzák egész Németországot. Valamikor az az ezred, — amelyiknek az ünnepélyére a jószerecse elvezérelt — híres elite-csapat volt: százhetven centiméteres katonamértéket kellett megütnie annak, akit az a tisztesség ért, hogy ide kapott beosztást.

Színhely, a Bürgerbräu-keller legnagyobb ünnepi terme. Nagy négyszögöl helyiség, vaskos fehér oszlopok között körbefutó erkély, a szála egyik végében kis színpad, a színpad mellett jobbra-balra villanykörték ragyogó fényében fényében két óriási karácsonyfa. Emeleten és földszinten asztal asztal mellett és az asztalok körül alig akad szabad hely: bajtársak, akik féltucat országban együtt véreztek, fekete ünneplőben. A férfiruhák egyhangú tömegét sűrűn tarkázzák virító színű blúzok és női kalapok. Az asztalok közén egy csomó apró gyermek szaladgál.

— A bajor nép színe-javát láthatja itt együtt, — magyarázza vezetóm. — Volt tisztek, altisztek, bakák, excellenciás urak, generálisok és egyszerű munkások. Látja azt a két hosszú, fehér abrosszal leterített asztalt? Ott ülnek a tiszteletbeli tagok. Három tábornok: General Epp, aki a bajor szabadcsapatok élén Münchent a kommunistáktól megtisztította, general Schoeb, azután von Horn tábornok, volt bajor hadügyminiszter. Freiherr von Lassberg, Mária Terézia királynő adjutánsa, Lüppe kapitány. a leghíresebb tengeralattjáró parancsnokok egyike. És mellettük az egyszerű kispolgár, a szabólegény. a gyári munkás. El tud ennél képzelni különb és teljesebb demokráciát?

A hősi emlékek demokráciája ... A vérrel, vassal edzett nemzeti öntudat csodálatos, minden társadalmi kasztot leromboló együttérzése ... Ez

a levegő csap meg, mialatt a színpadról egy fehér-szakállas öregúr szónokol menydörgő hangon, egyenes derékkal. Petz úr, az egyesület elnöke.

A szónoklat után zeneszámok következnek: sípbal, dobbal, trombitával harsogó muzsika, a tömeg feje fölött megvillannak a cintányérok. Nyolc egyenruhás gyermek: az egyesület kis dobosai sorakoznak a színpadon, a kezükben ütemesen lendül a dobverő. Az ezred „Fahnen-mars”-a, amelyet dörgő taps követ. Egy énekesnő. Aztán valami hazafias dal, amit a tömeg együtt énekel a menydörgő dobokkal, a visító trombitákkal és a harangjáték módjára csilingelő ezüsthangú csengettyűkkel. Allegorikus darab, zöld ruhába öltözött tengeri szellemmel, jó nemtővel, nemes páthosszal szavalt német szavak, amelyekből panaszos kiáltással ütközik ki egy fölajdulás:

— Oh Helgoland! Oh Helgoland!

Kis gyerekek kettős rendben sorakozó karavánja megindul a konyha felé s nyomban azután wurstokkal és édességekkel tér vissza az asztalok közé. Mindannyian hadiárvak: az egyesület elesett tagjainak gyermekei. Kis idő múlva a szétlebbenő zöld függöny mögött ugyanezeket a kicsinyeket látjuk viszont a színpadon: hosszú asztalról ajándékokat osztanak szét közöttük. Édességet, ruhá-
neműt és pénzt kapnak, a kisebbek hatvan, a nagyobbak nyolcvan márkát. Drága apróságok gömbölyű karja szorosán öleli magához a kapott ajándékot, hónuk alatt fogják őket, amint végigtipegnek a színpadon. Lépten-nyomon meg kell állni velük, mert elejtettek valamit. Növendék kislányok, a hajukban csokorral, félszeg knikszeket csinálnak, a nagyobbacska fiúk katonás meghajlással tisztelegnek. A jóságos arcú Petz bácsi pedig rövid szónoklatban mond köszönetet azoknak a jószívű tagoknak, akik az elesett bajtársak árváiról megemlékeztek ...

Az ajándékosztás után az a megtiszteltetés ér, hogy az elnök az asztalomnál meglátogat és vállalkozik arra, hogy bemutasson Epp tábornoknak, akit itt mint „München fölszabadítójá”-t emlegetnek. Ugyanakkor, amikor nálunk Kun Béláék urallkodtak, Münchenben április hatodikától má-

jus elsejéig tartott a kommunizmus. Epp tábornok — aki abban az időben még csak ezredes volt — a bajor határon kívül, Gotha mellett, Ochdruf-ban, szervezte a maga szabadcsapatát, amelyhez főképpen tisztek és egyetemi hallgatók csatlakoztak. A tábornok uniformisban ül az egyesület többi civilruhás tiszteletbeli tagja között a fehér abroszos asztalnál. Java korában van, nyúlánk alakján fessen megfeszül az uniformis, arca napégetett, a haját szétválasztva viseli, nyakában a legmagasabb német rendjel: a Pour le mérite kék keresztje. Szívélyes, katonásan határozott mozdulattal mutat helyet maga mellett, azután fesztelen egyszerűséggel felel a kérdéseimre:

— Nem! Én nem voltam München fölszabadi-tója! — jelenti ki kedves szegénységgel. — A többség a porosz csapatokra esett, ezért engem nem illet meg ez az elnevezés.

A tábornok azután elmondja, hogy a világháborúban a karácsonyi ünnepet ülő gárdaezred keretében harcolt. Részletesen elmeséli hol, merre küzdöttek, a francia, olasz és román csatamezők között dobálták őket. A gárdaezred Falkenheim parancsnoksága alatt résztvett Erdély megvédésében, a nagyszebeni harcokban.

A színpadon most hangos jodlizás folyik, néha alig halljuk egymás hangját. A dobok és cintányérok különösen erős munkába fognak, a tábornok a kezével int nem bírja tovább hanggal. Közben egyet hörpint a söréből. Amikor némileg csendesebb lesz a lármás multság, tovább folytatja az elbeszélést. A nagy összeomlás Nis környékén érte őket. A magukat megadó bolgár csapatokat kellett volna felváltaniuk. Későn érkeztek. Belgrádon, Újvidéken, Szegeden keresztül vonultak vissza. Magyarországon időközben Károlyiék kerültek uralomra. Szenttamáson a csőcselék le akarta fegyverezni őket. ők azonban nem hagyták magukat.

— Az önök forradalmi kormánya nem valami szépen viselkedett velünk szemben! — jegyzi meg a tábornok.

A Programm utolsó pontja mozi. Képek az ezred dicsőséges napjaiból s miután ez a kettő ösz-

szefügg: képek Lajos király életéből. A király ott van mindenütt: fehér szakállas ősz feje újra és újra megjelenik, gyalog, lovon, kocsiban, ezred-ünnepélyen, családi esküvőn, egyházi ceremónián. S ahányszor újra látjuk, a teremben fölhangzik a lelkes és önfeledt hoch!-ozás. Úrnapi körmenetben München időközben elhunyt püspöke: Petinger kardinális viszi a szentséget. Modern csoda, a vásznon a baldachin után nyomban a halott király kíséri a halott főpapot. Díszparádék: a fölvonuló ezred katonái úgy lendítik a lábukat, mintha ugyanannak a gépezetnek az ezerszálú drótja mozgatná őket. Az ezerszálú gépezetet összetörte az antant, a volt gárdisták azonban régi dicsőségen tovább lelkesednek.

— Milyen más idők voltak azok! Istenem, milyen más idők! — sóhajtja mellettem egy hang.

A király temetése. Hallatlan fejedelmi pompa egy köztársaság fővárosában. Aztán — és ezt talán szimbolikus jelentőségűnek is elfogadhatjuk: — egyszerre újra él a király a vásznon, újra díszlépésre lendülnek a gárdista lábak, újra él az a gépezet, amelyet az antant szétrombolt. Valahányszor a király megjelenik a képen, harsog a harsány „Hoch! Hoch!” az utolsó képen a király alakja egészen az előtérbe nyomul, betölti a vászon negyedét, felét, azután majdnem az egész vásznat, a kedves, öreg arcon élesen látszik minden vonás, az ajkán mosoly, a fejével bólint, mintha volt gárdistáinak intene, mintha túlvilágról közölné velük valami örvendetes ígéretet. A dobok peregnek, a trombiták harsognak és a terem fala dübörög a mindent betöltő ordítástól:

— *Hoch! Hoch! Hoch!*

(Királyi palotából múzeum. — Látogatás a halott királynál. — A királyparti Bajorország.)

München, 1921. december 21.

Amikor legutóbb Münchenben voltam, a királyi palota kapujában, snájdigan, poroszosan folyt le minden délben az őrségfölváltó parádé. München

utcáiról azóta úgyszólván teljesen eltűnt az egyenruha, a királyi palota bejárájánál pedig nincsen többé muzsikás őrség fölvtás. A régi őrszoba patika lett: „Apotheker” olvasom az ajtó fölött a fölírást. Két ágaskodó bajor oroslán, első mancsa között a címerrel jobbról-balról még mindig ott áll a főbejáró előtt. Ragyogó generálisok, hercegek és fejedelmi vendégek helyett azonban bámész kíváncsiak jönnek-mennek a kapuban. Új látványossággal lett München gazdagabb; *a királyi palotát ma Residenzmuseumnak hívják.*

Pár márka belépődíj lefizetése után mindenkinek joga van arra, hogy fölmenjen I. Maximilian választó fejedelem díszlépcsőjén és végigjárja a márvány, arany, kristály fényében tündöklő hetven egynehány díszterem tündöklő labirintusát; Hetven és egynehány királyi teremben hideg pompa, rideg, kimért ünnepélyesség. Akik a tizenhatodik század óta itt éltek, uralkodtak és parancsoltak, nyom nélkül eltűntek. Csak négy-öt szobában érzi az ember még mindig az élet melegét: addig, amíg Bajorország királyság volt: ezekben a szobákban lakott III. Lajos király és Mária Terézia királyné. A hálószobában két fehérre festett Biedermeyer-ágy áll egymás mellett, jobbról és balról egy-egy éjjeli szekrény. Király és királyné itt aludtak közös hálószobában közel egymáshoz, akárcsak egy jó polgárember és egy jó polgárasszony . . . Márvány kandalló, drága gobelin, aranyozott ciráda, lapos lazuli berakásos művészi asztal, rokokó óra ebben a szobában is. A két egyszerű ágy azonban meleget hoz a rideg, udvari pompába: itt olyan király lakott, aki ember, kedves, jó, egyszerű öreg úr tudott maradni fején a koronával is . . .

Amikor újra az utcán vagyok, szembe ötlök: az egykori őrszoba bejárájától jobbra-balra a falba beépítve még mindig ott vannak a régi fegyverállványok. Úgy látszik, itt az a vélemény, néni érdemes leszerelni őket. Mindenki bizonyosra veszi, lesz még zenés őrsegfölváltás a Residenz-Strassen. S eljön az idő, amikor München szegényebb lesz egy múzeummal, egy királlyal pedig gazdagabb!

Menjünk meglátogatni az utolsó bajor királyt! Az öreg Frauenkirche gótikus boltozata és rengeteg oszlopa között elveszünk, mintha őserdőben járnánk. Borús téli napon enyhe, árnyékos fény szűrődik be a zöld, kék, piros, narancssárga üvegablakok mozaik képein keresztül. A sekrestyés tiltott helyire vezet, ahová idegennek még nincs bejárása: a főoltár háta mögött nyíló ajtón keresztül *az oltár alá ágyazott kriptába*. Földalatti úton megyünk, fekete függönnyel eltakart fülkék között. A fülkékben bajor hercegérsekek alusszák örök álmukat. Halott bajor király előcsarnokában ma ők szolgáltatják a diszorséget. Nehéz vasajtó előtt vöröses-sárga fényben ragyogó oroszlánok, első lábuk között a kék-fehér csikos bajor címer. Az elhagyatott királyi palota bejárója előtt örökdő oroszlánok bronzba öntött másai. Nehéz vasajtó zárjában nyikorog a kulcs: a terméskő szürke tömegébe zárt egyszerű és szűkös földalatti kápolnában vagyunk. Szerény oltárral szemben kettős sorban nyolc vagy tíz barnára festett pad. Hátral két fülkében egy csomó dísztelen sima érckoporsó: a Wittelsbach-család leányai, akik hosszú századok sora alatt apáca főköttöt tettek a fejükre s zárdákban haltak meg, mint istenes zárdai asszonyok. A bejáróval szemközt még két öreg koporsó, egy nagyobb és egy egészen kicsi; az utóbbi nem nagyobb, mint egy szépasszony ékszeres szekrénykéje. Ebbe a kis koporsóba szedték össze azt a kevés csontot, ami még maradt VI. Károly német-római császárból, aki a Wittelsbachok véréből származott. A nagy koporsóban különböző századokból származó Wittelsbach-csontokat őriznek.

Az oltár előtt jobbról-balról két újabb koporsó. Mind a kettőn fehér keresztet fekete posztó, a fejrészen friss koszorú. Mellettük hosszú tartóban két-két félig elégetett vékony gyertya. A *baloldali koporsóban nyugszik III. Lajos király*. A jobboldaliban Mária Terézia királyné. Az egyik magyar földről: Sárvárról jött, a másik a bajorországi Wildenwarth-várkastély kriptájából. Egymást keresték, hogy újra összekerüljenek; végleges helyük a kápolna falában lesz, pontosan az alatt a trónszék alatt, ahol egymás mellett hallgatták a székesegy-

ház miséjét. A szűk kriptafülkében a két koporsó majd éppen úgy egymás mellé simul, mint a két fehér Biedermeyer-ágy odafönn a királyi palotában. A végleges elhelyezésükre váró koporsókra két ulabb bronzba öntött bajor oroszlán ügyel föl: ezek az oroszlánok mindig ott őrködnek a legutóbb meghalt bajor király sírja mellett. Eddig a Michaels Kirchenbe volt a helyük Ottó király sírjánál. Onnan kerültek ide. Királyt kell koronázni, királyt kell temetni Bajorországban, hogy a bronz oroszlánok innen is tovább vándoroljanak. A falon színpompás drapéria, a Lajos király koporsójára küldött koszorúk sok száz szalagja. Közte néhány piros-fehérvörös. Magyar megemlékezés. Egy fehér szalagon a Vilmos császár neve. Vörösvörös szalag: a spanyol királyé. Fekete szalag: gróf Arco küldte, akinek a golyója Eisner Kurtot megölte és aki ma ezért a tettéért szigorú várfogságban sínylődik. A királynő koporsóján zöld bukszus-levelek, ezüst szálakkal áthúzott koronájában hervadt krizantém virágkelyhek: Wildenwarth népe kötötte, amikor a halott királyné onnan útnak indult. A király koporsóján kicsi, tömött babékoszorú, kicsiny vékony szalag, rajta ez a fölírás: „*Ein kleiner Bayer*”. Egy kis fiú hozta, senki sem tudja, kicsoda. Egy kis bajor. De a kis bajorok vállán nyugszik a bajor korona jövője.

Azon a koporsón, amelyikben családias egyetértésben megférnek a különböző századokban meghalt Wittelsbachok csontjai, teljes díszben egy kis karácsonyfa áll. A királyi család tagjai hozták: szent estén a fa teljes ragyogásában kigyulladt. Lajos király, a jóságos öreg az első karácsony éjjelén, amelyet az örökkévalóság éjjelében töltött, nem maradt egyedül. Az örökkévalóság éjjelét beragyogta a karácsonyfa fénye . . .

Egészen különös hatást váltanak ki egy köztársasági ország fővárosában ezek a kegyeletes és sokatmondó szimbolikus jelek. A magyarázatuk azonban nagyon egyszerű: Bajorország ma sem egyéb, mint *a köztársaság álarcában járó királyság*. Lajos utóda Rupprecht trónörökös, aki nagyon

erélyesen ragaszkodik jogaihoz. Abban a nyilatkozatban, amelyet atyja halála után a bajor néphez intézett, ezt mondotta: „eingetreten in die Rechte meines Vaters” — ami azt jelenti, hogy Rupprecht máris Bajorország királyának tekinti magát. A nyilatkozat még sem váltott ki semmiféle ellenzést vagy megbotránkozást, aminek az a magyarázata, hogy a bajor nép kilencvennyolc százaléka — beleértve a szocialisták nagy részét is — valóban királyának tekinti Rupprechtet és ragaszkodik a Wittelsbach-dinasztiához.

A bajor nép gondolkozása tulajdonképpen soha nem is volt más s ezért a viszonyok ismerői előtt különösnek és rejtélyesnek tűnhetett föl, miért éppen Bajorországban és a Wittelsbachok elkergetésével kezdődött meg az a detronizáló járvány, amelyik egyszeriben gazdátlaná tette a trónokat Nemetország kisebb-nagyobb államaiban. Valaki, akitől itt ennek a találynak a megfejtését kértem, a következő magyarázatát adta a dolognak:

— A „Munizionsgesindel” műve volt az egész bajor forradalom. A háború alatt tömérdek hadiüzemet helyeztek el Münchenben és a környékén, Észak- és Középnémetországból rengeteg szélsőséges gondolkozású munkáselem özönlött ide, akikkel szemben a bajor munkásság régi, kipróbált vezetőinek a kezéből teljesen kisiklott a vezetés. A forradalmi radikalizmus kerekedett felül s ennek az irányzatnak a vezére volt Eisneir Kurt, aki az idegen népség fölhasználásával megcsinálta a novemberi forradalmat és a detronizációt. Lajos király a királynéval együtt kart-karba öltve az Englischer-Gartenben sétált a forradalom napján, amikor egy bajor munkás hozzárohant:

— Majestät! Die Revoluzion ist ausgebrochen! Schau'n Sie, dass Sie nach Hause kommen!

— Ez a munkás képviselte akkor is a bajor-munkásság igazi hangulatát. Különben még egyet mondhatok önnek: Az igazi bajor munkások köpött a moszkvai eszméknek alig akad híve. Az idegen „Munizionsgesinder”-nek köszönhette München a tanácsköztársaságot is. No és a szélső reakció osto-

baságának. Eisner Kurt, aki hamarosan maga is megérezte, hogy képtelen a bonyolódott államszervezet vezetésére, már a polgári pártokkal tárgyalt egy koalíció összehozataláról, amikor gróf Arco agyonlőtte s ezzel új tápot adott a szélső elemek agitációjának. Higyje el nekem: a forradalmi fölforgatásnak nincsen jobb szövetséges társa, mint az ostoba reakció!

Ezt szívesen elhittem a bajor barátomnak. Érből a kérdésről egy és más dolgot én is tudtam volna neki mesélni.

Rupprecht itt lakik München közelében, Berchtesgadenben, lépten-nyomon bejárogat a fővárosba, meghívásokat fogad el és résztvesz különböző Regiments-Verein ünnepélyeken. Ezt mindenki magától értetődő természetes dolognak tartja, hiszen ő a király, csak éppen az uralkodói jogait nem gyakorolja. Nem is akarja gyakorolni. Elég okos ahhoz, hogy ne siettesse a dolgok fejlődését, ne rázza le az éretlen gyümölcsöt, amikor az érett gyümölcs előbbutóbb amúgy is az ölébe hullik. Sem ő, sem a hívei nem akarnak erőszakos fölfordulást; érzik azt, hogy egy királyság lehetetlen Bajorországban addig, amíg a birodalom élén a szocialista Ebért a köztársasági elnök. A legvadabb legitimisták sem akarják megkockáztatni azt, hogy a királyság kedvéért Bajorországot kitépjék a német egység testéből, amit egy bajor ismerősöm így fejezett ki:

— Egyelőre republikánus vagyok azért, mert legitimista vagyok!

Egy másik királypárti ismerősöm pedig így nyilatkozott előttem:

— A királyságnak nem szabad addig visszatérni Bajorországba, amíg a viszonyok nem javulnak. A királyság csak akkor jöhet, ha olcsóbb kenyeret és jobb megélhetést tud hozni a nagy tömegek számára!

Ilyen okosan és ilyen megfontoltan készítik elő a restaurációt a bajor legitimisták. Másfajta legitimistákat el lehetne küldeni hozzájuk iskolába . . .

(Ludendorff meghívása. — Prinz Ludwigshöhe. — „Semmi politika!” — Ludendorff háborús emlékei. — Miért veszítettük el a háborút? — Ludendorff a háborús bűnösség kérdéséről — A szociális kérdés. — Atábornok dolgozó szobája.)

Pirinz-Ludwigshöhe, 1922. január 2.

Háromheti várakozás és előkészítő munka után dupla borítékban és gondosan lepecsételve végre megérkezett hozzám az értesítés. Előkelő bajor úriember névjegyén ez a néhány sor:

„Ludendorff ő excellenciája kész arra, hogy önt holnap délután három óra tizenöt perckor a lakásán, Ludwigshöhe Heilmannstrasse 5. fogadja.”

Ez az értesítés különös öröömre szolgált. Tudtam azt, hogy Ludendorff generális a München közelében fekvő nyaralótelepen teljesen visszavonult életet él. Tudtam azt, hogy az utolsó időben teljesen elzárkózott az újságíróktól, néhány héttel ezelőtt például a legismertebb angol világlapok egyikének a munkatársától tagadta meg az interjút. Tudtam azt, hogy a nyíltan császárhú és kifejezetten konzervatív gondolkozású tábornok helyzete a mostani napokban, amikor a Kapp-puccs aktái még nem záródtak le véglegesen, különösen kényes. Ezért sokszorosan értékelni tudtam a hozzám juttatott meghívásban rejlő megtiszteltetést. Igaz: megígértem, hogy az érdekes találkozón nem hozom szóba a politikát. Ludendorffal egy találkozó azonban politizálás nélkül is értékes élmény, hiszen volt idő, amikor világok sorsa nyugodott ennek az embernek a vállán s minden jel arra mutat: Hindenburg nagy segítőtársa még nem játszotta el szerepét Németország és a világ történetében.

Prinz Ludwigshöhe pompás nyaralótelep az Isartalbahn mentén Münchentől néhány kilométernyire. Fenyőerdő élénk zöldjébe ágyazva fehér kertváros, piros cseréptetejű villák, családi házak, gondozott fehér utak, rózsalugasok. Nyár idején nagyon kellemes lehet ez a tiszta, üde világ, most azonban, amikor az állomásról a menedékes Heilmannstrassen

fölfelé baktatok, hideg téli eső vág az arcomba és a sudár fenyőfákat derekukban meghajlítva tombol a viharos nyugati szél. Parkírozott udvar közepén egyemeletes villa. A falak vakítóan fehérek, az ablakokon zöld redőny, fenyők zöldje közt a cseréptető úgy virít, mint a pipacsvirág; az erkélyek finom mívű rácsa aranyozott fénnel tündököl. Fehérre meszelt léckerítés; két kőoszlop között vasrácsos ajtó. Üde, barátságos otthon hívogató képe. Az egyik kaputartó oszlopban hatalmas villanycsengő fehér gombja, Fölötte kis réztáblán a történelmi név:

LUDENDORFF.

Amikor a gombot megnyomom, halk kattogás a vaskapu zárjában jelzi, hogy belülről automatikus készülékkel ajtót nyitottak. Pár lépés a porondos úton, a villa félkörben futó nagy, nyitott följáró perronján kék nadrágban, fehér vászon-zubbonyban élem siet egy inas:

— Ő excellenciája az első emeleten várakozik önre!

Átmegyünk egy hatalmas halion, amelyre már alkonyati árnyak borulnak. Kanyarodó falépcsőn a hallból följutunk az első emeletre. Még egy ülres és csupasz előszoba, az inas előre siet, bekopog egy ajtón, azután betessékel. Hosszúkás formájú kis dolgozószoba szűkös, intim négy fala között szemtől szemben állok Ludendorffal.

Ebben a pillanatban emelkedett föl az íróasztala mellől. Bemutatkozásra nincsen szükség, a tábornok, aki „katonás pontossággal percre megszbott időben látogatásomat várta, nevemen szólít:

— Herr von Benda! Nagyon örülök! Csak az a kár, hogy ilyen rossz időben fárasztottam. Rettegetes idő, úgy-e bár?

A tábornok barna, világosabb árnyalattal csikozott sportruhában áll előttem. Deréköves kabát, puha gallér, hosszú kék nyakkendő. Térdnadrág, sportharisnya, fűzős sárga cipő. Robusztus széles vállú, magas alak, igazán férfias, civilruhában is maronás katona-jelenség. Feje a jólismert porosz katona-fej. Arca rózsás a finom, átlátszó bőr alatt buzgó és életerősen keringő egészséges vér

bőségétől. Ezüst szálakkal tarkázott szőke haját rövidre vágva viseli, ezt a kis kurta haját azonban erősen dudoros, nyílt és merészen hátrahajló homloka fölött frizurába rendezi: szétválasztva, gondosan lefésülve. Fejébúbján elfogy a haj és kezdődő kopaszság kerek tonzuráját mutatja. Gondolkozó ember okos homloka alatt az orrtő mély árnyékkal betörik, ez a kis vízszintes vonal az orr éles rajzában folytatódva, ha oldalról nézzük, egy kézzel írott, szép, kaligrafikus nagy „Z” betű formáját mutatja, Felsőajkát eltakarja enyhe vörhenyes fényű, gondosan megnyesegetett bajusza. Álla lágy vonalú s amint enyhe redőzessél a nyak felé hanyatlik, él-áirulja, hogy a tábornok hajlamos egy kicsit a hízásra. Apró, csillogó szeme élénk mozgással, sűrű, eszes föl villanással kíséri a beszéd témáját. Mozgása gyors, határozott, gesztusai rövidek, hirtelenek, jobb kezén vékonyra kopott arany karikagyűrű. Erős hangon, porosz akcentussal, kurta, a hadvezérek napiparancsára emlékeztető tömör és kifejező mondatokban beszél:

— Tehát semmi politika! — mondja és helytel kínál egy fotelben, ő maga pedig visszaül íróasztala mellé a karosszékebe. — Ebben, úgy-e bár, megállapodtunk?

Azt felelem, hogy igen: óvakodni fogok minden indiszkrét kérdéstől. Megkérem, beszéljen magáról, hogyan él, mit csinál egész nap, mivel foglalkozik? A Ludendorff név még ma is fogalom Magyarországon; a *Pesti Hírlap* olvasóit bizonyára nagyon érdekelni fogja minden részlet, ami a tábornokra vonatkozik.

— Oh, én nagyon csendes, egyhangú életet élek. Hanem azért nagyon el vagyok foglalva. Sokat dolgozom!

Anélkül, hogy erre föl kérném, vagy hogy ilyen irányú kérdést intéznék hozzá, Magyarországról kezd beszélni.

— Magyarország viszonyai nagyon érdekelnek. A magyar népet a háborúban megismertem és *szívemből kívánom az önök nemzetének a föllendülését és talpraállását.*

— A háborúban volt Excellenciádnak alkalma

arra, hogy személyesen tapasztalatokat szerezzen a magyar csapatok viselkedéséről?

— Erre nem volt alkalmam. Csak tábornokaim jelentéseiből szereztem ilyen irányú értesüléseket és ezek a jelentések *mindig a legnagyobb elismerései emlékeztek meg a magyar csapatokról.* Én magam *a háború alatt egyszer voltam Magyarországon,* tizenöt januárjában, amikor Linsingen tábornokot Munkácson fölkerestem. Gróf Schönborn vendége voltam *s bejártam a Kárpátokat. Személyesen győződtem meg azokról a hallatlanul nehéz viszonyokról, amelyek között a császári és királyi csapatoknak ezen a vonalon meg kellett küzdeniök.* A Kárpátokból azután visszatértem Hindenburg-hoz a főhadiszállásra. *A békében már voltam egyszer Budapesten.* Ezerkilencszáztizenegyben Bosznia-Hercegovinában jártam, Banjalukában voltam, azután Zágrábon át Budapestre utaztam, ahol négyöt napig egy dunaparti hotelben laktam. *Budapest akkor nagyon mély benyomást tett rám.* Nagyon szerettem volna a háború alatt újra elmenni önköz, de erre, sajnos, nem volt alkalmam. Az időm a különböző harctereken nagyon el volt foglalva. Amikor a Balkán-front jelentőségét elvesztette, nem volt többé szükség arra, hogy odamenjek. Akkor már Falkenhayn intézte ennek a frontnak a sorsát.

És hol töltötte a legtöbb időt Excellenciád? Természetesen a főhadiszálláson és Berlinben.

— Igen. A főhadiszálláson — Plessben, azután nyugaton: Spaa-ban. Berlinben kevés időt töltöttem. *Berlinben olyan defettista hangulat volt, hogy mint katona, ott nem éreztem jól magamat.*

— Ez a defettista hangulat azonban csak a háboru utolsó időszakában mutatkozott Berlinben?

— Dehogy is! Már jóval előbb. Tizenhétben pedig, a szerencsétlen békerezolúció után ez a szellem nyíltan is megmutatkozott!

— A német nép sokat szenvedett és nélkülözött a hábcíruban! — vettem közbe.

Ludendorff erélyes hangon így válaszolt:

— Ahogy én a német népet ismerem, *tovább is túrte volna a nyomorúságot, De erőteljes politikára*

lett volna szükség, hogy a népet eltöltse a győzelem gondolata és a győzelem akarata!

Nem tudom észrevette-e a tábornok, hogy már is nyakig vagyunk a politikában? A kis szobára lassan leszállt az alkony. Velem szemben egy cserépkályha rostélyos ajtaján keresztül égő fahasábok rőt fénye áradt. A nagy szárnyas ablak világos foltjára sötét, tömör árnyékban rajzolódott rá a hadvezér férfias, érdekes feje. Megemlítettem, hogy a tábornok könyveit Magyarországon is nagy érdeklődéssel fogadták s a lapok hosszú cikkekben ismertették legutolsó kötetét.

— Igen! A „*Kriegsführung und Politik!*” — feleli Ludendorff s észreveszem rajta, hogy a hadvezéri név mellett fogékonysága van az írói dicsőség iránt is. — Meg vagyok győződve, a magyar nép is tisztán látja, hogy *a mi háborúnk igazságos háború volt és hogy ebben a küzdelemben csak a teljes vereségről vagy a végleges győzelemről lehetett szó.* Minden ezzel ellenkező állítás hazugság! Éppen mostanában került a kezembe erre nézve újabb bizonyíték: Szerbia volt berlini követe: Gogicevics könyvet jelentetett meg Svájcban, amelyben a háború okaival foglalkozik. Ez a könyv értékes bizonyítékokat nyújt arra nézve, hogy a pánszlávizmussal szövetkezett Franciaország hogyan fejlesztette a világ helyzetét a háború felé. *Németország és Ausztria-Magyarország bűne ebben a háborúban csak az volt, hogy nem fejlesztették kellő módon a hadseregüket s nem voltak olyan erősek, mint amilyen erősek lehettek volna!* És még valamilyen bűnösök voltak: beleestek abba a hálóba, amelyet nekik az antant kifeszített. *A háborúért való felelősséget kizárólag az ellenség oldalán kell keresni s nem kételkedem benne, ez egyszer tisztán és világosan fog állni a világ közvéleménye előtt.* A legnagyobb örömmel üdvözlöm azt, hogy Norvégiában most független emberek összeálltak a háborús bűnösség kérdésének megvizsgálására. És kívánom, hogy ez a vizsgálat minden hivatalos és nem hivatalos helyről teljes támogatásra találjon.

A hadvezér egy kicsit elgondolkozik s így folytatja:

— A továbbiak során fölmerülő legelső kérdés az, hogy a hosszúra nyúlt háború során *lehetőséges lett volna-e hamarabb békét kötni? Lelkiismeretem legszigorúbb megvizsgálása után arra a meggyőződésre jutottam, hogy ez nem lett volna lehetséges!*

Itt megemlítettem a tábornoknak azt a közvélemény egy részében elterjedt és Magyarországon is ismert fölfogást, amelyik szerint *az ő személye lett volna az oka annak, hogy a béke megkötéséi kellő időben elmulasztottuk.* Utaltam azokra a fejtegetésekre, amelyek szerint a háború előrehaladott szakában tisztességes békét kaphattunk volna, ha Németország lemond Elzász-Lotharingiáról s ha nem támaszt túlzott igényeket Belgiummal szemben.

Ludendorff elmosolyodik:

— Erre a kérdésre válaszul gróf *Czerninre hivatkozom.* Várjon csak!

Fölkelt a helyéről, fölcsavarta a villanyt. A könyvállványhoz lépett, leemelt egy fehér bőrkötésű könyvet. Széles, sárga teknősbékakeretes, nagy kerek szemüveget illesztett az orrára és lapozgatni kezdett.

— Czernin, azt hiszem, 1919 decemberében tartotta azt az ismeretes beszédet... Igen! Itt van! 1918 december 11-én azt mondta, hogy: „*az antant sohasem akart békét kötni Németországgal, az antant mindig azt hirdette, hogy meg akarja semmisíteni Németországot.*” Ezzel megdőlt minden olyan irányú föltevés, hogy a mi föltételeink akadályozták volna a béke megkötését. Ez egyszerűen nem igaz!

Visszateszi a könyvet a helyére, újra helyet foglal velem szemben az íróasztal előtt. A sárgakeretes, nagy kerek szemüveget föltolta a homlokára. A pápaszem most már beszélgetésünk további folyama alatt itt marad. Ludendorff emeltebb hangon folytatja:

— A német követelések különben is soha sem jutottak el az ellenséghez. Ellenségeink tehát soha sem lehettek abban a helyzetben, hogy ezeket a föltételeket visszautasítsák. Ön hivatkozik arra a véleményre, hogy Németországnak le kellett volna

mondania Elzász-Lotharingiáról s ezen az áron vásárolni meg a békét. *Ez azonban nem egyezett volna men a mi becsületünkkel. Elzász-Lotharingia ősi német terület, amelyet annakidején Franciaország erőszakkal vett el tőlünk. El tudta volna ön azt képzelni, hogy Magyarország Erdélyt a románoknak harc nélkül odaadja? Én azt hiszem, ezt a gondolatot minden magyar ember megbotrányozással utasította volna el magától.* Így én is teljes megnyugvással mondhatom: Elzász-Lotharingiát képtelenség lett volna odaadnunk. *Az én szememben egy nemzet számára a becsület elvesztése éppen olyan súlyos dolog, mint egész országrészek elvesztése.*

Odakinn veszett erővel tombol a vihar. Az abiak előtt kísérteties árnyékban hajlongnak a fák, a hadvezér utolsó szavait valóságos dobolással és dübörgéssel kíséri a dühöngő szél. Nyugati szél. Elzász-Lotharingia felől érkezik, a Rajnától jön és a Fekete-Erdőből; talán hontalanáá vált valkürök trombitája fújja a tust ehhez a mondáshoz.

— *Remélem, — folytatja Ludendorff — ezek a kijelentések megértésre találnak a magyar közvéleményben, hiszen a magyarok mindig nagy érzéket áruáltak el a nemzeti becsület kérdései iránt.*

Az íróasztalra esik a pillantásom, ahol szanaszét jegyzetek, papirosdarabok, íróeszközök hevernek. Ezen az asztalon meglátszik, hogy dolgozni szoktak rajta. Megkérdézem Ludendorfftól, dolgozik-e most valami nagyobb munkán.

— Most semmi különösebb dologgal nem foglalkozom. A társadalmat érintő problémák fejlődését azonban állandó figyelemmel kísérem. Különösen izgat *a szociális kérdés* alakulása. Mert meg vagyok győződve róla, hogy Németország a maga erős ipari népességével *csak akkor épülhet föl, ha sikerül nekünk a munkásság nagy tömegeit nemzeti érzéssel és nemzeti akarattal eltölteni.* Hogy itt egy egységes nemzet álljon, *a munkásság közé tévedt zavaró elemek kizárásával.* Hogy ez sikerülni fog-e *azt nagyon kétségesük tartom.* Addig míg a munkásság nemzetközi alapon marad s üdvösségét a Marx-féle elvek körüli vitában keresi, *kevés remény*

van egy ilyen újjászületésre. Tudom, hogy ebben a tekintetben *Magyarországon a helyzet sokkal kedvezőbb,* hiszen az ország népességének nyolcvan percentje földműveléssel foglalkozik, *a földműves név vedig mindig államfentartó elem.*

A nagy világméretű kérdéseket érintő nyilatkozatoknak ezzel végük szakadt. A beszélgetés egészen fesztelen és közvetlen modorban újra *a Ludendorff személyes viszonyaira terelődött:*

— Írja meg, — mondja Ludendorff, — hogy ami a személyemet illeti, a dolgom jól megy. Egészséges vagyok, minden nap sokat járkálok, sétáimra farkaskutyám szokott elkísérni. Ebben a villában ia feleségemmel lakom, egy-két ismerős családdal érintkezünk a villatelepen, egyébként azonban *nagyon visszavonultan és csendesen élünk.* De azért írja meg azt is, hogy nem vagyok embergyűlölő! Sőt ellenkezőleg!

Biztosítom öexcellenciáját, hogy egyáltalában nem tette rám a világtól elzárkózó embergyűlölő benyomását. Valóban, amennyire másfélórás együttlét után egy ember fölött ítélni lehet, én azt hiszem, Ludendorff olyan ember, aki jó étvágyal eszik, jóízűen megissza a maga korsó sörét vagy pohár borát, bizalmas körben szívesen cseveg, szeret eltréfálni és hangosan, szívből nevetni.

— Igen, — mondja a tábornok, — én úgy érzem, *tele vagyok életörömmel és bizalommal népeink jövője iránt.* Ezt a magyar népre is értem, kétségtelennek tartom, hogy *az a jó viszony, mely Magyarország és Németország között a múltban volt, a jövőben is megmarad. Á közös szerencsétlenség jobban összeköt, mint a közös boldogság!* — Azt hiszem, ennyi elég volt a nyilvánosság számára! — mondja mosolyogva, — Gyűjtson rá egy cigarettára.

Egy dobozban aranyozott végű cigarettákat nyújt felém és megjegyzi:

— Én magam nem dohányzom!

Visszavonom a cigaretták felé nyújtott kezemet:

— Akkor nem akarom befüstölni a kegyelmes uram szobáját!

— Nem tesz semmit! Csak gyújtson rá! — mondja Ludendorff és joviális nevetéssel hozzáteszi:

— Legalább melegebb lesz itten a cigaretta tüztől!

Az érdekes társalgás hevében észre sem vettem: a szobában tényleg nincs túlságosan meleg. Hiában ég a zöld porcellánkályhában a tűz, az istentelen szél a vékony falakon keresztül kiszívja innen a fűtést. Ludendorff újra elhelyezkedik székeben s miután meggyőződött arról, hogy a riporterblokkot a ceruzával együtt zsebrevágtam, most már kissé szabadabb formában újra a világháborúval kapcsolatos dolgokról kezd csevegni. Közben egy-egy könyvet vesz elő a szoba egyik rövidebb, négy-öt lépés hosszú falát egészen elfoglaló nyitott könyvszekrényről. A szemüveg sűrűn változtatja helyét, Ludendorff hol lehúzza az orrára, hol megint visszatolja a homlokára, idézeteket olvas, megjegyzéseket tesz, egy meggyőződéses, a maga tárgyát szögérol-végérol ismerő ember fanatizmusával bizonygatja a maga igazát. Arra azonban nem kaptam fölhatalmazást, hogy a beszélgetésnek ezt a részét nyilvánosságra hozzam.

Közben most már ráérek, hogy kissé körülnézzek a tábornok dolgozószobájában. Polgári egyszerűséggel bútorozott, de nagyon otthonos és barátságos szobácska. Az Íróasztal ferde vonalban az ablak mellett bal kéz felől kapja a napfényt. Az asztalon szép faburkolatos óra, kalendárium, mindenféle apróság, közöttük *Vilmos császár két arany bronzszobra*. A padlót bordó szőnyeg fedi; az ablakot teljesen eltakarja egy négyszögű csipkefüggöny, amelyei rózsaszínű posztódrapéria szegélyez. Kis asztal körül néhány fotel, a sarokban, a könyvállvány mellett, a légfűtés fűtőtestje hidegen. Úgy látszik, a villában a légfűtés nem működik, a szoba hangulata azonban ezzel csak kedvesebbé válik, mert a porcellán-kályhában vidáman pattog a tűz. A könyvszekrény fölött és a falon képek, emléktárgyak.

Ludendorff észreveszi, hogy érdeklődéssel

szemlélem a környezetét, mert határtalan kedvességgel maga kezdi megmutogatni az érdekesebb darabokat. Először a könyvállvány fölött függő képre figyelmeztet; *Vilmos császár hatalmas lovasfotográfója*. Rajta a fölírás: „1917.—9. IV. Wilhelm.” A császár sajátkezű dedikációja. Ezután a bronzszoborra kerül a sor, amit egy hatalmas asztali naptár léiig eltakar a szemem elől. Ludendorff fogja a súlyos ércömeget és előbbre állítja, hogy jobban lássam. A bronzba öntött, ércsisakos és gallér-köpenyes császárszobor megdöngeti az Íróasztal lapját, amikor újra talpra áll

— Ez bizony nehéz! — jegyzi meg Ludendorff. — *A császár személyes ajándéka*. Csak nagyon kevés példány készült belőle! Nagyon örülök neki, mert valahányszor ránézek, arra gondolok, hogy annak idején *ő felsége az én munkámra mindig kegyesen tekintett!*

A német trónörökös egy arcképe 1916 dátumai. „*In aufrichtiger Verehrung und Anhänglichkeit Ihr Wilhelm*” — így szól a sajátkezű dedikáció. Egy csoportkép, amelyiknek előterében a német császárné látható. Alatta a császárné írása: „*Victoria*.” A falon nagy olajfestmény: fekete fátyolok keretében egy gyöngéd női arc finom profilja. Egy halványkék vonal, a blúz gallérja; másik halványkék vonal az a szalag, ami a fejről hátra csüngő fátylakat a konty fölött összefogja.

— *A feleségem!* — mondja a tábornok. — *A kép két esztendővel ezelőtt készült, ezért van gyászban. Két fiamat vesztettem el a háborúban.*

„Két fiamat vesztettem el a háborúban!” — Ez a mondat különösen tompán és tragikusan hangzik annak a hadvezérnek a szájából, aki milliókat vezényelt a halálba. Tehát ő is ... ő is megismerte a fiukat elvesztő apák szívbe markoló fájdalmát. És ott fenn a képen, az az asszony, a hadvezér felesége, is megjárta a vérbegázolt magzatjuk után síró anyák tövises kálvária-útját . . . Újra a képre nézek: finom, fiatalosan üde, előkelő és kedves jelenség ott a röpködő gyászfátyolok keretébe font asszony. Szinte hihetetlen, hogy a világháború idejében már két fia megérett a halálmezőkre . . .

Most a családi képek kerültek sorra. Szakállas, kedves öreg ember ceruzarajza.

— Az édesapám! — mondja Ludendorff és egy képet nyújt felém az íróasztalról: — Ez pedig itt az édesanyám!!

Jóságos öreg asszony mosolygós arca. Mellette, ugyanazon a képen a fiú, a világhírré, szemkápráztató, végzetes történelmi föladatra hivatott Ludendorff egyenruhás alakja. Másik képen egy bájos hét-nyolc éves kis fiú.

— *Az unokám!* — magyarázza a tábornok.

Mielőtt elválnék, megajándékoz az arcképével.

A képen karakterisztikus, szögletes, góthikus betűkkel keresztül veti névalírását:

A búcsúzásnál szélesen lendülő mozdulattal még körülmutat a dolgozószobáját környező képeken:

— *Egyik oldalon a császárhűség, másik oldalon pedig a család. Az én hitem szerint ezen épül föl a nemzet jövője!*

Úgy gondolom, ebben a búcsúszóban benne van Ludendorff egész hitvallása és egész életprogramja.

ÖTÖDIK RÉSZ.

A genovai konferencia.

(Ugrás a télből a tavaszba. — Nervi, a magyar delegáció otthona. — A kongresszusra készülődő Genova. — Virágvasárnapi pálmák. — A Casa della Stampa.)

Genova, 1922. április 9

Olyan ez, mint az álom. Tegnap, tegnapelőtt még benne jártunk a télben. Péntek este Bécsben hideg szél csípte az arcunkat és ugyancsak gondosan be kellett gombolnunk a kabátunkat, hogy meg ne fázzunk. Szombat reggel Villach és Franzensfeste között havas mezőkön át robogott velünk a vonat. Azután valahol Verona körül elaludtunk és ma, vasárnap hajnalban, amikor megérkeztünk, teljes iragyogó pompájában elébünk toppant a tavasz. Az autó végigszáguld velünk a kora reggeli álmából nehezen ébredő városon. Lassan kibontakozunk a fehér paloták és szürke gránitkockák tömkelegéből. Aztán amint a tenger kitarja előttünk végtelen kék-ségét, végig a parton, diadalmas örömmel és színes ragyogással szórja elénk tarka gazdagságát a váratlan, a megszokott idő előtt ajándékba kapott tavasz. Egyik csodavilla a másik mellett, a villák kertjében pedig terebélyes pálmafák, ciprusok, tuják, babérfák örökzöldje. Rhododendron-fák most bontják gránátpiros virágukat. A gesztenyék odahaza még legfőlebb azzal foglalkoznak, hogy hasadásra készen kövérré hizlalják enyves levélrügyeiket. Itt már tökéletes a tavaszi lombruhájuk s a kifejlett virágzárak mereven egyenes gyertyácskái készen

állnak arra, hogy egy-két nap alatt kibontsák szirmaikat. Sturla, Quarto, Quinto összeolvadó villasora után következik az olasz Riviera egyik legszebb pontja: *Nervi, ahol a magyar delegáció otthonát kijelölték.*

Útközben még alkalmunk nyílik arra, hogy Quartóban a sziklás tengerpart egy kiöblöződő félkörében egy pillantást vessünk Garibaldi szobrára. Az olasz nemzeti hős valamikor innen a fehér tajtékot árjában mosakodó sziklák közül indult a marsalai ezer maroknyi csapatával el Szicíliába, arra a kalandos útra, amelyik félszáz évvel ezelőtt Itáliát megszabadította az idegen hódítóktól és kis királyságok romján megteremtette az olasz egységet. *Garibaldi* érbeöntött meztelen alakja tagbaszakadtan, az erő és a vasakarat öntudatával néz dél felé, a hullámozó, tajtékos kék végtelenségbe. Valaha az a végtelenség az élő Garibaldi szeme előtt a nyaktörő vállalkozás titkát rejtegette . . . 1915 májusában D'Annunzio itt a szobor lábainál mondta el azt a gyújtó beszédet, amelyik egyik előfutárja és leg-hatalmasabb mozgató rugója volt az olasz hadüzenetnek. Ki tudja, a világháború talán itt dőlt el a Garibaldi szobor tövében ... És ha így van, Quartoból félszáz esztendő alatt kétszer csináltak világtörténelmet . . .

A magyar delegáció otthona Nerviben a Hotel Eden. Pálma-kert és olajfaliget közepén áll a vakító fehér szálloda. Narancsfá allén keresztül siklik velünk ide az autó, a húsos, sötétzöld levelek között piroslik az érett gyümölcs. A villák kertjében halvány sárga citromok húzzák le a körítésen áthajtó gályáikat. Kelet felé komoran, feketén könyököl ki a tengerre a Monte di Portofino félszigete. A félsziget túlsó oldalán, fekszik Rapallo — egy állomás a genovai nagy diplomata-népgyűlést megelőző meddő konferenciák országútján. Rapallo most új nevezettséghez jutott: itt lakik a *szovjet-delegáció*. Talányos Oroszországnak titokzatosan elzárkózó küldöttsége nagy érdeklődés tárgya a környéken. Állandóan tömeg ácsorog a szálloda előtt, lesve az alkalmat, hogy egy pillanatra megláthassa Csicserint, Litvinovot, Rakovszkit és a többi szovjethitességet. Az orosz delegáció feltűnő nagy számmal

vonult föl. Összesen száz tagja van. Itt Genovában azt mesélték nekem, hogy a száz közül hatvan civilbe öltöztetett, megbízható vörös katona, akinek az a hivatása, hogy a szovjet vezérkarának életét védelmezze. A kommunizmus ellen nyílt háborút viselő fascistáknak, úgy látszik, Moszkváig terjed a hírük s az olasz kommunisták tapasztalatai után a szovjetrendszer atyamestereinek minden okuk megvan arra, hogy gyanakodva és óvakodva nézzenek maguk körül attól a pillanattól fogva, hogy lábukat rátették Olaszország földjére.

— Vájjon nem egy bombarobbanás adja-e majd meg a genovai konferenciának a csattanóját? — kérdeztük egy idevaló ismerőstől.

Ez az úr elgondolkozott egy darabig, azután így felelt:

— Nem gondolnám! Nem azért, mintha a fascisták is és a kommunisták nem dolgoznának egyformán szívesen a bombával. De ezt mind a ketten jól tudják, hogy ha az egyik elkezd, a másik folytatja. És így azt hiszem, kölcsönösen fegyverszünetet kötöttek a konferencia időtartamára.

A magyar delegációt otthagyjuk Nerviben, hogy a hosszú út után a holnapi megnyitó ülésig a pálmaliget és olajfaerdő poétikus nyugalomban élvezze a megérdemelt pihenőt. Nekünk, újságíróknak, benn a városban a helyünk, hogy állandóan az események központjában legyünk; ma még az a feladat vár ránk, hogy lakásról gondoskodjunk s megszerezzük a szükséges igazoló írásokat.

A kongresszusra készülő Genova már fölérte és rendes nappali életét éli, amire az autó a sziklával szegélyezett zeg-zugos tengerpart mentén visszanyargal velünk a városba. Minden épkezláb ember az utcán. Virágvasárnap. Kis fiúk, kis leányok összefont pálmalevelek merev halványzöld botját tartják a kezükben, így igyekeznek a templomok felé. Idegen világ tavaszából visszaemlékezem arra a Kárpátok közé zárt városkára, ahol a gyemekéveimet töltöttem. Máramarosban őszi nagy ünnepek idején fekete szakállas, komor tekintetű kaftános zsidók kezében láttam ugyanilyen pálmaágakat. Akkor egy ismeretlen, misztikus világ furcsa, nyugtalanító szimbóluma volt ez a

szememben, a zöld botok könnyű gyékénykosárban messziről érkeztek, úgy mondták nekem egyenesen Palesztinából jöttek, Krisztus vérehullásának földjéről. Egy okkal több, hogy jobban érzem a titkokat rejtegető jelentőségüket. Itt a kis fiúk, kis leányok kezében barátságos, örvendetes üzenet kifejezője a pálmaág. A béke jelvénye. Béke ezen a földön az embereknek! A kongresszus programja . . . Milyen kár, hogy a programokat, a szép ígéretek elrontják a rossz és ostoba cselekedetek! Krisztust is pálmaágakkal fogadták virágvasárnapján Jeruzsálemben. S azután a rákövetkező pénteken megfeszítették!

A lüktető élet ütőere ma a Via Garibaldi, a Via Cairola és a Via Balbi. A Via Balbin a Palazzo Reale ad majd állandó otthont a nagy diplomáciai összejövetelnek. Itt székel a konferencia titkársága, itt tartják az Európa sok sebére irt kereső albizottságok üléseit. Az olasz renaissance-stílusban épült palota féhéren derűs homlokzatával szemben a szűk utcácskában állandóan kíváncsi tömeg. A főbejáró előtt díszruhás, gazdag, fehér paszománttal ékesített csendőrök. Mindenki csak kellő igazolás után léphet be az épületbe, ahol frissen meszelt fiaiak verik vissza a délszaki verőfényt és a levegőt betölti a friss vakolat s a száradó festés terpentinszaga. A hátsó lépcsőkön és a hivatalos szobák folyosóin még most is folyik a sietős munka:, új falat emelnek, ajtófélfákat ácsolnak, folyosókat súrolnak. Fölkavart hangyaboly ma a nagy, világtörténelmi eseményre készülő *Palazzo Reale*. Holnap azonban még nem jut szerephez ez az öreg palota: az első ülés dicsősége egy még irégebbsi palotáé, a *Palazzo di San Giorgio*é. Az élet érdeklődése azonban már ma is a Palazzo Reale felé irányul: a palota környéke zászlótengerbe merül, a friss tengeri szélben csapkodnak, hullámoznak, elevenen inetegetnek a zöld-fehér-piros színek. Ebben a sorrendben olasz zászló, olasz győzelem, olasz dicsőség . . . Megfordítva, magyar bánat ... A genovai konferencia szomorú, pervesztes igazságkeresői, mi magyarok, vegyes érzésekkel nézzük, amint világraszóló pompával ragyognak, nevetnek itt a nekünk is kedves színek . . .

A szűk utcákon szüntelen autótülkölés. Kék mezőben ótágú fehér csillag — ez a kongresszus jelvénye. Feltűnő véletlen: az olasz nemzeti szimbólummá avatott savoyai csillagnak is éppen úgy ótága van, mint a szovjet-jelvénynek. Ezt a savoyai csillagot akkor láttam utoljára örvendő pompában, amikor Fiume a „santa entrata” egyéves fordulóján *éja, éja, allalla!* kiáltozással, csapatszemlével és tűzijátékkal ünnepelte D'Annunziót. A Genovában torlódó nemzetközi élet sűrű tolongásában éktelen tülköléssel nyargalnak az autók. Az olasz sofförök nyughatatlan temperamentumát ismerve, arra gondolok, vájjon mennyi elgázolás, hány szerencsétlenség lesz még itten a konferencia bezárása előtt?

A Piazza Zeccan egy kapu fölött ez a fölírás: *Casa délia Stampa — a sajtó munkásainak az otthona.* Itt rendezték be a szükséges helyiségeket a világ minden részéből összesereglett újságírók számára. Két emeleten ezernél több újságíró kavargó, Közöttük feltűnően sok a szoknyába öltözött kollega. A világ valamennyi nyelve zümmög, kerreg, csilingel, selypít, dünnyög, nyikorog körülöttünk. A házban együtt minden elképzelhető kényelem: borbély, toilleszoba, fotográfus (aki a fényképező, riporterek képeit előhívja), posta, telefon, távíró (ahova a szélrózsa minden irányából összefut a megszakítatlan egyenes vonalak tömérdek sokasága). Buffet, kényelmes társalgó, tágas dolgozószoba, tömeghasználatra berendezett óriási íróasztalokkal, fürgén kopogó írógépekkel, A nagy világlapokat csapatosan képviselik itt a munkatársak. A *Times* hét tagú riportergárdáját *Nortcliffenak*, az angol újságkirálynak, jobb keze és titkárja, *Stead*, dirigálja. A *Corrière della Seranak* szintén hat vagy hét embere van itt: mindazok, akiknek a nevét színes és eleven riportokból ismeri Európa. A *Manchester Guardian* tudósítója *Kynes*, aki az antant-politikusok és újságírók közül legelőször — még a szerződések aláírása előtt — hirdette azt, hogy a Parisból diktált kegyetlen és ostoba békék Európa romlását és tönkretételét jelentik.

. . . Ha akkor meghallgatják *Kynes* igazságát, nem lett volna szükség Genovára . . .

(*A megnyitó ülés. — A Palazzo di San Giorgio — Az oroszok, a konferencia primadonnái. — Éles vita. — Lloyd George, Barthou, Facta, Csicserin, Wirth kancellár. — Facta, mint erélyes elnök.*)

Genova, 1922. április 10.

Az ünnepélyes megnyitó ülés napja . . .

A Piazza De ferraritól kezdve a Piazza Umberton keresztül végig a Via San Lorenzon rengeteg a tömeg. A katonakordon azonban a kíváncsi sokaságot a járdákra zsufolta: az úttest szabadon marad a delegátusok autói számára. A Via del Commercio-tól kezdve a Palazzo di San Giorgio bejárájáig már alig van szükség kordonra: errefelé csak nagyon kivételesen juthat el közönséges halandó. Csukaszürke borsaglieri katonák után ezen a részen díszruhás carabinieri frontok következnek: ezüst paszoniántos fekete uniformisok, pofoncsapott háromszögű sapkák, fehér, piros tollak pompájába öltözött nagyszerű legények, két-három lépésnyi távolságra egymástól úgy állnak, mint országút szélén az árokpartot jelző cövekek. Félig üres utcán pittoreszk színfoltok párhuzamos vonala, mely oda kanyarodik a Palazzo di San Giorgio tengerparti főbejárója elé. Itt a tengerparton vasúti raktárak, emelő daruk, kikötőberendezések tömkelegétől nem lehet látni a tengert: a Stazione Caricamenton vagyunk: a teherpályaudvar rácsos kerítése és a palota frontja közé beékelve négyszögű kis térség. Aránylag kevés ember: néhány fotográfus, mozioperatőr, rendező, detektív figyel a ragyogó carabinieri fiukkal együtt a delegátusok érkezését. Az ég borús. Az idő hűvös. Napot nem látunk. A Riviéra tavaszi hangulata tegnapról mára elenyészett körülöttünk.

A Palazzo di San Giorgio, a megnyitó ülés színhelye kétlaki épület. A tulsó, nyolcszáz esztendős része sötét, árnyas, komor gót palota. Ennek nincs köze a mostani konferenciához. Ez a másik front, amely elé a delegátusok autói gördülnek, renaissance-portálás, sima fál, egy emelet: az emeleten hatalmas négyszögű ablakok mögött van a díszterem. Ezen az oldalon a palota a sötét és ünnepélyes

gótika frappáns ellentéte, csupa derű és eleven szín: fehér mezőben okkersárga freskók, a főbejáró fölött sisakos Szent György-lovag lova hátáról a sárkány torkába meríti dárdáját. Jó szimbólum az itt Összejövő fényes gyülekezet számára, bárha ennek a konferenciának nehezebb a dolga, mint jó Szent György-lovagnak. Hiszen a szentnek csak ihétféjű sárkánnyal volt dolga, míg annak a sárkánynak, amelyik ma Európa húsát szagztatja, ezer meg ezer feje van. Nem is szólva arról, hogy ebben a gyülekezetben nehéz volna megtalálni azt az őszinteséget és céltudatos bátorságot, amely bizonyára megvolt a szentté avatott nemes lovagban. A konferencia tagjai közül igen sokan titkos barátságot tartanak fenn a sárkány egyik vagy másik fejével . . .

A delegátusok nyílegyenesen, törés nélkül emelkedő szűk lépcsőházban jutnak föl az első emeletre, a vesztibülön át a ruhatárba. A fehér márványlépcsőn piros szőnyeg, piros, lila kék színekben virító cserepes virág, a sarkokban babérfa és pálmafák zöldje. Egész a gairderobig jelzik előttük az utat a megmerevedett cövekek: az ezüst paszomántos, fekete díszbe öltözött csendőrök.

A teremben zsongó, zümmögő, kábító élet. A fehér falakon az ember szinte érzi a friss mész szagát. Két sorban egymás fölött sziena-vörös háttérrel öblöződő kerek fülkékben fehér márványszobrok: régi genovai dozsék, városi nagyságok. A földszinti szobrokat barnára mázolt üveges szekrények választják el egymástól: az üvegszekrények fölött nagy, négyszögű ablakon árad be a borús tavaszi nap opálos világossága, amely idebenn összekeveredik a mennyezetről lecsüngő csillár sárga fényével. Az újságírók tribünjét és a meghívott vendégeknek a tribün alatt elvesző széktáborát leszámítva, az egész terem betöltik a delegátusok részére beállított, zöld posztóval leterített, íróeszközökkel és papirosjvekkel teleszórt asztalok. Egy hatalmas nagy U betűt kell elképzelni, amelyik nyitott száját a közönség felé fordítja: a szembeeső oldalon a terem díszhelyén álló legnagyobb szobor: Battista Gramildi dozse mozdulatlan márványképmása alatt bőrös támlásszék Facta, a konferencia elnöke számára. A nagy U betűbe, alulról egy kisebb U betű

tolódik be zöld posztós asztalokból összerakva, Ez az U betű alsó, középső vonalán megszakad és keskeny bejárat enged a szűkreszabott középső térségbe, ahol három asztal áll a gyorsírók és a tolmácsok számára. A gyorsírók asztalánál egy fekete és egy rózsaszínű blúz: sztenografus kisasszonyok. A tolmácsok között is akad egy fehér női blúz. Ennek a hölgynek az a dolga, hogy a beszédeket angolul megismételje.

A megnyitás előtt pár perccel a delegátusok teljes számmal rajzanak az ülésteremben. Csak az oroszok hiányoznak. Facta olasz miniszterelnök halk hangon tárgyal a szomszédjaival. Nyugalmasított huszárezredesre emlékeztető, erőteljes és egészséges jelenség, szétálló, hosszú, fehér tömött bajusza van. Mellette jobbra Schanzer olasz külügyminiszter s Olaszország többi képviselője. Azután következnek Barthouval élükön a francia delegátusok. Factátál balra Romano Avezzana, volt washingtoni olasz nagykövet és a portorosei konferencia elnöke: utána Peano olasz pénzügyminiszter, majd a konferencia legszimpatikusabb és legkiemelkedőbb egyénisége: Lloyd George. Amikor az angol premier zömök, alacsony, elől nyárspolgárisan gömbölyödő alakja megjelenik a teremben, mosolyok és üdvözlések fogadják. Lloyd George ezt nyájasan és könnyed kedvességgel viszonzozza. Az entente urai annyiszor konferenciáztak együtt, hogy keresztül-kasul régi jó ismerősök. Lloyd George helyet foglal az egyszerű nád karosszékban, dus, gazdag ősz haja bohèmes keretbe fogja piros-egészséges, mosolyra hajlamos arcát. Az orrának finom, éles rajza van. feltűnően kicsi szája fölött ősz bajusz buja tömege. Szórakozottan ceruzát vesz a kezébe és az előtte fekvő papirosra rajzolgat. Azután egy félig elfojtott ásitással körülnez. A németek is itt vannak: itt ülnek egymás mellett: Wirth kancellár, hatalmas, erős, piros-pozsgás és nagybajuszos ember, azután Rathenau, aki rövidre nyírt, állán hegyben végződő szakállt visel. A németek közt feltűnően sok a szakértő. A különböző országok szakértői a delegációk apró szentjeivel együtt a külső zöld asztal és a terem fala között szoronganak. Legtöbbjének már

nem jutott ülőhely. Egyesek a nagy U betű két szarának a belső vonalán ülnek az asztalhoz háttal állított széken: Factával és Lloyd Georjge-zsal szemben az asztal belső oldala természetesen üres marad. A dózsoszobrok talapzatán jobbról-balról egy-egy fotográfus tapad a márványalakhoz. Az újságírók tribünjén a két sarkon két mozioperatőr áll fölvételre készen.

Az oroszok még mindig késlekednek. A teremben az emberek egyre sűrűbben nézik az órájukat. Végre pontosan három órakor utolsónak, mint ahogy ez a színpadon az operettprimadonnák szokása, színre lépnek a szovjet-delegátusok. Mozdás támad a delegátusok asztalánál, a közönség és az újságírók széksoraiban fölállnak az emberek és a nyakukat nyújtogatják hogy jobban lássák őket.

— Az oroszok! . . . Az oroszok ... — mondogatják harminc féle nyelven a teremben, miközben a moszkvai kiküldöttek átvergődnek a tömegen és a helyük felé tartanak. Mindannyian szalonkabátot viselnek és ez feltűnést kelt, mert bár a párisi béketárgyalások idején a redingót váratlanul újra előnyomult, hogy a konferenciákon elvesztett helyét visszafoglalja, a tanácskozó politikusok legújabbán ismét visszatértek a zsaketviselethez. Úgy látszik, ennek a híre nem jutott el Moszkváig, sőt a hír már a Visztulánál megakadt, mert az oroszokon kívül a lengyelek is redingotban jelentek meg a konferencián.

Tehát az oroszok. Elöl Csicserin, magas termetű, kopasz, vörösszőke kecskeszakált viselő ember, Joffe, alki egész szakállerdőt lenget a szalonkabát kivágása fölött. Azután éles ellentétül két simára borotvált arc: Litvinov és Rakovszky. Mögöttük egész ármádiája a szakértőknek: két nagyon csinos gépirókiasszonyt is hoztak magukkal, akik a hajukat fiúsan rövidre vágva viselik. Az urak gomblyukában piros szovjetjelvény.

A nagy várakozásokat kísérő mélységes csöndben Factának nincs szüksége arra, hogy az előtte álló csengőt megrázza, amikor az első üdvözlő szavakat mondja. Olaszul beszél.

Lloyd George indítványára Factát megválaszt-

ják elnöknek, ami a teremben erős tapsot vált ki. Facta elmondja a megnyitó beszédét. Ismét csak olaszul.

Most következik Lloyd George. Élénken, erősen gesztikulálva beszél. Az orgánuma nem valami erős és nem is csengő. Beszéd közben jobbra-balra fordul. Úgy látszik, ezt a mozdulatot a parlamentben szokta meg. Az angol delegátusok a nekik jobban tetsző kijelentéseket csendes, helyeslő morgással fogadják. A német delegátusok különös érdeklődéssel figyelik Lloyd George beszédét. Úgy látszik, Wirth kancellár nem tud angolul, mert a háta mögött a német urak közül egy tolmács lépten-nyomon a fülébe suttog.

— Azt mondhatná az ember, — mondja Lloyd George. — hogy aláírtak a békeszerződéseket, miért nincsen hát béke? Hát ez úgy van, hogy a falkában a kutyák még mindig nyugtalanoknak, mindig ugatnak. Ez csinálja a bajt!

Ez a nyíl — éles, hegyes nyíl, — a franciák felé szállott és szemmel látható meglepődést keltett a német delegátusok között. A franciák mozdulatlanra fagyott diplomataarcokkal hallgattak.

Lloyd George-nak egy másik talpraesett mondása. Ez is nyíl: azok ellen, akik a tömegindulatok labdáit, ahelyett, hogy eszközöket találnának a tömeg irányítására:

— Mindig azt mondják, hogy a közvélemény miatt nem lehet azt csinálni, ami jó volna. Erre én azt mondom: A közvéleményt vezetni kell és vezetni lehet.

Fekete őszbe csavarodó szakállal, az orrán cvikkerrel a francia delegáció elnöke, *Barthou* következik. Tipikus francia deklamáció; a mondatok végén kicsattan és elvékonyodik a szonor kellemes hang. Ez a színpadias előadás azonban éles ellentétben van a mondanivaló korrekttel, száraz, gondosan kimért szövegével.

A japán delegátus a japán diplomaták általános szokásával szakítva, franciául beszél. Igaz, olyan kiejtéssel, hogy a jelenlevők legnagyobb része azt hiszi, angol beszédet hall. Sőt teljesen angol szavakkal keveri a franciát. Egy alkalommal például ezt mondja:

— ... *la confence „mucsuel”* ...

Mondanivalójukat a szónokok papírlapról olvassák. Egyedül Lloyd George szónokolt szabadon, bár neki is voltak jegyzetei, amelyekbe időnként bepillantott. A hallgatóság számára azonban örök rejtély marad, hogy az asztalon szétszórt papirosszeletkéket milyen rendszer szerint válogatta ki s emelte a cvikkerrel fölfegyverzett szeméhez?

A felolvasások után következett a beszédek tolmácsolása. Az angol nyelvű fordítást az a fehérblúzos hölgy végzi, akit már észrevettünk a tolmácsok asztalánál. A franciát pedig egy tolmácsprimadonna, hangja lejtésére és 'hívását fontosságára büszke úriember: aki affektálva éneklie be a terembe az orrhangú szavakat, miközben *Facta és Lloyd George* orra előtt negédesen az elnöki asztalra dől. A sok tolmácsolás fárasztja a közönséget. Azok, akik az utolsó napokban hallatlan tülekedéssel szereztek meg a jegyüket, most belefáradva az egyhangú multságba, néha csak nehezen nyomnak el egy-egy ásitást. Ez a hangulat még árósebb lesz akkor, amikor a Wirth kancellár különben is hosszadalmas, húsz percig tartó beszédét egy Németországból idehozott tolmács hasonló alaposággal és hosszadalmassággal franciára és angolra fordítja. A német tolmács — ellentétben francia kollégájával, aki boldogan és büszkén lubickolt a raj a figyelő nyilvánosság középpontjában, — (szegény ijedt ember, a hangja remeg, kezében reszket a papiros. Följegyzésre méltó érdekesség: Wirthet beszéde befejezésekor erős és rokonszenvező tapsok kísérték.

Csicserin fölszólalását az előre várt, szenzációknak kijáró moraj fogadta. Mereven, szárazon, minden deklamálás nélkül olvasta föl a kijelentését. Igen halkán, nem valami kellemes, vékony kappanhangon beszélt. Hosszú, fekete alakja olyan volt a gyülekezet közepén, mint valami ijesztő, nyugtalanító fölkiáltójel. A közönség ezért csakhamar azt vette észre, hogy akármilyen fontos és érdekes lehet a szónok mondanivalója, az egész dolog nem érdekli, hiszen úgy is csak a lapokból fogja megtudni, hogy az orosz delegáció vezére mit beszélt tulajdon-

képen? Akik tehát már unatkoztak, ezt a szórakozásukat tovább folytatták. Csicserin a Lancia előadás befejezésével beszédét maga tolmácsolta angolul.

Ezután következett az ülés legérdekesebb és legmozgalmasabb része. Alig ült le Csicserin, föl-emelkedett helyéről Barthou és élesen, temperamentumosan tiltakozott a szovjetküldöttnek néhány javaslatára ellen. Csicserin konciliánsan és ravaszul válaszolt. És ezzel előre jelezte, hogy milyen taktikát fog követni a szovjet delegáció Genovában. A helyzet kényes, a levegő puskaporos. Egy pillanatra úgylátszik, már a megnyitó ülésen szétrobban az egész konferencia. A szónokok most, hogy nem köti őket az írott szöveg, élénkebbé és fordulatosabbá válnak.

Lloyd George valósággal elemében van. Komoly arccal kezdi, de csakhamar mosoly játszik az ajkán és átszap a tréfás iróniába.

„Csicserin” így emlegeti a szovjetdelegáció vezérét. Nem használja sem a „Mister” szót amit különben az angol diplomata-szokás csak angol emberrel szemben alkalmaz, sem a „Monsieur”-t, a mivel viszont az angol diplomata a nem angolokat szokták megisztelni. Ehhez a megszólítás-móddhoz Lloyd George beszéde egész folyamán ragaszkodik.

Az angol parlament viharos harcokhoz szokott nagy debattere ebben a felszólalásában temperamentumának széles skáláját végigjátssza. Beszéde nyugodtabb részleteinél félcsipőre tett kézzel áll, vagy a nyakában lógó fekete cvikkerzsinórt forgatja két ujja között. Időnkint azonban neki-melegszik: ilyenkor a nyomatékos szavaknál jobbfézőnek két ujjával bal tenyerébe csapkod, úgy hogy az néha valósággal csattog. Sőt ha különös fontosságot tulajdonít egy-egy részletnek, öklével a beszéd ritmusa szerint rácsapogat az asztalra.

Lloyd George után fölugrik Csicserin:

— Je dommande le parolé!

Facta hirtelen odahajlik szomszédjához. Schanzer külügyminiszterhez. Úgy látszik egy pillanat alatt megértik egymást, mert a fejükkel bólintanak és Facta mindjárt megszólal. Nem adja meg Csi-

cserinnek a szót. Ezt határozottan és erélyesen cselekszi meg. És nyomban bebizonyítja, hogy pártatlan elnök, mert Barthounak sem engedi meg a vita folytatását, áttér a napirendre: a különböző albizottságok megalakítására.

Mától kezdve már ezeké az albizottságoké a szó és a munka. Az is lehet, hogy újabb plenáris ülésre csak a konferencia berekesztésekor kerül a sor

(Facta lakosztálya a Palazzo Reáléban. — Egy rokonszenves államférfi. — Az egész konferencia házigazdája. — Optimizmus. — A szigorú referensek.)

Genova, 1922. április 15.

Interview Facta miniszterelnökkel, a genovai konferencia elnökével. Az audienciára kitűzött időben alig pár percig kell várnom a Palazzo Reale harmadik emeletén, egy fejedelmi pompával berendezett kis szalonban.

— *Sua Eccellenza La aspetta!* — jelenti egy komoly, feketébe öltözött ajtónálló. És kitarul előttem egy fehérszárnyú ajtó, amelynek a küszöbén ml *Facta* lakosztálya kezdődik.

— Ezekben a szobákban szokott megszállni a királyné, ha Genovába jön! — figyelmeztetett előre a miniszterelnök egyik titkaira.

Szeretnék nyugodtan körülnézni, de nincsen rá időm. Három egészen kis helyiség nyílik egymásból és a fehér ajtófélfákkal keretezett ajtónyílásokon keiresztül látom, hogy Facta miniszterelnök a negyedik szobácska közepén áll és várakozik rám. Csak a pillanatfotográfia gyorsaságával rajzolódik le az emlékezetemben egy kis sárga szalon, ahol négy vagy öt komoly és szigorú tekintetű úr aktatáskával a hóna alatt várakozik arra, hogy a miniszterelnök fogadja őket Most egy piros selyemtapétás szobácska következik, márványkandalló, a kandalló párkányán porcéllánvázák, a fal mellett hatalmas, széles rézagy, a vörös ágytakaróra odavetve egy fekete felöltő és egy kerek, kemény kalap. A harmadik helyiségben sietős kézszorítás *commandatore Ferrar*

ris-szal, *Facta* titkárával, aki bemutat a küszöbre lép és kedves, barátságos mosollyal kezét nyújtó miniszterelnöknek. Az ajtó bezáródik. Legfelsőbb kabinetiében együtt vagyok az olasz kormány fejével és a konferencia elnökével.

Ez a szobácska talán a legkisebb mindazok köiöct, amelyeken keresztül jöttem. Ragyogó arany-sárga tapéta a falon, iratokkal bőven megrakott kisesi íróasztal, karosszék, még egy szék az íróasztal keskenyebb oldalához állítva; régi mesterek megfeketedett képei a faion. Körülbelül ez az egész. Azon gondolkozom, ebben a kicsi szobában hogy fogad *Pacta* egyszerre kettőnél több látogatót?

Ott ülünk egymással szemben az íróasztal mellett és már az első szavaknál úgy érzem, eltűnik mindaz a merev feszélyezettség, ami az ilyen kihallgatásokat jellemzi. Az az államférfi, akinek a személye ma a genovai konferencia alkalmából a világ érdeklődésének központjába került, a legbájosabb és legközvetlenebb öreg gavallér a világon. A szemét és az ajkát kell meglátni mindenekelőtt, ha az ember először találkozik vele. A szeme: föltűnően világoskék, kicsi, hamiskás, csillogó és nyíltan a mások tekintetébe kapcsolódó szem. A nézése olyan, minthp. tulajdonosa mindig valami nagyon kedves, nagyon vidám, nagyon mulatságos dologra gondolna. Ezt az impressziót még teljesebbé teszi a miniszterelnök szája: mosolygó ajak fölött két vastag, ősz bajusz torzonborzan kedélyes pamacs. Az arczíne: piros, egészséges. Félhosszúra nyírott őszülő hajsálai a fejbúbján kerek tonzúráat hagynak üresen. Termete inkább alacsony, mint magas, zsakett-kabát van rajta, a mellényén hosszú régidivatú aranylánc fűződik keresztül, amelyről tíz vagy húsz apró aranypénz csüng egész fűzérben. A miniszterelnök beszédközben, ezekkel az aranypénzekkel játszik.

Kellemesen meglepődik, amikor saját nyelvén szólítom meg, részletesen kikérdez, hol, mikor tanultam meg olaszul? Azután egyszerre, anélkül, hogy külön kérdést kellene hozzá intézennem, a sokszor meginterwiewolt politikus gyakorlatával így nyilatkozik:

— Az egész világgal szemben *éreztek annak*

a felelősségnek a nagyságát, amelyet a konferencia előkészítésével magunkra vállaltunk. Nekünk kellett gondoskodnunk arról, hogy ez a konferencia összeülhessen és semmiféle hiány vagy mulasztás ne veszélyeztesse annak a rendkívüli és nagyszerű céljait. Már az esemény nagy jelentőségére tekintettel is azon voltunk tehát, hogy nagy és alapos előkészítéssel organizáljuk az egésztest s vendégeinkről lehetőleg tökéletesen gondoskodjunk. Nagy örömmel állapítjuk meg, hogy vendégeink, — saját kijelentéseik szerint — meg vannak elégedve a konferencia rendezésével.

Mindezt a jó, kedves házigazda természetes könnyedségével mondja. És azt hiszem, ha egyetlenegy szót keresünk, ez a szó: „házigazda” jellemzi legjobban és legteljesebben a konferencia elnökét. Nemcsak, Olaszország hivatalos képviselőjében, de a maga személyében is a saját vendégének tekinti itt a konferencia minden egyes résztvevőjét s úgy érzi, az ő vállán nyugszik az a gondoskodás, hogy mindenki jó és kellemes emlékekkel térjen vissza hazájába. Közvetlenül az iránt érdeklődik, hogy mi újságírók hogyan vagyunk szállásainkkal megelégedve, azután így folytatja:

— Bizom benne, hogy *a konferencia jó eredménnyel fog záródni.* Bizonyos, hogy a konferenciára váró nagyszerű munka még hosszú tárgyalásokat igényelhet. Azonban már ma is meg lehet állapítani egy eredményt: *a különböző szembenálló felek között létrejött az érintkezés, holott az még nemrégiben lehetetlennek látszott.*

A hosszú interview többi része is hasonlóan optimista. Facta derűs, barátságos arcával egyébként azt hiszem, nagyon bajos is volna pesszimista módon nyilatkozni.

Utolsó hozzá intézett kérdésem így hangzik:

— Mi a véleménye Excellenciának Olaszország és Magyarország egymáshoz való viszonyairól?

— Olaszország szilárd elhatározása, hogy a maga erejét teljesen a megbékélés és a régi jóviszonyok helyreállításának az érdekében érvényesítse. Nem kételkedem tehát abban, hogy ez az irányzat Magyarországgal szemben is célhoz fog jutni. Biz-

tosíthatom Önt arról, hogy *Olaszország a barátság és a kordialitás érzelmeit fogja érvényesíteni Magyarországgal való viszonyában.*

Beszélgésünk utolsó részében már több ízben ránk nyitotta az ajtót a miniszterelnök titkára. Nem akartam tovább rabolni őexcellenciája idejét, ezért elbúcsúztam tőle.

— Kérem, — mondotta szeretetreméltó kedvességgel a miniszterelnök — a jövőben is, ha valamilyen fölvilágosításra van szüksége, forduljon bizalommal hozzám! Azt hiszem, *a konferencia munkája még csak a jövőben fog érdekesen kialakulni!*

Hálásan megköszöntem ezt a lekötelező kedvességet. A szomszédos szobában hóna alatt az impozáns módon vaskos irattáskával már fenyegető komorsággal vonult föl az az öt úriember, akirel az előbb találkoztam. Kíváncsi vagyok, egyszerre öten és ilyen nagyon komolyan hogyan fértek el a miniszterelnök szobájában? Egy dologban azonban bizonyos vagyok: a világon nincsenek olyan szigorú referensek és nincsenek olyan komoly államügyek, amelyek zavaró hatással lehetnének *Facta* miniszterelnök filozófus nyugalma és arra a derűs mosolyra, amelyik egyszerre világít és melegít derűs kék szeméből és torzonborz bajusza aljáról.

(A konferencia húsvéti szenzációja. — Amiről senki sem tudott. — A német—orosz szerződés megkötése. — Az izoláltak egymásra találtak. — A Casa della Stampa szenzációs napja.)

Genova, 1922. április 17.

A húsvéti ünnepek esőt, hideget, őszi szürkeséget és unalmat hoztak az olasz Rivierára. A konferencia elnöke: *Facta* elutazott Rómába. A kommunikék jelentése szerint húsvét másodnapján *Schanzer* olasz külügyminiszter „*intim ebédre*” hívta meg *Lloyd George*-ot családjával együtt *Corniglianóba*, a pálmaligeti paradicsomi környezetében fekvő *Castello Raggióba*. A hivatalos jelentések azt is megemlézték, hogy *a házúrnoi tisztet ezen a zártkörű ebéden Schanzerné asszony és Schanzer*

kisasszony töltötték be, az angol miniszterelenök pedig jól érezhette magát az olasz külügyminiszter családi körében, mert ebéd után négy óra harminc percig időzött a Castello Raggióban. A Casa della Stampaban, a világ minden részéből összesereglett laptudósítók hírbörzéjén a két ünnepnap alatt a vidéki kaszinók nyugodt és kedélyes unalma terjengett. Vasárnap délután egy hivatalosan szervezett kirándulásra vitték el a hírlapírókat Rapallóba, itt végignézetek velők egy vidéki nívójú iparkiallítást, ahol savanykás keserű olasz pezsgő mellett a rappallói polgármester üdvözölte őket. A kirándulást, amelyet zuhogó zápor kísért mindvégig, ötórai tea fejezte be egy előkelő hotel halljában, shimmyvel és képeskártyák címzésével fűszerezve . . .

Körülbelül ugyanabban az órában, amikor a Rappallóba összecsisztított újságíróknak az első csésze teát fölszolgálták, a tőzsomszedságban, Santa Margberiában egy autó állt meg a Hotel Imperial előtt. Az autóból *Rathè nau* német külügyminiszter szállt ki, két másik német úr kíséretében. *Monsieur Csicserin* után érdeklődtek s az orosz delegáció vezetőjével elzárkóztak a szálloda egy kis szalonjában. Rövid ideig maradtak. Újra autóra ültek és elrobogtak Genova irányában. Közben azonban történt valami: aláírtak az orosz—német megegyezést. A Casa della Stampaban a Rapallóból visszatérő újságírókat már tálalásra készen várta a szenzáció. És most, húsvét hétfőjén a késő éjszakai órákban megint olyan a Casa Della Stampa, mint volt a legizgalmasabb első napokban: minden Íróasztal körül minden helynek dolgozó gazdája van, nyolctíz írógép jégeső-kopogása közben nyugtalan, izgatottan vitatkozó hangzavar, a sárga egyenruhás, sárga sapkás telefonboyok percenként bekiáltják a hemzsegő, kavargó, hullámzó, siető, rohanó zűrzavarba a nagy világlapok címeit . . . Róma, Paris, Brüsszel, Basel, Berlin külön dróton keresztül keresi a kiküldött tudósítókat, hogy minél gyorsabb részletes információt kapjon a szenzációs eseményről.

Könnyű megérteni, az oroszok és a németek hogyan érkeztek meg idáig. *A nagy államok közül ők ketten voltak a népek nagy gyülekezetében a félre-*

tolottak, a görbe szemmel nézett idegenek. Helyet kaptak a különböző bizottságokban, az orosz és a német delegátusok ugyanegy asztalhoz ülhetnek le az antant-nagyhatalmak képviselőivel. Joguk volt arra, hogy a cannesi határozatoknak megfelelő keretek között indítványokat és ellenindítványokat tegyenek. Ezzel azonban vége. Amint a zöldsztaltól fölálltak, egyszerre érezniök kellett a nagy izoláltságukat és magukraagyatottságukat. (Ezt nekünk meg kell értenünk, mert mi is ezt érezzük itt, magyarok.) Tehát észrevették, hogy egyedül vannak, tudták, hogy *Genovában ma minden jelentős dolog¹ nem a tanácsstermek nyilvánossága előtt, hanem a zárt fal között tartott diplomata-tanácskozásokon történik.* A francia befolyás újra a vezető antant-hatalmak külön döntésével akart irányt szabni a világ sorsának. Külön-külön izoláltságukban *németeknek és oroszoknak meg kellett találniok egymást:* a konferencia asztalára váratlanul oda dobott hűsvéti tojás, a Santa Margherittában óvatos titokzattal előkészített szenzáció az antant titkosdiplomáciájának adta meg a választ.

(A vörös szeminárium. — Bolsevista szabadelőadások az újságírók számára. — Litvinov—Rakovszki. — Az orosz középosztály tragédiája.)

Genova, 1922. április 22.

Csicserin, Krasszin az orosz delegáció legtöbb tagjával egyetemben külső megjelenésükben olyanok, mint a rosszul szabott kaiser-kabátba öltözött német professzorok. Lenin és Trockij távollétében ők a szovjet-hitvallás dalai lámái. Komolyak, zárkózottak és tekintélyesek. A szovjetdelegáció két másik tagjának: Litvinovnak és Rakovszkynak jut az a szerep, hogy az érintkezést a sajtó munkásaival állandóan közvetítse. Litvinov inkább csak mint rendkívüli szám szokott föllépni. Rakovszky azonban, akinek a megjelenésében van valami a rokonszenves svihákokból, alaposan kihasználja az alkalmat: nem múlik el nap, amit föl ne használna a szovjetigék hirdetésére és ezek az újságírók számára tartott, délután hat órákor kezdődő konferánszok —

már furcsaságuk miatt is, — meglehetősen érdeklődés tárgyai a Casa Della Stampaban.

Ezidőszerint a Hôtel de Gênes első emeletén tágas szállodaszobában tartják az ilyen szovjet-semináriumokat. Egy hatalmas tükrös spanyolfal teljesen eltakarja az alkovban meghúzódó ágyat, a mosdóasztal azonban szabadon maradt és elárulja, hogy ez a kis szalon egyúttal hálöhelyiségül is szolgál. A luxushotelek szokott vásári fényűzése: sok lakkozott fehérség, aranyozás, tükör, ciráda és más miegyéb. A közepén asztal, köröskörül székeken, kanapékon, a kezükben jegyzőblokkal az újságírók. A német-orosz szerződés másnapján én is megjelenök a szovjetkonferanszon. Az informálás tiszte ma elsősorban *Litvinové*. Flegmatikus, nehéz mozgású, határozott beszédű, középkorú ember; homlokán már erősen kapaszkodik fölfelé a kopaszság. Bajuszát, szakállát borotválja, szürke utcai ruhához puha barna inget és kék nyakkendőt visel. Bejön, bemutatkozik, a közelében álló néhány úrral kezet fog, leül az asztalhoz, cigarettára gyújt és egyenletes, mesélő hangon angolul adja elő a mondanivalóját. Egy cvikkeres kisasszony — ellenőrző szovjet hivatalnok — melléje telepszik és szorgalmasan stenografál.

Bresztlitovszknál kezdi, azután megemlíti a Mirbach-esetet, amelynek az lett a következménye, hogy a császári Németország megszakította a szovjettel az összeköttetést. A német forradalom után azonban Berlin és Moszkva újra fölvtették a diplomáciai összeköttetést, ami azt jelenti, hogy *Németország de jure elismerte a szovjetkormányt*, amelyik ma egyedül alkalmas arra, hogy Oroszország területén a rendet fönntartsa és a központi hatalmat gyakorolja. Oroszországgal szemben így Németország helyzete egészen más, mint a többi európai államé, ezért semmiféle alapja nincs azoknak a kifogásoknak, amellyel a rapalloi szerződés megkötését fogadták. Itt megjegyzi:

— *Mister Rathenau talán jobban tette volna, ha Berlinben aláírja a szerződést, de ez nem jelent nagy különbséget.*

Litvinov befejezte az előadását. Egy kis szünet következik. Litvinov megkérdezi:

— Van-e az urak közül valakinek kérdése?

Az egyik angol újságíró kíváncsi valami lényegtelen részletre, *Litvinov* ugyanazzal a ezenvtelenséggel, ami egész előadását jellemezte, erre a kérdésre is megfelel. Újra szünet. Azután *Litvinov* nehézkesen fölemelkedik a helyéről:

— Ha az uraknak nincs egyéb kérdezni valójuk, engedjék meg, hogy elbúcsúzzam!

Ugyanazon az ajtón, amelyen eltűnik, most *Rakovszky* lép be a szobába. Az arcát ő is simára borotválja, homloka neki is erősen kopaszodik, ő is szürke ruhát visel, ugyanolyan korú ember lehet, mint *Litvinov*, egyébként azonban tökéletesen más jelenség. A mozgása könnyű, elegáns, egész föllépésében van valami fölényesen arisztokratikus, ami nehezen volna összeegyeztethető a szovjet képviselével, ha nem párosodnék cinikus rafinériával. Finom, mozgékony arcáról sugárzik az intelligencia s egyben a ravasz körmönfonság. Vékony, kissé tögyeszteit ajkaszelte egy-egy imondatnál enyhén grimaszra húzódik. Szép, folyékony francia nyelven beszél és meglátszik rajta, hogy szívesen foglalkozik az információ adás diplomatikus tisztjével.

Élénk, ügyes dialektikával ő is a német—orosz szerződést magyarázza. Különösen élénk és bőbe: szédü lesz. amikor megcáfolja azt a hírt, hogy Oroszország és Németország a háttérben titkos katonai konvenciót is kötöttek.

— *A legnagyobb örültség volna a mi részünkről* — mondja — *ha akkor, amikor Genovában Európa békéjének biztosításáról tárgyalnak, ilyen megállapodással akarnánk keresztül húzni a számításokat.*

Ezután finom fordulattal igyekszik learatni azt az erkölcsi előnyt, amelyet a német szerződés Szovjetország számára jelent. Szerinte *a németek, mint praktikus emberek nem kötötték volna meg ezt a szerződést, ha a szovjetkormány nem nyújtana teljes garanciát az idegen tőke számára.*

Következnek a kérdések. Néhány jelentéktelen kérdés és válasz után megszólal egy fiatal cvikkeres kolléga:

— Amint mi tudjuk, *ma is éles ellentét van az orosz intellektuellek és a szovjetkormány között.* Általános érdek fűződik ahhoz, hogy erről az ellentétről is halljunk valami fölvilágosítást.

— Orosz menekült! — súgja a fülembe a szomszédom és fejével a cvikkeres fiatalember felé int.

Rakovszky ajkaszéle gúnyos és fölényes mosolyra görbül. Ránéz a 'kérdezőre, azután így felel:

— Erről mondhatok egy pár szót, bárha azt hiszem, nem szükséges, hogy részletekbe bocsátkozzam. Az intellektuellek egy része a szovjeturalom bekövetkezése után úgy érezte, hogy az új rend az ő háttérbeszorítását jelenti s ezért bojkottált bennünket. Azt hitték, hogy a szovjeturalom legfőlebb néhány hónapig tarthat. Ebben csalódtak. Három éven keresztül a legélesebb küzdelmet folytatták ellenünk, benne voltak minden ellenforradalomban. Most azonban már ennek vége van, a régi rezsim sok értékes embere csatlakozott hozzánk, a Kolcsakkormányának egyik volt minisztere például most velünk dolgozik.

Most az orosz emigránson volt a sor, hogy gúnyosan és keserűen mosolyogjon. Rakovszky nyugodtan szippantott a cigarettájából és körülnézett, várva az új kérdéseket. Több kérdés nem volt. A megtiport, kiirtott, jogaiból kifosztogatott orosz intelligencia sorsa így intéződött el a Hôtel de Gênes demimonde pompával ragyogó szobájában két cigarettaszippantás közben . . .

(*Az olasz király Genovában. — A királyi váró
Piazza Zecca. — Nyitott autón ázik a király.*)

Genova, 1922. április 22.

Kora reggel — ami későn kelő ember számítása szerint nyolc órát jelent, — ágyüdörgés ébreszt föl az álmomból. Tudom, mit jelent: *őfelsége Vittorio Emanuele III. hajója most futott be a kikötőbe.* Nyugodtan befordulok a másik oldalamra és

alszom tovább. A rendezőség mindössze húsz jegyet bocsátott a konferencián jelenlevő újságírók rendelkezésére, ezeket pedig kiosztották a hivatalos távirati ügynökségek között. Többi hétszáz és egynehány kollegámmal egyetemben. Tehát le kell mondanom arról, hogy jelen lehessenek a partraszálláson és az ünnepeken.

A véletlen azonban sokkal előzékenyebb volt irántunk, mint a kongresszus rendezősége. Mégis alkalmunk volt arra, hogy lássuk a királyt. Délután két és három óra között kétszer is itt vonult el a Piazza Zeccan, a Casa délia Stampa előtt. Érkezett a kikötő felől, ahol a hajója földézetén ebédelt és a Via Cariolin befordulva, elhaladt a Municipio felé. Azután egy óra múlva visszatért a hajójára, amelyik azóta már útban van vele Sicilia felé. Ott talán megtalálja a kék eget, a napot, a tavaszi meleget, amit mi szegényeink már tíz nap óta dideregve nélkülözünk itt az olasz Riviérán . . .

Ólomszürke, nehézkesen súlyosodó fellegek alatt, szitáló őszi esőben folyt le az egész parádé, amelyet kényelmes páholyból néztünk végig a sajtóház egyik emeleti ablakából. A Piazza Zeccat már háromnegyed órával előbb gondosan elzárta a katonai kordon, úgy hogy a szabálytalan formájú kis térségen nem is csoportosulhatott nagyobb tömeg. Csak a meredeken hegynek szaladó mellékutcákból szivárognak a térre a Salita di San Nicolosion keresztül a kíváncsiak. *Rohamsisakos, csukaszürke ruhás sorkatonák sűrű sorban dupla kordont állnak:* egyik katona válla a másikat, egyik sor háta a másik sor mellét éri. A katonai egyenruhával rajzolt szürke vonal mögött öt-hat sorban ágaskodnak egymás mögött a kíváncsiak. Az üres úttestet körülfonó emberszalag mögött a tér csaknem üres, néhány ittrekedt autó és bérkocsi, egy nagy társzeker, amelyet tribünnel használnak föl az élelmesek. A Salita di San Nicolosio kérdőjel formában hajló vonalán három egymás fölé emelkedő köfalas terrazon három foltban kíváncsi nézők csoportja. Ez szolgáltatja a karzati publikumot. Az egész képnek festői keretet ad az arénaszerűen emelkedő városrész, ahol egymás hegyére, hátára tolnak a zöld zsalugáteres, lapos tetejű olasz

házak. Ünnepi lobogódísz, amelyhez hasonlólt a kongresszus megnyitása óta nem látott Genova. Szemközt az egyik ház első emeletén véges-végig minden ablakban kék drapéria. Az ablakok azonban üresek. A páholypublikum még ráér arra, hogy helyét elfoglalja.

Közben megered az eső. Az a sűrű, konokan szemetelő komisz eső, amelyik napok óta üldöz bennünket s már az idegeinket marja. A szürke katonaszalag háta mögött három-négy sorban kinyílnak az esernyők. És nedvesen fekete esernyőgombák burjánoznak föl a San Nicolosio hármasszteraszán és a sűrűn benépesedett társzekéren is. A társzekéren a sok fekete esernyőgomba között mint valami mérgeges exotikus virág bomlik ki egy fantasztikus méretű vörös paraplé. Aztán hosszabb szünet. Az esernyőkről a katonák nyakába csorog a víz. Türik szegények mozdulatlanul. A szabadon tartott útvonal belső oldalán vállukon átvetett és egész mellükön átfekvő azúrkék szolgálati szalaggal a csapatparancsnokok. Közöttük vörös szegélyű fekete frakkban; bőségben túlradó ezüst paszomány és kék-piros tollak felhője alatt elvesző háromszögű sapka paradicsom-madár színpompájában egy carabinieri-tiszt. Állják az esőt hősiesen. Csak a csendőrtiszt fején konyulnak le a megázott tollak szomorúan.

Tömegmoraj, nevetés, füttyülés és hallózás a Villa Cairoli felől. A multság átterjed a Piazza Zeccara: a sűrű kordon sövénye közé zárva egy kis fekete kutya fordul be a sarkon s ijedten elnyargal a kikötő felé. Pár perc múlva megújul a füttyülés, nevetés, a kis kutya rémulten rohan vissza ugyanazon az úton. Bizonyosan a gazdáját keresi. Mindjárt ezután vigyázó jelt fújnak a kürtök. A szemben álló négyszeres katonasor fegyverét maga elé tartva feszés szoborállításba mered. A hegylejtő meredekéről zugutcák szájából futva nyargalnak elő az elkésett kíváncsiak. A zöld zsaluk köröskörül kivágódnak. Az ablakok emberfejekkel telnek meg. A szembeeső sarkon harsogó réztrombitákon a Marciallandulóba, az olasz Rákócziba fog a katonabanda. A kis fekete kutya halálos kétségbeeséssel fordul be

ismét a sarkon és eszeveszett vágatással igyekszik a kikötő felé. Taps, evivva, kendőlobogtatás. Nyitott zöld katonai autóban a térre érkezik a király.

Csak egy pillanat, amíg látom; csukaszürke egyenruha rajta, széles ernyőjű olasz katonai sapka alatt vaskos ősz bajusz, borotvált áll. Az éljenző tömeggel szemben folyton hajlong, szalutál, a kezével integet. Mellette feketében, a fején cilinderrel Facta miniszterelnök. Az emeleti ablakokból virágot szórnak. A király autója sokkal messzebb van, semhogy a virágok elérhetnék. A Via Carioli szűk kanyarodójánál azonban egy újabb virágzuhatag úgy ereszkedik le a király autójára, mint egy pillangóraj. Azzal már el is tűnt a szemünk elől. A menet többi része egy csomó csukott autó unalmas sora, már nem érdekes.

Egy óra múlva fordított irányban pereg le előttünk ugyanaz a látványosság. A sűrű esőben a király és fekete cilinderében a miniszterelnök már másodszor áznak végig a hosszú útvonalon. A kép most teljesebb: a király autója körül biciklis rendőrök rajzanak, aztán lovas carabinieri csapat következik, amelyik a fekete-ezüst-piros-kék színek bőségében úgy húzódik az autó után, mint egy viráguszály. Majd kék inges éneklő fascisták, színes sapkás diákok következnek.

Talán tovább is van. Azonban egyszerre minden érdeklődés elfordul az ablakoktól: híre jön annak a szigorú jegyzéknek, amelyben Barthou a német—orosz szerződés ügyében a németeknek válaszolt.

— A franciák fölrobbantják a konferenciát!
— kiáltja egyik kollega. A másik pedig hozzáteszi:

— Úgy látszik, csak azért vártak velem mostanig, mert az olasz királynak időt akartak engedni arra, hogy még együtt találja a konferenciát!

Ami igaz lehet. Bizonyos, hogy — ami a jövő kilátásait és a várható eredményeket illeti, — ma itt megint mindenki nagyon pesszimista módon ítéli meg a konferenciát.

(Látogatás Constantin Skirmunt lengyel külügyminiszternél. — Egy óvatos diplomata. — A hivatalos lengyel politika ragaszkodik a trianoni határokhoz.)

Genova, 1922. április 25.

Constants Skirmunt, Lengyelország külügyminisztere a genovai konferenciára kiküldött lengyel delegáció elnöke, ma abban a kitüntetésben részesített, hogy fogadott és interview formájában a *Pesti Hírlap* útján nyilatkozott előttem a magyar közvélemény számára.

Skirmunt miniszter öszülő, féloldalra fésült hajával, karakterisztikus, simára borotvált arcával előre hajló állával érdekes férfitípus. Nyugodtan, hal-kan, gondos megfontolással beszél, pontosan tudja, mit akar és egy szóval sem mond többet vagy kevesebbet, mint ahogy ezt éppen szükségesnek találja.

Minden szavából kiérzem: a volt cári államférfi, aki a háború alatt a központi hatalmakkal szemben ellenséges indulatú párisi lengyel komité tagja volt, aggodalmas gonddal vigyáz arra, hogy semmi olyasmit ne mondjon, ami a hivatalos francia politika és a kisantant ízlése ellen volna. A nagyon érdekes beszélgetés során első kérdésem ez volt hozzá:

— *Mi a véleménye kegyelmes uramnak Közép-európa mai helyzetéről és jövőjéről.*

— Bizonyos vagyok benne, — válaszolta a külügyminiszter, — hogy *Európának ez a része úgy politikai, mint gazdasági tekintetben gyors fejlődésnek fog indulni.* Igen: ebben a tekintetben én határozottan *optimista* vagyok. Mindazokra a nehézségekre, amelyekben ezek az országok sínylődnek, közöttük a pénzügyi nehézségekre is meg fogják találni a gyógyulás eszközét. Hitem szerint *Közép-európa államai között békés együttműködésnek kell kifejlődnie.*

Közbevetőleg itt megjegyeztem, hogy tudtommal Magyarország részéről eddig is mindig bizony-ságot adtunk arra, hogy készek vagyunk erre a bé-kés együttműködésre és nem rajtunk múlt, ha az eddig; még nem jöhetett létre, hanem azon a bizal-matlanságon, amely a szomszédos államok részé-

ről Magyarországgal szemben megnyilatkozott. Hozzátettem, hogy Lengyelországnak, miután egyformán élvezi Magyarország és a kisantant államok rokonszenvét, nagy szerepe lehetne ennek a bizalmatlanságnak az eloszlatásában.

— Ebben a tekintetben annyit mindenesetre kijelenthetek, — felelte a lengyel külügyminiszter, — hogy *mi a meglevő viszonyok változatlanságának az alapján állunk* s ezen az alapon dolgozunk Középeurópa valamennyi államának a boldogulásán. Ha ebben a szellemben valamit tehetünk, erre teljes készséggel hajlandók vagyunk.

„A meglevő viszonyok változatlansága” — ezt a pár szót Skirmunt különösen hangsúlyozza és egy kis szünetet tart utána: megvárja, hogy pontosan lejegyezzem a blokkomba. Óvatossága megkétszereződik, amikor azt kérdezem tőle, mi a véleménye *a lengyel-magyar viszony jövődöbeli alakulásáról?*

— Az imént már érintettem ezt a kérdést, amikor azokról a szolgálatokról beszéltem, amelyekre Lengyelország szívesen hajlandó Középeurópa helyzetének a javítása érdekében. Ehhez most hozzáfűzhetem, hogy a múltban *a két ország között tradicionális volt a rokonszenv s a lengyelekben ma is meg van ez az érzés*. Azonban tisztázni kell azt, hogy milyen alapon dolgozhatunk és a jövő jó viszonyunk milyen keretek közt fejlődhetik tovább? *Ez az alap: a létező szerződések alapja; azzal a Magyarországgal kell együtt dolgoznunk, amelyik ma létezik.*

Tudomásul veszem: a mai lengyel politika csak azzal a Magyarországgal hajlandó együtt dolgozni, amelyik belenyugszik a trianoni végzetbe. Mialatt sorát ejtjük az interview további folyamán szóba kerülő kérdéseknek, az eszem azon jár, hogy egészen másféle nyilatkozatokat hallottam és másféle hangulatot tapasztaltam két esztendővel ezelőtt, amikor Lengyelországban jártam. Hogy jnondita Patek?

— Wenger, polák dwa bratanki!

És mit mondott Ivaszkievics aki arról beszélt, hogy közös ellenség ellen fogunk együtt ma-

sírozni? Tempora mutantur et nos mutamur in illis! Vagy csak a politikusok változnak, a nép hajlandósága megmarad és megmutatkozik akkor, amikor kenyéértőzésre kerül a sor?

Lehet. Én azonban szomorúan és csalódottan jöttem el Skirmunttól.

(Ahol Európa sorsát tárgyalják. — A Palazzo Reale. — A tárgyalóterem. — Ülés előtt. — A konferencia megkezdí napi munkáját.)

Genova- 1922. április 26.

Egy délelött a Palazzo Reáléban, ahol a bizottságokra és albizottságokra oszlott konferencia munkáját végzi.

Olyan napokon, amikor a Palazzo Reáléban ülések vannak, végig a Via Balbin egymástól tíz lépésnyi távolságban vörös paszománnyal szegélyezett fekete frakkok díszruhájában carabinieriok sorfala áll. A vasúti állomás előtt, a téren a Piazza Aquaverden a Columbus-szobor közelében, lovas katonák. Parádé és egyúttal óvatosság: *Olaszország valószínű kis hadsereget mozgósított a konferenciára érkező delegátusok védelmére.* Minden olyan hotel előtt, ahol valamelyik delegáció kapott szállást, díszőrség. És pedig nemcsak a városban, hanem a környéken is, ahol delegátusok laknak, a kapuban ott állnak a festői egyenruhájú carabinieriok és mindenkit igazoltnak, aki abba a szállodába be akarja tenni a lábát. Ugyanígy minden vasúti állomáson Peglitől Rapalloig, sőt végig a vasútvonal mentén, egy-egy alagút bejárájánál, vagy valamelyik hidacsánál teljes fegyverzetben *posztol egy katona és vigyáz . . .* Mire vigyáz? Miért, kivel szemben kell féltetni bennünket? Késő éjjel, amikor az ember Nerviből, vagy Santa Margheritából a kényelmes bőrfotelekkel bútorozott termes kocsiban Genova felé siklik, a vonat menén támadó világosságban föl-fölbukkan egy-egy ilyen tisztelgő állásba merevedett őrszem. És nem tudnám megmondani, kellemetlenül izgató vagy megnyugtató hatás-sal van-e az emberre az, hogy ennyire féltik?

Bizonyos azonban, hogy csendőrök, rendőrök, katonák és kalauzok, mindazok, akikkel az embernek dolga lehet, rendkívül kedvesek, előzékenyek és figyelmesek, mihelyt az igazolványainkat meglátják. *Conferanza!* — ez ma olyan varázsszó Genovában, amelyik sohasem téveszti el a hatását, minden ajtót megnyit, minden arcot mosolygásra készítet, egyszerre szolgálatkészsé és kedvessé teszi az embereket.

— *Conferanza!* — mondja az ember a Palazzo Reale kapujában. És merev szalutálással sietve utat nyit előttünk a díszörség: Genova a legszebb (renaissance paloták és renaissance-udvarok városa. De talán mind valamennyi között legszebb: a Palazzo Reale. Széles kocsibejárón keresztül érkezünk a finom poronddal teleszórt udvarra. Ma két vagy három bizottság tartja az ülését, amit idekűnn az jelez, hogy az udvaron sűrű sorban állanak a kék alapon ötágú fehér csillaggal jelzett autók. Négy-szögű udvar. Az udvart három oldalról nemes árnyú, egyszerűségében is pompás öreg palota zárja körül. A két udvari szárny egy, az utcai front két emelet. Lapos tető. Etruszk vázák sinea-vörös színére emlékeztető falak. Fehérségükben messzire derűsen világító, tág íves ablakok. Az udvar negyedik oldalán oszlopcsarnokos nyitott folyosó. Ezen keresztül érkezünk a palota kertjébe. Óriási pálmafa a középén, amelynek a rovátkás törzse olyan vastag, mint otthon egy öreg diófáé vagy gesztenyéé. A Palazzo Reale ereszéig emelkedő törzsről gazdag örökzöld csokorban omlanak le a három méteres buja levelek. A fa körül virágos¹ ágy, a közelben halk nessel permetező szökőkút. Virágzó oleanderfák. A palota kertre néző ablakait sárga virágját hullató futóakác fonja körül. A kert végén alacsony kőfalon keresztül lelátok a Piazza Statutura, ahol nyílt piacon nyüzsgő a mindennapi élet. Azon túl pedig a kikötő (beláthatatlan árboc erdője . . . Odalenn zsvaj, olasz lárma, hajótülkölés, talyigakerekék nyikorgása, Idefönn halkan csikorog lábam alatt a finom porond és szapora permetezéssel perceg a vékony vízsugarát lövellő szökőkút ...

Most lépünk be a palotába. Föl a díszlépcsőn, amerre a delegátusoknak van bejárásuk. Vörös szőnyeg a márványlépcsőkön. A második emeleten pálmák, virágok tavaszi díszében egy hall. Két fakult selyembélésű, színesre lakkozott hordozószék, melyben századok előtt ódon Genova utcáin fiatal signorák és signorinák szépségét vitték megsétáltatni. Azután egy nagyobb terem, a közepén széles asztal vörös bársony takaróval leterítve, márványkandalló, aranyozott antik óra, tarka gobelin, nehéz aranycsillár. Ez az egyik társalgó terme a delegátusoknak. Balra még egy társalgó terem; a falon rózsaszínű selyemtapéta, vörös bőrfotelok sokasága. Balra sárga fal-szőnyeges ülésterem, hosszú zöld posztóval letakart asztal, faburkolatos nagy állóóra. Minden ajtó, minden ablak nyitva, pedig odakinn hűvös van, a delegátusok pedig, akiknek a ma délelőtt ülést tartó albizottságokban van dolguk, már kezdenek gyülekezni. Az üléstermen túl kilátok a nagy nyitott teraszra: a Palazzo Realenak egyemeletes kerti szárnya fölött óriási lapos tető. Munkaszünet közben ide szoktak a delegátusok kijönni egy kis pihenőre, egy cigaretta elszívására.

Az egyik hivatalnok kalauzolása mellett végignézem azokat a termeket, amelyekben a különböző bizottságok ülésezni szoktak. Egy trónterem: vörös bársony baldachin alatt emelvényes helyen aranyozott királyi karosszék. Azután egy másik terem, ahol tükrök sokasága vakít a szemembe. Harmadik terem. Végig a fal mellett azúrkék színű selyemmel bevont antik székek sora áll glédában, hogy helyet hagyjon a tanácskozásszatlaknak. Még két vagy három szoba, mindenütt gobelin, selyemtapéta, nehéz csillár, márványkandalló és ami a legfontosabb, mindenütt zöldposztóval letakart asztal, az asztal körül egyszerű karosszékek sokasága, néhol kisebb asztal, máshol nagyobb, itt U betűformájú, ott nagy T alakú. A zöldposztón íróeszköz, papiros. Ezek körül a zöld asztalok körül kellene eldönteni azt, hogyan, milyen formában lehetne újjáépíteni Európát?

Egy időre leülök a kisebbik társalgóteremben

a meggypiros bőrfotelek egyikébe. Ma három bizottság is ülésezik. Tíz óra elmúlt, a delegátusok és szakértők egyre sűrűbben érkeznek. Némelyiken zsakett, a legtöbbje azonban egyszerűen utcai zakókabátban, sőt egyik-másik világos ruhában jön a tanácskozásokra. Az egyik ablakmélyedésben egy francia delegátussal mély eszmeccserébe merülve megpillantom *Valkó Lajost*, A magyarok közül nem sokkal ezután *Scitovszky Tibor* megy végig a termen és az ő szokott nyájas mosolyával üdvözlő néhány ismerőst. Egy pillanatra feltűnik előttem *Rathenau* magas alakja; fekete irattáskával hóna alatt eltűnik az egyik ülésterem ajtajában. Egy kis japán irtózatos méretű bőrtáskával nesztelen lépésekkel siklik végig a termen. Húsos ajka előre csúcsosodik, kerek szeme kidülled. Senkit meg nem lát. Ő vele sem törődik senki sem. Idegen világrészben, idegen népfajta között egyedülálló és hontalan . . . Szembe jön vele egy másik japán, akinek, ha lehet, még nagyobb irattáska van a hóna alatt; a szemén kerek szemüveg. Ez is olyan komoly, mint ha sárga márványlárvát viselne. Egyszerre megpillantják egymást. Mind a két sárga arc megelevenedik. Nekigyorsult lépésekkel sietnek egymás felé. Sziruposan édes mosoly az ajkukon, néhány gyors kedveskedő szó azon a napkeleti nyelven, amelyiknek a ritmusa is idegen a számunkra. Azután elválnak és tovább mennek. Mind a kettő újra azt a sárga márványálarcot viseli, ami miatt olyan nehéz megkülönböztetni őket egymástól. Eszembe jutnak a japán kollegák a Casa délia Stampaban. Ezek is ilyenéi:: komolyak, ünnepélyesek, maguk között elzárkózók. Macska szerű suhanó lépésekkel úgy járnak közöttünk, mint idegen világból való kísértetek. Furcsa, nyugtalanító más planétáról közénk csöppent emberek.

Facta miniszterelnök érkezik. Piros, mosolygós, mint mindig, fehér bajusza frissen, harciasan mered két oldalra. Az irattáskát cipelő titkár előre siet mellőle, hogy a konferencia elnökének föntartott szobák ajtaját föltárja előtte. De egy szolga már megelőzte, az ajtót erős csattanással kivágta. A szolga ott áll mélyen meghajolva, a titkár, mellette, mind a

kettő ékesen szóló némasággal tessékeli a miniszterelnököt befelé. *Facta* azonban nyugodt flegmával késlekedik, kedélyes barátsággal beszélgetni kezd néhány ismerőssel:

— *Buon giorno, signori!* — kiáltja nekik már messziről oda erős, jókedvű hangon.

Addig, amíg ez a nevetésekkel tarkázott évődő beszélgetés be nem fejeződik, várakoznia kell a kétrét görnyedt szolgának, a nyársat nyelt, me-reven elegáns titkárnak és a nyitott ajtónak.

Végül *Facta* távozik. A társalgók kiürülnek. Az üléstermek fölszívták az itt zszibongó delegátusokat. Az egyik ülésterem ebből a társalgószobából riyilik. Az ajtó elé néma, mozdulatlan szobornak odaáll egy tengerész.

A genovai konferencia megkezdte mai munkáját...

(*Constantin Diamandinál. — Magyar—román vita. őszinte ellenségek szemtől szemben egymással.*)

Genova, 1922. április 27.

Rapallo az olasz Riviera egyik legszebb pontja, ahol pálmakertek közepén nagyszerű luxushotelekben helyezték el a genovai konferenciára érkező delegációk egy részét. Ennek az olasz-jugoszláv megegyezés révén Magyarországon is emlékezetes idillikus helynek csak egy hátránya van a kongresszus résztvevői szempontjából: nagyon messze van, a leggyorsabb vonatokon is ötnegyedóránnyira fekszik Genovától. Ennek a következménye az lett, hogy a delegációk lassankint megszőkdöstek Rapalloból és szerényebb, kényelmetlenebb szállásokkal is beérve, beköltöztek Genovába. A rapalloi Kursaalban például két delegáció tanyázott. Az egyik a cseh, a másik a finn. Most már mind a kettő behurcolkodott a városba: a csehek a Hotel Bristolban, a finnek a Hotel Metropolban telepedtek le. Ugyanígy cselekedtek a románok, akiknek eredetileg szintén Rapalloban az ottani Hotel Bristolban jelöltek ki szállást. Most már csak a delegáció egy töredéke van odakünn, a

nagyobbik részt összezsúfolták a genovai központi pályaudvar közelében, a Hotel Britannia negyedik emeletének néhány szobájában. A román delegáció egy figyelmes és előzékenyen udvarias tagja, Plesea titkár, néhány magyarázó szóval mentegetőzik a környezet kényelmetlensége miatt, amikor bekalauzol egy meglehetősen egyszerű szállodai szalomba.

Ebben a szalomban várom meg *Constantin Diamandi* meghatalmazott minisztert. *Bratiano* miniszterelnök ez idő szerint nincsen Genovában: Rómába utazott, ahol a lapok jelentése szerint az olasz király is fogadta. Távollétében Diamandi a román delegáció vezetője.

Constantin Diamandi régi, ismert egyénisége a román diplomáciának. A háború alatt pétervári követ volt, ahol természetesen antant-barát politikát folytatott és tevékenységével előkészítette azt, hogy Románia a központi hatalmak ellen lépjen be a háborúba. Amikor Oroszországban kitört a bolsevizmus, a vörösök letartóztatták, majd a svéd határra szállították. Svédországból Londonba utazott és ottani összeköttetéseit igyekezett Románia érdekében hasznosítani. Magyarországon nagyon jól ismerik a nevét a bolsevizmust követő román megszállás idejéből. Ő volt a románok főkormánybiztosa és a Diamandi név olvasható volt, a román uralom idején megjelent plakátok alatt. Később Diamandi — aki most meghatalmazott miniszteri ranggal a román diplomácia rendelkezési állományában van — Románia római követe lett.

Constantin Diamandi nem előszobáztat sokáig. Alig várokozom néhány percig, a szájában füstölgő angol pipával belép a szobába s elhelyezkedik velem szemben a rózsaszínű ripszszel bevont kanapéban. Java férfikorában levő, közép-termetű ember, ritkuló szőke hajjal, kissé vörhenyes bajusszal.

— Nagyon örülök — mondta a kölcsönös üdvözlés után — hogy az ön személye révén érintkezésbe kerülhetek a magyar sajtóval s fölvilágosítást adhatok mindarra, amit kérdezni fog tőlem.

A modora közvetlen és fesztelen, néhány perc

múlva már nyakig vagyunk a legerősebb politizálásban. Magyar álláspont mérkőzik a román politikai fölfogással. Magyar dacos reménységnek diadalmas kárörömmel szembe szegeződik a győző önbizalma. Furcsa dolog ez! Mind a ketten, akiket sorsuk és hivatásuk összehozott olasz földön, ebben a semmitmondó szállodai szobában a legrosszabbat kívánjuk egymás országának, ő kívánja nekünk az örök csonkaságot, örök szolgaságot. Én kívánom nekik a nyerő szerencse végét, a katasztrófát, a fölbomlást, ami visszahozza nekünk Erdélyt. Ebből a fölfogásunkból egyikünk sem csinál titkot. Még is mosolyogva, barátságos eszmecserébe elmerülve ülünk egymással szemben, sőt úgy látszik a vitatkozásban önmarcangoló gyönyörűséggel kedvünk telik, mert a szópárbaj sokáig, körülbelül másfél óráig tart. A vásári hotel-szalonban lassan ránk borul az alkonyat. A vita során imitt-amott csurrancsóppen valami a nyilvánosság számára is. Természetesen mindig az, ami a legkevésbé fontos és a legkevésbé érdekes. Általános frázisok arról, hogy Románia jó szomszédi viszonyban óhajt Magyarországgal élni, ennek az előfeltétele azonban a kölcsönös bizalom, Románia pedig csak úgy lehet bizalommal Magyarország iránt, ha őszintén és véglegesen belenyugszik a balsorsába. Valahányszor kényesebb és érdekesebb kérdés kerül szóba, Diamandi rám szól:

— Most kérem tegye félre a blokkot!

Az interview-k örökös átka: az interview-nak mindig az az érdekes része, amit az ember kényszerűségből és köteles diszkrécióból elhallgat . . .

(Beszélgetés Brantinggal. — Egy skandináv sziget. — Világproblémák és tangó-muzsika. — Amit Branting nehezen ért meg.)

Genova, 1922. április 29.

Alkalmam volt arra, hogy közvetlen hazautazása előtt beszéljek *Branting-gal*, Svédország világhírű miniszterelnökével. *Branting* egyike volt a szocializmus legelső úttörő harcosainak hazája-

ban. Ő volt az első szocialista miniszterelnök Svédországban. Közéleti karrierjét mint újságíró kezdte és egészen első miniszterelnöki megbízásáig főszerkesztője volt két svéd szocialista újságnak. *Branting* neve Magyarországon főképen két irányú szereplése révén ismeretes. Az egyik: *a nemzetiségi kisebbségek védelme érdekében kifejtett agitációja*. Ezen a téren — sajnos! — elfogulttá tették azok, akik a magyarországi nemzetiségek elnyomásának hirdetésével igyekeztek a magyarság ellen a kük földön hangulatot kelteni. *Branting* nevét másodszor a stockholmi konferencia révén emlegették sokat minálunk. Ennek a nemzetközi szocialista öszszejövetelnek tudvalevőleg az lett volna a hivatása, hogy a háború vége felé visszaadja a világnak a békét. *Branting* a háború alatt meglehetősen antantbarát magatartást tanúsított; ez az elfogultsága is megnehezítette, hogy világosan lássa Középeurópa problémáit. A Népszövetségben első képviselője volt Svédországnak, erről azonban hamarosan le kellett mondania, mert újra fontosabb föladatra rendelte a sors: ismét és most már másodszor vállalnia kellett Svédországban a miniszterelnöki tisztet s ezzel együtt a külügyminiszteri tárcát. Ebben a minőségében jött el Genovába, mint a svéd delegáció vezetője. Pegliben, a svéd delegáció részére kijelölt szálláson, a Hotel Méditerranée halljában találkoztam vele. Vacsora utáni idő volt. A svédeken kívül dánok, hollandok, norvégek találtak otthont ebben a szállodában. Mialatt a pincérek a likőröket és a fekete kávékat szervírozzák, rontott-németesen hangzó északi nyelvek kerepelnek körülöttem. Szmokingos urak, estélyruhás hölgyek csoportokba verődnek a nádfonatú asztalkák körül. Illatos cigaretták és finom szivarok füstje kavargó a levegőben. *Branting* a mellettem levő asztalnál egy stockholmi újságíróval tárgyal, mielőtt engem fogadna. Időm van arra, hogy jól szemügyre vegyem. Fekete zsakettet visel, széles vállú, nehézkes mozgású, egészben véve azonban mégis elegáns, érdekes jelenség, sugárzik róla annak az embernek az öntudata, aki maga erejéből csinálta meg egész tüneményes karrierjét. Szakálltalan arca egészséges,

pirospozsgás, deresedő haját fölfelé fésüli, vaskos bajusza egészen ősz. Ahogy csucsorodó ajakkal gyűrűs szivarját szívja, ahogy a likőrös poharat szájához emeli, elárulja, hogy olyan ember, aki élvezni tudja a az élet apró örömeit. Amikor a likőrtjét issza, önkéntelenül eszembe jut, hogy Svédországban alkoholtilalom van s ennek a kiharcolásában része volt a *Branting* vezetése alatt álló szocialista pártnak.

Branting végre befejezte a svéd újságíróval való tárgyalását és átül az én asztalomhoz. A szomszéd teremben tangó-melódiát játszik a zenekar, mialatt megtárgyaljuk Európa nagy problémáit. Első kérdésem hozzá az, hogy most, amikor hazautazik, meg van-e elégedve a genovai konferencia eredményével? *Branting* nagy, erőteljes kezeivel olyan mozdulatot tesz, amiből arra következtethetek, hogy erre a kérdésre nehéz határozott választ adni, azután ezt feleli:

— Az igazság az, hogy nem-tudjuk, mi lesz a konferencia eredménye? Valószínűleg *sovány eredmény lesz*. Azonban én már azt is a siker nemének tartom, ha út nem következik be teljes szakítás, ha *valamilyen formában tovább lehet folytatni az oroszokkal való megbeszéléseket*.

— Nem méltóztatik gondolni, hogy a konferencia az orosz kérdés előnyomulásával eltért tulajdonképeni céljától, hiszen *eredetileg arról volt szó, hogy itt megoldást találjanak a világ gazdasági nyomorúságára s Középeurópa sanyarú helyzetére?*

— Ez szükségképen! következménye volt a cannes-i határozatoknak, amelyek ezeknek a problémáknak a tárgyalását kizárták, amikor azt a hivatalos álláspontot foglalták el, hogy *a békeszerződések és szerződésekben rendezett kérdések érintetlenek*. Ez nagy nehézség és abban a tekintetben most már az egész világ közvéleménye megegyezik, hogy *a konferenciák minden megbeszélése meddő marad, ha a békeszerződések bizonyos intézkedéseit nem lehet megváltoztatni*.

Itt hivatkoztam arra, hogy *Branting* nevét a nemzetiségi kisebbségek védelme érdekében kifejtett működése tette Magyarországon ismeretessé. Megem-

lítottam, hogy *a trianoni béke az Önrendelkezési jog megcsúfolásával akaratok ellenére Csehországhoz, Romániához és Jugoszláviához csatolta a magyarság millióit* és megkérdeztem tőle, tudja-e azt, hogy *ezeket a magyarokat az utódállamok sokkal szörnyűbb és keservesebb elnyomás alatt tartják, mint amelyet nemzeti kisebbségnek valaha is alkalma volt elszenvednie?*

— Ezt a kérdést részleteiben nem ismerem annyira, hogy hozzászólhatnék — felelte *Branting*. — Voltak, akik ebben az irányban igyekeztek fölvilágosítani s olyan térképeket juttattak el hozzám, amelyek azt bizonyítják, hogy *önök a békeszerződésben sok hátrányt szenvedtek s nagyon szigorúan bántak el önökkel*. Erről azonban ma még nem nyilatkozhatom. mert meg akarom őrizni a tárgyilagosságomat. Természetesen *igyekszem minél jobban megismerni ezt a helyzetet*, amelyben különben nagyon nehéz eligazodni. A háború előtt tudtunk azokról a nemzetiségekről, amelyeket önöknél elnyomtak, most azután jön ennek a reakciója. *S a régi bűn reakciója most ugyanolyan bünt követ el és talán még nagyobb mértékben szenvedtet másokat*. De ezt a helyzetet csakis a békeszerződésben a kisebbségek javaira kikötött védelmi intézkedések alapján lehet megoldani.

Branting válaszában is az a hűvös óvatosság és meggondolt kimértség, amit minden politikusnál tapasztalok, aki előtt Magyarország nagy nemzeti szerencsétlenségét szóba hozom. Az utolsó mondatban itt is élelem mered a trianoni szerződés szentségének a sziklafala. Szeretném megostromolni ezt a sziklafalat. Szerettem volna elmondani neki azt a sok igazságot, amit mi odahaza mind ökölboszorított kézzel tudunk és ismerünk, ami a számunkra olyan egyszerűnek, olyan természetesnek látszik és amit még is olyan nehezen akarnak megérteni a közönyös idegenek. Brantingnak azonban közvetlenül az elutazását megelőző órákban még sok fontos teendője volt, egy úr, aki messziről már régen türelmetlen szemmel nézte a hosszúra nyúlt társalgást, közbelépett s így megszakadt ez a különösen érdekes beszélgetés.

(Litván bánat, litván propaganda. — Kis népek sorsa. — Mit tud egy dán újságíró Magyarországról?)

Genova, 1922. április 30.

Egy nagy hotel halljában találkoztam vele. Jó darabig idegenül és ismeretlenül ültünk egymás mellett. Simára borotvált arcú, nagyon elegáns, középkorú ember volt; világos kék szemében melancholikus elmerengés, mozgása nyugodt, öntudatos. Egész lényében a világot járt ember fölényes flegmája és nemtörődömsége. Csöndes álmodozással fújta a levegőbe cigarettája füstjét; azután egyszerre hozzám fordult és kérdezett tőlem valamit, Beszélgetni kezdtünk. Diskurálás közben, azt hiszem, mind a ketten azon gondolkoztunk, vajjon miféle, milyen nemzet fia lehet a másik? Abban a nemzetközi sokadalomban, ami ma Genovában zsi-bong, minden új ismeretség kötésénél előbukkan ez a probléma. Úgy látszik, kettőnk közül ő volt a kíváncsibb, mert végül megkérdezte:

— Ön olasz?

— Nem. Magyar vagyok.

Bemutatkoztunk. Névjegyet cseréltünk. Az ő névjegyén ezt olvastam: „a litván delegáció tagja”. Olyasmit kérdeztem tőle, amivel elárultam tudatlanságomat:

— Ugyebár, a litvánok szlávok?

A litván delegátus világfiasközönye egyszerre fölélénkült:

— Dehogy is vagyunk szlávok! Skandinávok vagyunk!

És egyszerre élénk előadást kezdett erről a kis északi népről, amelyik a hosszú orosz rabság ideje alatt úgyszólván kitörlődött Európa emlékezetéből. Bőbeszédű, ékesszólással magyarázta el nekem a litván históriát, a kis ország küzdelmes jelenjét, a jövő reménységeit. Csupa lélek, csupa igyekezet lett egyszerre, amint alkalma nyílt arra, hogy egy idegen újságíró előtt ezeket elmondja. Megval-lom: rossz publikum voltam. Mert addig, amíg ő a litván nemzet tragédiájáról beszélt, én a mi külön magyar tragédiánkra gondoltam. Arra, hogy egy

kis népnek milyen hallatlan erőfeszítést, milyen minden alkalmat fölhasználó propagandát kell kifejtenie, ha élni akar s azt kívánja, hogy a létezését, az életét mások is észrevegyék. Az idegen fajtájú emberben, akiben egy varázsszó egyszerre megnyitotta a bőbeszédűség zsilipjét, magamat láttam, meg a nemzetközi nagy gyülekezetben ténfergő többi magyart, akik egy napon tízszer kibeszéljük a tudónket, hogy közönyös idegeneknek megmagyarázzuk, kik vagyunk, mik vagyunk, mi is élni akarunk s azért, mert kicsinyek vagyunk, nekünk is megvan a jogunk az élethez.

Ugyanezen a napon a Casa della Stampában megismerkedtem egy dán újságíróval.

— Ah! Ön magyar? — kiáltotta érdeklődéssel.
— Mondja csak! Úgy-e, Magyarországon német nyelven jelennek meg a könyvek és az újságok?

Fölvilágosítottam, hogy nem, van egy külön magyar nyelv a világon.

— Persze! Persze! — mondta olyan hangon, mint aki helyre akarja hozni a tévedését. — Most már tudom! A magyarok, úgy-e, szlávok!

Most egy hosszú ethnográfiai és ethimologiai előadás következett. A dán fejbólongatva hallgatta. Yégül még ezt kérdezte meg tőlem:

— Úgy-e Magyarország most köztársaság és az antant Horthyt nevezte ki kormányzónak?

Azt a tudatlanságot, amivel a szegény litván delegátust megbántottam, hamarosan megbosszulta rajtam a soirs!

(Benesnél. — „Magyarország legnagyobb és legveszélyesebb ellensége.” — Egy igénytelen külsejű hatalmas ember. — Akiből ki kell csalni az interview-t.)

A cseh külügyminiszter állandóan nagyon el van foglalva. Más alkalommal, amikor kerestem, vagy fontos konferencia volt nála, vagy Bratiano román miniszterelnökkel tanácskozott, vagy éppen készülődött, mért Lloyd George várta a Villa de Albertisben. Folyton tárgyal, mindenkivel tárgyal, a tekintélye megállapíthatóan igen nagy itt a konfe-

rencián. Most nem beszélek arról az ügyességéről, amelyet a háború alatt és a háború után fejtett ki. Ennek az ügyességnek az árát túlságosan drágán fizettük meg mi magyarok s így nincsen szükség arra, hogy szereplésének erre az időszakára említkezessük a magyar olvasót. Azonban Benesnek újabb sikerei is vannak, az ő ügyessége hozta létre a kisantantot, amelynek a franciák kettős szerepet szántak. Először, hogy Középeurópában egy kialakuló nagyobb és szilárdabb egységgel helyettesítse az összeomlott osztrák-magyar monarchiát. Másodszor pedig, hogy Németország hátában pótolja az orosz szövetséges kiesését. A kisantantnak Benes az igazi vezére, legtehetségesebb és legagilisabb politikai egyénisége. Ez a magyarázata annak, hogy tekintélye és személyes presztízse a párisi békekonferencia óta csak gyarapodott, ma pedig olyan fontos szerepet játszik a genovai konferencián, mint a nagyantant képviselőit kivéve, senki más a többi delegáció vezetője közül. Azt hiszem, ebben a pillanatban mi sem árt Magyarországot érdekeinek jobban, mint az, hogy Benes egyike a legjobban elfoglalt embereknek Genovában.

Rideg, józan külsejű szállodai szoba. Félig szalon, félig dolgozó. A háttérben Íróasztal. Az Íróasztal mellől fölemelkedik egy szürke, utcai ruhába öltözött, vékony, alacsony termetű férfi, elém jön és a kezét nyújtja. Benes. Csehország külügyminisztere. A régi osztrák hivatalnokok típusára emlékeztető szerény és igénytelen külső alatt Középeurópa leghatalmasabb embere. Ezzel üdvözlöm:

— Örülök, hogy alkalmam van megismerni Magyarországot legnagyobb és legveszélyesebb elleniségét!

Benes ezt a bókot nagyon kifejező, egy kicsit szarkasztikus, egy kicsit elismerő mosollyal fogadja. Szótlatlanul helyet mutat a szoba közepén egy asztal mellett, ő is leül velem, szemben. Még mindig nem beszél, nekem kell a társalgást tovább fűzőm:

— Tudom, hogy excellenciád nagyon el van foglalva, ezért engedje meg, hogy távirati stílusban

beszéljek. A *Pesti Hírlap* nevében arra kérem, adjon interview-t a magyar közönség számára.

— Nem adhatok interview-t! Ez princípium nálam! — feleli Benes. Hátradől a székén, két hüvelykujját a mellénye két hónaljkivágásába illeszti, így néz farkasszemet velem. A szürke ruha bő kényelemmel fekszik meg sovány alakján, pedig — a negyvenes évek közepén — abban a korban van, amikor a férfitermet már hajlamos egy kis gömbölyődésre. Lapos hasán sziporkázva fénylik egy vékony aranylánc, amelyik egyik zsebtől áthúzódik a másikig s a gomblyuk tájékán apró zsuzsut csüngtet le magáról. Ritkuló barna hajának egy kis tincse göndörödve hajlik a homlokába. Kreolos arca szakálltalan. Nyírott angol bajuszt visel, az ajkán pedig még mindig az a mosoly, amellyel üdvözlésemet fogadta. Apró szürkésbarna szeme csillog és olyan kifejezéssel néz rám, hogy erről a macskával játszó egér jut az eszembe.

Emlékeztetem a minisztert arra, hogy egyszer Prágában már fogadta *Simon Vilmost*, a *Pesti Hírlap* munkatársát s nem gondolnám, hogy rossz tapasztalatokat szerzett ezzel az interview-val. Minden hiába, Benes székén hátradőlve, két hüvelykje a mellény kivágásában, még mindig megingathatatlan elhatározással mosolyog. A szürke-barna szem tekintete szinte évődve kapcsolódik az enyémbé.

A fejét rázza és ezt mondja:

— Ez elvi dolog nálam! Nem adhatok interview-t. Azonban ha kérdéseket intéz hozzám — nem megírás, csak tájékoztatás céljából szívesen adok információt.

Egyelőre be kell érnem tehát a fesztelen magánbeszélgetéssel. Ez is nagyon érdekes, engem azonban más cél hozott ide, Benes hamiskás tekintetéből kiolvasom, tudja, hogy azok az információk, amiket nem írhatok meg a „Pesti Hírlap” részére engem igen mérsékelten érdekelnék. Szilárd elhatározása azonban, hogy nem ad interview-t. Viszont én az egész beszélgetés alatt azon töröm a fejemet, hogy a szűkre szabott idő keretén belül hogyan csalhatnak ki belőle mégis egy nyilvánosságának szánt nyilatkozatot? Még nem mondtam le

a dolgról, a ceruzám, a blokkom ott van a kezem-
ügyében. És a végén csakugyan sikerül, amit akarok.
Benes végre is fölhatalmaz a következő kijelentés
megírására, ami nem egyéb mint mindannak, amit
addig beszélgettünk, a végső konklúziója:

— Magyarország számára — mondja — az
egyetlen lehetőség arra, hogy izoláltságából kilép-
jen és az ország helyzetén könnyítsen, az, ha meg-
egyezik a szomszédjaival. Csehszlovákia kész arra,
hogy újra hozzáfogjon azoknak a gazdasági, pénzügyi és politikai kérdéseknek a megbeszéléséhez, amelyeknek a tárgyalását egyszer már meg is kezdtük. Azt hiszem, Európa újjáépítésére az egyetlen eszköz, ha az egyes országok megegyeznek a szomszédjaikkal. Ebből az következik, hogy Magyarország is csak ezen az úton tudhat kiszabadulni politikai és gazdasági nehézségeiből.

Szóval itt is ugyanazt hallom, amit a többiek-
től: Magyarország előtt csak egy lehetőség áll:
megnyugvás Trianonban. Benes fölényesen mo-
solyog, amíg ezt mondja. És én, amíg ezt a fölényes,
kihívó mosolyt nézem, erre gondolok: ez
az ember teremtette meg a kisantant gyűrűjét kö-
rülöttünk!

*(A második nyilvános ülés. — A konferencia is unja,
már önmagát. — A reflektoros ember. — A köhögő
konferencia.)*

Genova, 1922. május 3.

A 1 konferencia második nyilvános, teljes ülése
a Palazzo di San Giorgioban. A külsőségek ugyan-
azok, mint az első a megnyitó ülés alkalmával. Ber-
saglieri sorfal a palotához vezető útvonalon, színpom-
pás öltözékű carabinieriok a palota körül. Kordon, mö-
gött a kíváncsiak még mindig meg-megállnak, hogy az
elvonuló autókat megbámulják. Most azonban hiány-
zik az a járdához nőtt tömör tömeg, amelyet három
hét előtt láttunk, pedig akkor borús, esős nap volt.
ma pedig — bár a hőmérséklet egy kicsit hűvös
ahhoz képest, hogy májusban és a Riviérán vagyunk,
derült égből tele fénnel süt a nap. Benn a Palazzo
di San Giorgioban sincsenek olyan sokan, mint az

első alkalommal. Hiába! Minden csoda három napig tart, a konferencia pedig egy kicsit hoszúra nyúlik ahhoz, hogy csoda maradjon!

A terem, a vendégek számára fönntartott hely és a hírlapírók karzata azért feketéllik a tömegettől, amikor *Facta* elnök a tanácskozást megnyitja. A nagy csillár és a terem falára folszerelt üveggömbök szórják a fényt és harcba keverednek az ablakokon beömlő nappali világossággal. Ebben a küzdelemben a villanyfény sárga ragyogása győzedelmeskedik; a természetes józan napsütés súlyos vereséget szenved és mini egyszerű néző szerényen meghúzódik az ablaknyílások környékén. A szimbólumok kedvelői erre azt mondhatnák, hogy a mesterséges világítás mellett dolgozó konferencia talán ezért nem látja meg a legközönségesebb és a napnál világosabb tényeket.

Amikor *Facta* az ülést megnyitja, a delegátusok már mindannyian a helyükön ülnek, csak az oroszok számára fönntartott székek üresek. Az oroszok az elnöki beszéd alatt érkeznek. Amíg az ajtótól a zöld asztalhoz vezető úton a feketedő embertengeren keresztül furakodnak, *Csicserin* előrehajló vörhenyes szakálla, mint a hullámokat hasító hajó orra töri az utat előttük.

Facta befejezte beszédét; leül, fekete zsakettes tömzsi kis alakja szinte elvesz a zöld bársonnyal bélelt hatalmas karosszék öblös ölében. Középen, a titkárok asztalán, óriási irathegy: a kinyomtatott bizottsági jelentések. Ezeket kell ma letárgyalni. *Facta* után fölemelkedik egy hórihorgas angol a pénzügyi albizottság elnöke és a maga kerregő, gurgulázó, öblögető nyelvén hosszadalmas beszédbe fog. Genovába érkező magyarok azt hozták, hírül, hogy odahaza már szívéből unja mindenki az egész genovai konferenciát. Mások, akik a világ más részéből jöttek, úgy mondják, ez másutt sincsen máskép. Most ezen a díszes plenáris ülésen úgy érzem, hogy a konferencia is unja önmagát. Az angol hasa előtt összefogott kézzel megmerevedve egészen száraz, szakszerű dolgokról beszél, ami a jelenlevők legnagyobb részét akkor sem érdekelné, ha értene angolul. Miután azonban a legtöbb ember

nem is tud angolul, az unalom még teljesebb és tökéletesebb lesz. A delegátusok egy része székén szobor-pózba merevedve emlékezik vissza arra a legédesebb reggeli álomra, amelyet a mai ülés miatt félbe kellett szakítania. Van, aki az előtte fekvő fehér papirosoknak nekidőlve szorgalmasan dolgozik. Talán levelet ír a feleségének, vagy a szeretőjének. Van, aki gondosan szemügyre veszi a meszelt fal szienavörös színben homorodó fülkéiben a fehér-márvány, dózsékat. Van végül, aki a hallgatóság fekete tömegében elszórt színfoltokat: a jelenlevő hölgyeket keresi tekintetével. Azonban ez sem tökéletes multság. Miért van az, hogy a szép nemből rendszerint a legkevésbé szépeket érdekli legjobban a politika?

Az angol beszédjét még egyszer végig kell hallgatni egy éneklő, orrhangon furulyázó francia tolmács fordításában, aki a beszéd ritmusa szerint hajlong, mintha valami furcsa rítus előírt szertartását végezné.

Következik a másik bizottság előadója: *Schanzer* olasz külügyminiszter, aki az orrhangú francia orációban tútesz akármelyik született francián. Még szónokol, amikor az újságíró-karzatton írógépes példányokban szétosztják a beszédét. Száz szem nyugtalan érdeklődéssel forgatja a beszéd lapjait, amíg meg nem találja éppen azt a mondatot, ameddig a szónok már megérkezett. S akkor száz ujj hirtelen megszámolja: hány oldal van még hátra? Mellettem egy úr, aki továbbra is belemélyedt az írás tanulmányozásába, elégedetlenül megrázza a fejét.

— Mi a baj, Monsieur?

— *A saját beszédjét nem mondja pontosan! Lépten-nyomon eltér a szövegtől!*

Rathenau, Kraszin. Rathenau — ellentétben *Wirth* kancellárral, aki a megnyitó ülésen németül szólalt föl, franciául beszél — *Kraszin*, a szlávok hagyományos nyelvtehetségét megcsúfolva, németzsidó zsargonra emlékeztető kiejtéssel teszi csúffá *Molière* nyelvét.

És ez így megy tovább még másfél órán keresztül. A jelenlevők állandóan visszatérő érdeklődésének tárgya egy fotográfus, aki fekete lepedővel lete-

ritett gépével együtt az újságírók karzata közelében foglalt állást egy szekrény tetején. Az újságírókarzat szélén pedig egy reflektoros ember áll a készülőkével. Valahányszor egy fontosabb szónok következik, a reflektoros ember éles sercegésnek indítja a masináját. A kigyulladó fény először a szekrény fölött a fotográfus fantasztikus árnyékát rajzolja a falra, amint elbújik a fekete takaró alatt s hadonászó karjával széles íveket ír le a levegőbe. Azután a szónok felé fordul. A fotográfus gép csattan, a fény kialszik, az intermezzónak a legközelebbi világhíresség föllépéséig vége.

És amíg a konferencia három nyelven örli tovább a maga előre megállapított és kicirkalmazott programját, ugyanakkor, ugyanebben a teremben, nemzetközi, egységes nyelven egy másik konferencia is folyik: a katarusos torkok, gyulladásoz garatok, náthás orrok konferenciája. Apró köhintésekre a számarhurutos gyermek hosszú, kínos erőlködésére emlékeztető harsogó, száraz köhögések felelnek és panaszzolják egymásnak a tavaszi Rivierához fűzött reménységek csődjét, a köpadlós hálószobát, a vékony éjszakai takarót, a hideg szelet, a szüntelen esőt. főképen pedig azt a genovai szokást, hogy itt minden kávéházban, vendéglőben, privátházban, ülésteremben nyitott ajtók, nyitott ablakok úgy gyártják a légvonatot, mint kovácműhelyben a fujtatók. A sok meghűlt ember hörgése pillanatig sem szünetel, közben egy-egy hangosan kifujt orr trombitál. Ez az állandó, monoton muzsika úgy kíséri a konferenciát, mint minálunk otthon, nyári éjszakán falusi udvarban a mesemondást a békakuruttyolás.

(Schanzer olasz külügyminiszternél. — Az előszoba. — Olasz-magyar érdekek, — Schanzer bizik a konferencia sikerében.)

Genova, 1922. május 5.

A Palazzo Reale egy kis négyszögű szalonjában várok arra, hogy *Schanzer* olasz külügyminiszter fogadjon. A szürke falon tarka színes freskók: női alak és szárnyas angyalka mindegyiken.

Az egyik a hatalom, a másik a termékenység, a harmadik a tudomány és művészet, a negyedik az igazság megszemélyesítőié. Addig, amíg várakoznom kell, azon gondolkodom, milyen kár, hogy a négy nemtő közül csak egy: a hatalom érkezett meg Genovába, holott éppen a másik háromtól lehetne várni, hogy megvalósítsa, azt a programot, ami Cannesban még olyan, szépnek látszott s azt ígérte, hogy szenvedéseitől megváltja ezt a szegény, nyomorult világot...

Mozaikos kőpadló, méteres ablaknyílások, a kis szalonban olyan hideg van, mint a pincében. Időnként megnyílik az az ajtó, amelyik a titkárok szobáján keresztül a külügyminiszter dolgozójába vezet. *Schanzer* egyegy látogatója távozik, hogy helyet adjon más valakinek, aki eddig velem együtt várakozott a kis szalonban. Nagyon sok a látogató, egyik-másik tanácskozás hosszúra is nyúlik. *Schanzer* miniszter egyike a genovai konferencia legfontosabb és legjobban elfoglalt politikusainak. Lloyd George mellett ő végzi el azt a főadatot, hogy kritikus válságok napján, békítő és közvetítő tárgyalások segítségével a nyílt kudarcotól és a szétugrás veszedelmétől megmentse a konferenciát. Miután pedig általában minden második, harmadik napra esik egy-egy komoly válság, el lehet képzelni, hogy *Schanzer*nek naponta hány emberrel kell tárgyalnia és mennyire el van foglalva minden órája és minden perce. Kevéssel azelőtt, hogy én rám kerül a sor, egy fekete felöltös, kissé hajlott hátú, ősz öreg úr jön ki a miniszter szobájából, akit a szalonban várakozók egy része tiszteletteljes fölállással és meghajlással üdvözl. Megkérdem, ki volt ez az úr, aki barátságos kézintégetéssel és nyájas mosolygással viszonzta a köszöntéseket?

— *Barzilai* volt miniszter! — így hangzik a felelet.

Végre benn vagyok *Schanzer* külügyminiszternél. A vörös és barna tónusú szobában szőnyegek, függönyök, drapériák enyhítik a falak rideg meztelenségét. A barátságtalan előszoba után ez a melegség és otthonosság benyomását teszi az emberre. *Schanzer*, aki magával szemben mutat számomra

helyet, íróasztala mellett ül és kényelmesen hátradőlve belesüpped a karosszékébe. Fekete zsakett, fekete haj, fekete szakáll, fekete bajusz. Ebből a sok feketeségből élesen kiütözik a miniszter fehér arca és éles vonalú orra. Fekete szeme élénken csillog és beszéd közben mintha mindig a titkos gondolataimat kutatná.

— Arra kérem Excellenciádat, első sorban arról a kérdéstről nyilatkozzék, amely bennünket magyarokat legjobban érdekeli. *Mi a véleménye Olaszország és Magyarország jövődöbeli viszonyáról?*

— Olaszország a háború után állandóan pacifikáló politikát követett — válaszolja a miniszter. — A háború befejezése után *Itália lett az európai béke legbiztosabb öre*. Elfelejtve az eddigi gyűlölködést és kitörölve az emlékéből minden elválasztó ellentétet, kezét nyújtotta tegnapi ellenségeinek. Ennek a békülékenységnek és békét teremtő politikának Ausztria és Magyarország is kétségtelen bizonyítékait látták. Olaszország a genovai konferencián ugyanezt az ideált követi. *Az a törekvése, hogy amennyire lehetséges, úgy Középeurópában, mint általában egész Európában eltüntesse az esetleges összeütközések lehetséges okait* és minden erejével igyekszik annak a bizalomnak a megszilárdítóóra, amely nélkülözhetetlen a gazdasági élet normális állapotának a helyreállításához.

Itt megjegyeztem, hogy Magyarországon nagyon is értékelni tudják azt a jóakaratot, amely Olaszország részéről a mi irányunkban megmutatkozott.

— *Olaszország természetesen továbbra is rokonszenves politikát folytat Magyarország irányában,* — felelte erre a külügyminiszter.

Az interview további folyamán a genovai konferencia kilátásairól beszélgetünk. Az olasz külügyminiszter természetesen optimista. Mint házigazda, mint a lépten-nyomon fölbukkanó ellentétek hivatalos elsimítója nem is lehet más különösen akkor, amikor a nyilvánosság számára beszél. Én azonban nem tehetek róla, addig, amíg Schanzer szépen formált óvatosan csiszolt mondatait el-

mondja, arra gondolok, ami az előszobában járt az eszemben: a genovai konferencia eredménye egészen más lett volna, ha meghívják ide a teremtő géniust, a tudós bölcsességet és a pártatlan igazságot . . .

(A zajos Via Garibaldi után a csendes Canale Grande. — A halál városa és a romlásra ítélt civilizáció. — A genovai konferencia végső tanúsága.)

Venezia, 1922. május 8.

Robogó gyorsvonaton töltött éjszaka után milyen jól esik körülöttem ez a megváltozott világ! Genova zibongó, zajló zűrzavara, a konferencia munkáját kísérő újságírómunka lázas hajszája után a Piazza San Marco nobilis csendje és tiszta nyugalma. A Casa della Stampa bábeli nyelvzavara után a körülöttem csicsergő, csacsogó olasz nyelv lágy muzsikája ... És a Via Garibaldi robogó, túlkölköző autóáradata után a Canale Grande vizén a lágyan sikló gondolák, a vizet vidáman hasító, pöfögő motorosok és a nagy fekete bárkák, amelyek halas kosarakkal, ládákkal megrakodva ráérő nyugalommal eveznek a tükörsima csatornán tovább... Annyi sietés után milyen jó az, hogy én is ráérek, milyen öröm, hogy mint egy régen látott kedves film újra végig pereg előttem a sok ódon palota hosszú, hosszú sora ...

Azután valami átok egyszerre megváltoztatja a látásomat, a romantikus város hangulatának első mámore eloszlik, hirtelen élesen látóvá lesz a szemem és kezdi megkülönböztetni az első pillantásba észrevehetetlen részleteket. Itt meghasad a falba épített márványtábla ... Ott fájdalmas foltokban hullik a falról a vakolat és alatta vörös sebhelylyel megmutatkozik a téglá ... Ennek a palotának mélyen süppedt az egyik oldala ... Annak eltorzult a szélső gótikus kapuja ... Régi nemes házak ablaka pókhálós, kívülről is meglátszik, hogy senki sem lakik bennök. Hirtelen úgy látom, ezt a világhíres Canale Grande-t, mintha rögtönzött színpadi dekoráció volna az egész, lakatlan és lakhatatlan tarka kulisza, azzal a rendeltetéssel, hogy kielégítse és

elszórakoztassa az idecsábított pénzes idegenek romantikus hajlandóságait. Történelmi tényekre, nevekre, adatokra kell visszaemlékezni, hogy elhiggyem: a csendes halálnak ez a városa valamikor az életnek készült, valamikor újak, épek, ragyogóak voltak ezek a megvedlett öreg paloták, emberek éltek, páváskodtak, örültek és szenvedtek a berozdált sarkaikon elpiszkolódott ablakok mögött. Most már azt is érzem, hogy a csatornák vize fölött bomlás és rothadás szaga keveredik a tenger kipárolgásának átható sós illatába. És megborzongok: a szemem láttára pusztul, enyészetbe hanyatlak itt egy civilizáció, amelyik régen nagyszerű volt, pompás volt és bizonyára túrheterenül bízott a maga örök életében és örök dicsőségében.

Azt mondták: Genovában meg kell találni az orvosságot a világ nagy betegségére, mert különben a háborúban kapott sebeket soha sem heverik ki Európa és lassú, fokozatos hanyatlásra van ítélve az egész modern civilizáció. A lassan süppedő és romladozó palotákat nézve, Pétervárra és Moszvárra kell gondolnom. Azt olvastam: ott is így pusztul, korhad minden, ami valamikor pezsgő élet és nagy lendületű előretörés volt, Genovában nem találták meg a világ nagy betegségére az orvosságot. Hátha a kuvikmadaraknak van igazuk? Hátha új barbárság, új népvándorlás borzalma következik a világra és ha új civilizáció születik, a messze jövő történetírói a nagy világháborútól számítják a mi világunk, a mi kultúránk hanyatlását és lassú összeomlását? Hátha Moszkva, Szentpétervár sorsa vár előbb Bécsre, azután Budapestre Berlinre, végül pedig a büszkén elbizakodott antant fővárosokra: Parisra és Londonra is? Kihalt világban a Canale Grande módjára hátha csak romantikus színpadi dekoráció lesz nemsokára mindaz, ami a mai civilizációból megmarad?

Keserű íz támad a számban.

Ez a keserű íz a genovai konferencia végső tanúsága.

(Vége.)

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó	3
<i>Első rész: A vörösök Varsó alatt</i>	5
<i>Második rész: D'Annunzio Fiuméja</i>	38
<i>Harmadik rész: Trianoni sebek</i>	62
I. Szibériai magyar hadifoglyok.....	62
II. Baranya fölszabadulása	79
III. A kiszabadult túsók	93
<i>Negyedik rész: Királyság, köztársaság álarcában</i>	100
<i>Ötödik rész: A genovai konferencia</i>	122